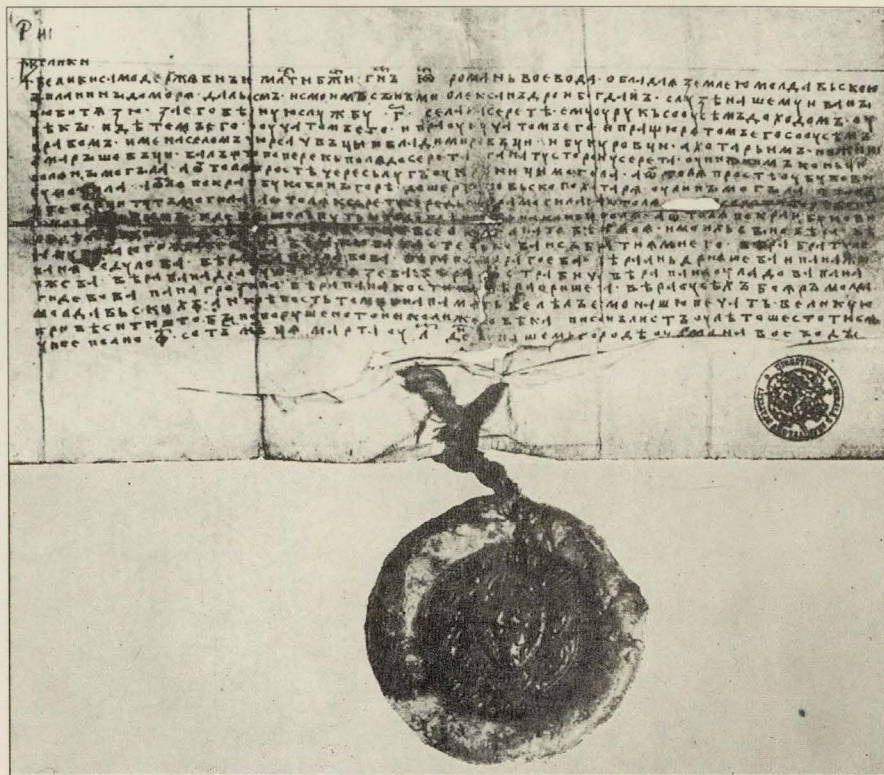

ARHIVELE NAȚIONALE ALE ROMÂNIEI

REVISTA ARHIVELOR

1-2/2002

Colegiul de redacție :

Acad. DAN BERINDEI	COSTIN FENEȘAN
Acad. ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU	VASILE IONAȘ
Membru coresp. al Acad.	CORNELIU MIHAIL LUNGU
FLORIN CONSTANTINU	IOANA ALEXANDRA NEGREANU
CONSTANTIN BURAC	TUDOR RĂȚOI
MARCEL-DUMITRU CIUCĂ	DRAGOȘ ȘESAN

Redactori :

MARIA IGNAT
CARMEN DOBROTĂ

Culegere și tehnoredactare computerizată :

NICOLETA BORCEA
FLORICA BUCUR

Coperta I :

1392 martie 20. Uricul de la Roman Mușat, „voievod stăpânitor al Țării Moldovei din munte până la mare“, prin care acesta dăruiește lui Ivănuș Viteazul, „pentru credincioasă slujbă“, trei sate pe Siret.

Coperta a IV-a :

<1521 iunie 29-30>. Scrisoarea lui Neacșu din Câmpulung către Hanăș Begner, judele Brașovului, despre trecerea trupelor lui Mahamet-beg pe Dunăre în sus.

ARHIVELE NAȚIONALE ALE ROMÂNIEI

REVISTA ARHIVELOR

ANUL LXXIX VOL. LXIV

Nr. 1-2/2002

SUMAR

STUDII DE ISTORIE

RAFAEL-DORIAN CHELARU – Episcopii catolici de Bacău din secolul al XVII-lea în procesele consistoriale din Arhiva Secretă a Vaticanului.....	11
NICOLAE ISAR – Personalitatea lui Mihail Kogălniceanu în publicistica lui Eminescu.....	25
DRAGOȘ-LUCIAN ȚIGĂU – Activitatea lui Em.Protopopescu-Pake la Școala Comercială din București	32
ADRIAN-SILVAN IONESCU – Din jurnalul generalului Alexandru I.V.Socec. Impresii despre familia regală a României, 1888-1914.....	46
MARIA PETRE – Vizita lui Gyula Kallay în România – iulie 1959. Mărturii documentare.....	68

DOCUMENTE

ȘERBAN MARIN – Un transilvănean la Veneția. Cazul voievodului Ștefan Lackfi II, în contextul conflictului veneto-padovano-maghiar de la 1372-1374.....	73
--	----

PREZENTĂRI DE FONDURI

LUCIA-AUGUSTA ȘERDAN – Fondul Muzeul Limbii Române (1919-1948).....	101
DOINA ALEXA – Cercetări în Arhivele cernăuțene. Fondul personal Ion Iancu Nistor.....	112

ȘTIINȚE AUXILIARE ALE ISTORIEI

ANA-FELICIA DIACONU – Sema Ioanei Alexandru Saint-Georges –pagină de istorie familială.....	117
---	-----

GLOSAR

NATALIA TRANDAFIRESCU – Glosar de cuvinte grecești și românești din fondurile grecești (V- A).....	124
--	-----

ACHIZIȚII DE DOCUMENTE

CRISANTA ILIE – Documente preluate de Direcția Arhivelor Naționale Istorice Centrale în anul 2002.....	144
--	-----

CRONICĂ	146
---------------	-----

RECENZII ȘI PREZENTĂRI.....	154
-----------------------------	-----

SOMMAIRE

ÉTUDES HISTORIQUES

RAFAEL-DORIAN CHELARU – Les évêques catholiques de Bacău du XVII ^e siècle présents dans les Procès consistoriaux conservés aux Archives Secrets de Vatican.....	11
NICOLAE ISAR – La personnalité de Mihail Kogălniceanu dans les articles de Mihai Eminescu.....	25
DRAGOȘ-LUCIAN ȚIGĂU – L'activité d'Em. Protopopescu-Pake à l'École Commerciale de Bucarest.....	32
ADRIAN-SILVAN IONESCU – Des souvenirs à l'égard de la famille royale de la Roumanie (1888-1914) dans le journal de Alexandru I.V. Socec.....	46
MARIA PETRE – Témoignages documentaires concernant la visite en Roumanie de Gyula Kallay en juillet 1959.....	68

DOCUMENTS

ȘERBAN MARIN – Un Transylvanien à Venise. Le rôle du voïvode Ștefan Lackfi II dans le conflit de 1372 à 1374 entre la Padoue et la Venise.....	73
--	----

PRÉSENTATIONS DE FONDS

LUCIA-AUGUSTA ȘERDAN – Le fond du Musée de la Langue roumaine.....	101
DOINA ALEXA – Des recherches scientifiques dans les Archives de Cernăuți. Le fond personnel Ion Iancu Nistor.....	112

SCIENCES CONNEXES DE L'HISTOIRE

ANA-FELICIA DIACONU – Les armoiries de Ioana Alexandru Saint-Georges – un fragment d'histoire de famille.....	117
---	-----

GLOSSAIRE

NATALIA TRANDAFIRESCU – Glossaire de mots d'origine grecque et roumaine existants dans les fonds documentaires grecs (V-A).....	124
---	-----

ACQUISITIONS DE DOCUMENTS

CRISANTA ILIE – Les documents qui ont enrichi les dépôts de la Direction des Archives Nationales Historiques Centrales pendant l'année 2002.....	144
--	-----

CRONIQUE.....	146
----------------------	------------

COMPTES-RENDUS ET PRÉSENTATIONS.....	154
---	------------

CONTENTS

HISTORICAL STUDIES

RAFAEL-DORIAN CHELARU –The Catholic Bishops of Bacău in the 17 th Century within the Consistory Trials in the Vatican Secret Archives.....	11
NICOLAE ISAR Mihail Kogălniceanu in Eminescu's journalistic work.....	25
DRAGOȘ-LUCIAN ȚIGĂU -- Em. Protopopescu-Pake's activity at the School of Commerce of Bucarest	32
ADRIAN-SILVAN IONESCU – General Alexandru I.V. Socec's Diary. Opinions about the romanian Royal Family, 1888-1914.....	46
MARIA PETRE – Gyula Kallay's visit in Romania - july 1959. Documentary testimonies.....	68

DOCUMENTS

ȘERBAN MARIN – A transylvanian man in Venice. The case of voivode Ștefan Lackfi the 2 nd in the context of th hungarian- paduan-venetian conflict between 1372 and 1374.....	73
---	----

FUND DESCRIPTIONS

LUCIA-AUGUSTA ȘERDAN –The fund of the Romanian Language Museum (1919-1948).....	101
DOINA ALEXA – Searching the Cernăuți Archives. The Ion Iancu Nistor fund.....	112

AUXILIARY HISTORICAL SCIENCES

ANA-FELICIA DIACONU – Escutcheon of Ioana Alexandru Saint-Georges - family history portrait.....	117
--	-----

GLOSSARY

NATALIA TRANDAFIRESCU – Glossary of the romanian and greek words of the greek funds (V-A).....	124
--	-----

DOCUMENT ACQUISITIONS

CRISANTA ILIE – Documents taken by the Central Historical National Archives in 2002.....	144
--	-----

CHRONICLE	146
------------------------	-----

BOOK REVIEWS AND PRESENTATIONS	154
---	-----

INHALT

GESCHICHTESTUDIEN

RAFAEL-DORIAN CHELARU – Die römisch-katholischen Bischöfe von Bacău aus dem 17. Jahrhundert in den Konsistorialbüchern des Geheimen Vatikanischen Archivs.....	11
NICOLAE ISAR – Die Persönlichkeit von Mihail Kogălniceanu in der Publizistik von Eminescu.....	25
DRAGOȘ-LUCIAN ȚIGĂU – Die Tätigkeit von Em. Protopopescu-Pake an der Bukarester Handelsschule.....	32
ADRIAN-SILVAN IONESCU – Aus dem Tagebuch von General Alexandru I.V. Socec. Eindrücke über die rumänische Königsfamilie, 1888-1914.....	46
MARIA PETRE – Gyula Kállay's Besuch in Rumänien im Juli 1959. Dokumente.....	68

DOKUMENTE

ȘERBAN MARIN – Ein Siebenbürger in Venedig. Der Fall des Wojewoden Stephan Lackfi II. im Spannungsfeld der Kämpfe zwischen Venedig, Padova und Ungarn aus den Jahren 1372-1374.....	73
---	----

BESTANDS- UND SAMMLUNGSVORFÜHRUNGEN

LUCIA-AUGUSTA ȘERDAN – Der Bestand <i>Muzeul Limbii Române</i> (1919-1948).....	101
DOINA ALEXA – Forschungen in den Archiven aus Cernăuți (Czemowitz). Der persönliche Bestand Ion Iancu Nistor.....	112

HILFSWISSENSCHAFTEN DER GESCHICHTE

ANA-FELICIA DIACONU – Das Wappen von Ioana Alexandru Saint-Georges – eine Seite Familiengeschichte.....	117
---	-----

GLOSSARIUM

NATALIA TRANDAFIRESCU – Glossarium griechischer und rumänischer Wörter aus griechischen Aktenbeständen (V - A).....	124
---	-----

DOKUMENTENERWERBUNGEN

CRISANTA ILIE – Neuerwerbungen bei der Direktion der Historischen Zentralarchive im Jahre 2002.....	144
---	-----

CHRONIK	146
----------------------	-----

BUCHBESPRECHUNGEN UND VORFÜHRUNGEN	154
---	-----

Episcopii catolici de Bacău din secolul al XVII-lea în procesele consistoriale din Arhiva Secretă a Vaticanului

RAFAEL-DORIAN CHELARU

Articolul de față își propune să prezinte o categorie de documente emise de autoritățile ecleziastice catolice, mai precis de către nunții apostolici din Polonia, și anume procesele consistoriale (*processus consistoriales*, în terminologia latină a documentelor respective). Aceste documente se constituie, în general, ca principala sursă de informație cu privire la biografia personalităților care au deținut, la un moment dat, în decursul perioadei medievale, demnitatea episcopală în una din diocesele aflate în administrarea bisericii romane. În ceea ce privește dioceza Bacăului, aceste procese consistoriale dobândesc o importanță sporită, în primul rând, fiindcă pentru prima dată această categorie de acte este emisă pentru a decide asupra alegerii unui episcop pentru comunitățile catolice din Moldova, iar în al doilea rând, datorită precarității surselor documentare privind episcopii catolici care au administrat dioceza respectivă în secolul al XVII-lea (chiar dacă, față de perioada precedentă, secolele al XIV-lea - al XVI-lea, ele totuși înregistrează o creștere semnificativă în ceea ce privește volumul de date). Înainte de a trece la analiza acestor documente, o prezentare succintă a ceea ce reprezintă, de fapt, un proces consistorial este nu numai utilă, dar și necesară pentru înțelegerea contextului analizei noastre.

Procesul consistorial este un termen cu dublă semnificație, în primul rând, el desemnând procedura obligatorie la care era supusă candidatura unei persoane la demnitatea episcopală. În al doilea rând, semnificația termenului se aplică ansamblului de acte oficiale emise de autoritatea ecleziastică competentă pe parcursul derulării respectivei proceduri. Procesele consistoriale vor fi introduse în practica alegerii episcopilor catolici după conciliile tridentine de la sfârșitul secolului al XVI-lea, în ideea exercitării unui control mai riguros asupra selecției candidaților la această demnitate. Etapele procesului decurgeau în modul următor: o dată cu eliberarea unei demnități episcopale (în general, atunci când titularul acesteia deceda), autoritatea laică (de regulă, suveranul) în jurisdicția căreia intra respectiva dioceză propunea Curiei Romane un candidat. Curia analiza recomandarea și însărcina pe arhiepiscopul sufragane al diocezei vacante să declanșeze propriu-zis procedura procesului consistorial. Candidatul era chemat în fața unei comisii prezidate, în general, de arhiepiscopul sufragane (comisie denumită *consistorium*). În afară de candidat, era convocat și un număr (variabil) de subiecți, cărora li se aplicau două seturi de întrebări, unul privind biografia candidatului, altul privind situația diocezei respective la acel moment. Pe baza răspunsurilor date de către cei chestionați, se delibera cu privire la

acceptarea sau respingerea candidaturii puse în discuție. Hotărârea, adoptată și întărită la notariat, era comunicată Curiei Romane spre confirmare. În general, confirmarea dată de papă era pur formală, în mod evident Curia neavând, practic, posibilitatea de a verifica exactitatea informațiilor referitoare la persoana candidatului, furnizate de actele procesului (care erau anexate deciziei oficiale a consistoriului ad-hoc). De cele mai multe ori, nici în cazul procesului consistorial nu se puneă în mod real problema respingerii unei recomandări venite de la suveranul ce controla *in temporalibus*¹ respectiva dioceză, mai ales când suveranul însuși decidea la sugestiile autorităților ecleziastice direct implicate (arhiepiscopul sufragane etc.). Din structura chestionarului, putem opina că procesul consistorial interesa – în mod oarecum paradoxal – în mai mică măsură persoana candidatului, cât mai ales situația diocezei în cauză. Curia Romană privea aceste procese consistoriale, în primul rând, din perspectiva necesității de a beneficia în mod regulat de rapoarte privind situația la un moment dat a unei anumite dioceze. Din acest punct de vedere, importanța practică pentru contemporani a unui astfel de proces consistorial este mai mult decât evidentă.

Substanța procesului consistorial se distribuia astfel pe două nivele. Ceea ce interesează în acest moment în cazul studiului nostru este primul nivel, acela care se referă la stabilirea datelor esențiale privind candidatul la o anume demnitate episcopală, în speță episcopatul Bacăului. Cel de-al doilea nivel, legat de reflectarea situației respectivei dioceze, se subsumează unei tratări mai largi, într-un context diferit, fiind nevoie, așadar, în opinia noastră, de un studiu separat dedicat acestei probleme.

Pe de altă parte, tratarea separată a datelor privind biografia episcopilor catolici de Bacău din secolul al XVII-lea se impune ca un demers necesar în vederea completării informațiilor – și așa destul de precare – privind structurile ecleziastice catolice din Moldova medievală, așa cum nu se întâmplă în situația comunităților catolice din această zonă². Istoriografia românească – în primul

¹ Formulă utilizată în documentele de limbă latină având sensul de *jurisdicție seculară, laică*.

² Informații detaliate privind comunitățile catolice din Moldova secolului al XVII-lea sunt cuprinse în mai multe rapoarte emise de diverși misionari catolici care au activat în acest spațiu. Aceste rapoarte (cunoscute mai ales sub denumirea italiană contemporană de *relazioni*) sunt publicate în diverse culegeri de documente, studii etc. dintre care cea mai accesibilă este colecția *Călători străini în Țările Române*, București, Editura Științifică, vol. IV (1972), ediție îngrijită de Maria Holban, M.M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu: p. 33-55 (Bernardino Quirini: 1602-1604), 185-187 (Ștefan Balthazar: 1604), 190-195 (Andrea Bobbi da Faenza: 1601), 258-263 (Ioan Argento: 1603), 336-342 (anonim: 1606); vol. V (1973): p. 5-8 (Andrea Bogoslavić: 1623), 18-29 (Paolo Bonnicio: 1632), 73-90 (Niccolo Barsi da Lucca: 1633), 94-97 (Benedetto Emanuele Remondi da Milano: 1636), 177-188 (Bartolomeo Bassetti: 1643), 224-253 (Pietro Deodato Baksic:

rând, cea de formație și afinitate „ecleziastică” – s-a ocupat în mult mai mică măsură de problema episcopilor catolici din Țara Românească și Moldova din cel puțin două motive obiective: lipsa surselor documentare relevante și interesul vădit mai mare acordat problemelor legate de comunitățile catolice³. În ceea ce privește prezența Bisericii romane în Moldova medievală, atenția cercetătorilor problemei s-a îndreptat în principal asupra *începuturilor*, încercând să stabilească momentul exact al apariției primelor episcopate, împrejurările politice în care acestea s-au constituit, poziția episcopilor catolici în societatea moldoveană⁴. Perioada acoperită se întinde până la începutul secolului al XVII-lea. Cercetătorul, de formație catolică, Carol Auner analizează, într-unul din studiile sale publicate în „Revista Catolică”, un astfel de *început*: articolul intitulat sugestiv chiar *Începutul episcopatului de Bacău* prezintă înființarea diocезei de care ne ocupăm⁵. Noutatea constă, în primul rând, în chiar natura sursei folosite de autor: procesul consistorial întocmit cu prilejul numirii lui Ioan (Giovanni) Arsengo de către nunțiatura apostolică din Polonia ca primul *episcopus Bacchoviensis*. Este primul și, după informațiile noastre, singurul proces

1641), 274-285 (Paul Beke: 1644), 299-345 (Marco Bandini: 1646), 385-392 (Francesco Maria Spera da Narni: 1652), 435-438 (Bonaventura da Campo franco: 1650). Pentru studiul textului în original al unor astfel de rapoarte, a se vedea studiul lui V.A. Urechia, *Codex Bandinus-Memoriu asupra scrierei lui Bandinus de la 1646*, în „Analele Academiei Române-Memoriile Secțiunii Istorice”, seria II, tom XVI, București, 1895 (cuprinde textul complet al relației lui Bandini) sau studiile lui George Călinescu apărute în colecția „Diplomatarium Italicum (Documenti raccolti negli archivi italiani)”, publicată la Roma, ca, de exemplu, *Alcuni missionari cattolici italiani nella Moldavia nei secoli XVII e XVIII* (vol. II-1925, p. 1-223) și *Altre notizie sui missionari cattolici nei Paesi Romeni* (vol. II-1930, p. 305-514: în acest studiu sunt publicate în original majoritatea acestor *relazioni*).

³ Istoriografia românească a privit problema catolicismului în Țările Române ca fiind o problemă a marginalilor într-o societate dominată de ortodoxie, tratând-o, în consecință, la fel de „marginal”, deși tocmai existența unei astfel de coabitări reprezintă *per se* un aspect demn de a i se acorda o atenție deosebită de către cercetători.

⁴ Menționăm aici câteva din aceste studii: Carol Auner, *Începutul episcopatului de Bacău*, în „Revista Catolică”, nr. 3/1912, p. 383-408; Idem, *Episcopia Milcoviei*, în *loc. cit.*, nr. 4/1912, p. 533-551; Idem, *Episcopia Milcoviei în secolul al XIV-lea*, în *loc. cit.*, nr. 1/1914, p. 60-80; Idem, *Episcopia de Baia*, în *loc. cit.*, nr. 1/1915, p. 89-127; Idem, *Cei din urmă episcopi de Siret*, în *loc. cit.*, nr. 4/1914, p. 567-577; Chiril Karalevskij, *Bernardino Quirini, episcop de Argeș, 1591-1605*, în *loc. cit.*, nr. 1/1915, p. 47-62; Simeon Reli, *Orașul Siret în vremuri de demult*, Cernăuți, 1927; Ioan Ferent, *Cumanii și episcopiile lor*, Blaj, 1931; Gheorghe Moisescu, *Catolicismul în Moldova până la sfârșitul secolului al XIV-lea*, București, 1942; Radu Rosetti, *Despre ruguri și episcopiile catolice din Moldova*, în „Analele Academiei Române-Memoriile Secțiunii Istorice”, seria II, tom XXVII, București, 1905, p. 1-76.

⁵ Vezi „Revista Catolică”, nr. 3/1912, p. 383-408.

consistorial folosit ca sursă documentară de către istoriografia română pentru studierea problemelor catolicismului românesc. Pe baza acestui *processus* – publicat de Auner *in extenso* – sunt furnizate date importante cu privire la persoana episcopului Arsengo, date care pot contribui la înțelegerea fenomenului catolic din Moldova secolului al XVII-lea, cu accent mai ales pe implicațiile politice.

Documentul publicat de Auner în 1912 pune în lumină câteva date legate de natura „tehnică” a procesului consistorial. Astfel, în cazul episcopului Arsengo, procedura a fost declanșată de recomandarea domnului Moldovei, Ieremia Movilă, care scria papei Paul al V-lea, în 1606, despre moartea episcopului de Argeș și Bacău, Bernardino Quirini, propunându-l pe Arsengo ca succesor⁶. Detaliul nu este lipsit de importanță: pentru prima dată în cazul Moldovei (valabil și pentru Țara Românească), suveranul – de confesiune ortodoxă – se implica în probleme eclesiastice ale bisericii catolice. Chiar dacă această implicare este în principal expresia unei atitudini personale a lui Ieremia Movilă (simpatizant al catolicismului) – nefiind împărtășită de succesorii săi decât în rare cazuri – ea este cu atât mai semnificativă, privită în ansamblul resorturilor de natură politică ce influențează decizia referitoare la Episcopia Catolică a Bacăului. Nu este întâmplător faptul că, după Quirini și Arsengo, toți ceilalți episcopi ai Bacăului vor fi polonezi și vor fi numiți cu recomandarea regelui Poloniei, domnitorul de la Iași neavând nici un cuvânt de spus în această decizie⁷. Pe de altă parte, procesul consistorial din 1607 va fi condus de nunțul apostolic din Polonia, Claudio Rangone⁸, și nu de arhiepiscopul de Liov (Lwow),

⁶ Vezi scrisoarea lui Ieremia Movilă în articolul lui Nicolae Buta, *Patru scrisori domnești din arhivele Vaticanului*, în „Anuarul Institutului de Istorie Națională”, tom III, Cluj, 1924-1925, p. 553-554.

⁷ Este poate semnificativ aici să consemnăm faptul că între episcopul de origine italiană Quirini, numit la Roma direct de către papa Grigore al XIV-lea, și viitorul său succesor, călugărul minorit polonez Valerian Lubienicki (ce rezida la mănăstirea franciscană de la Bacău), colaborarea a fost adesea marcată de tensiuni și conflicte deschise – vezi, de exemplu, scrisorile lui Quirini către Curia Romană din 1604 (în *Călători străini...*, vol. IV, p. 45-55) sau raportul misionarului Andrea Bobbi da Faenza, din 1602, care a fost trimis de Roma la arhiepiscopul de Liov, Ioan Dimitrie Solikowski, pentru a media conflictul (*Ibidem*, p. 190-195).

⁸ Ulterior, din cauza informațiilor lacunare referitoare la Arsengo, cuprinse în procesul condus de Rangone și definitivat pe 8 februarie 1607, procedura va fi reluată de succesorul lui Rangone, Simonetta, care va consfinți numirea lui Arsengo pe 24 februarie 1607, când noul episcop de Bacău depunea jurământul tridentin – vezi C. Auner, *Începutul...*, p. 399.

Ioan (Jan) Solikowski, care era sufragane al episcopiei Bacăului⁹. Implicarea nunciaturii apostolice din Polonia în numirea episcopului de Bacău poate fi interpretată – minimal – ca o simplă „derogare administrativă” determinată de anumite circumstanțe de moment: oricum episcopia Bacăului depindea în cea mai mare măsură – așa cum se va vedea în continuare – de structurile ecleziastice poloneze. Nunțiul apostolic nu făcea astfel decât să îndeplinească o simplă formalitate, înlocuindu-l pe arhiepiscopul Solikowski. Nu este însă mai puțin probabil ca implicarea directă a reprezentantului papal să comporte și o altă semnificație, mai puțin evidentă – și probabil negăsindu-se într-o intenție clar exprimată de către Curia Romană – aceea că Roma dorea totuși – în mod firesc – să păstreze un anumit control nemijlocit asupra diocesei Bacăului, evitând astfel un „monopol” polonez asupra comunităților catolice din Moldova. Acest lucru devine mai evident în condițiile în care, după 1622 – înființarea Congregației *De Propaganda Fide* –, misionarii polonezi vor fi concurați acerb de misionarii italieni și unguri trimiși de această Congregație în Moldova, nemaisocotindu-i totodată și pe iezuiți¹⁰. Nu în ultimul rând, majoritatea subiecților chestionați de către nunțiu în vederea stabilirii biografiei lui Arsengo provine din societatea poloneză (preoți, călugări iezuiți, nobili), aceștia fiind selecționați în funcție de legăturile pe care le-au avut cu candidatul (erau preferați, evident, cei care erau susceptibili a oferi detalii consistente, fiind excluse însă rudele de gradul întâi)¹¹. Acest amănunt vine să completeze tabloul general în care se situa episcopia Bacăului și, în general, biserica catolică a Moldovei, aflată în strânsă dependență de biserica poloneză și chiar de interesele poloneze, în general.

Toate aceste coordonate sunt valabile și în cazul proceselor consistoriale analizate în cuprinsul studiului de față, cu excepția primului aspect. În cazul episcopilor de origine poloneză, succesori ai lui Arsengo și Valerian Lubienicki, și anume, Adam Goski, Gabriel Fredro, Ioan (Jan) Baptista Zamoisky, Marian Kurski, Jacob (Jakub) Gorecki, Ioan (Jan) Francisc Dluski, recomandarea nu mai este emisă de domnul Moldovei, ci pare a fi o atribuție exclusivă a regelui

⁹ Vezi scrisoarea trimisă pe 17 iunie 1606 de către cardinalul Borghese nunciului apostolic, în C. Auner, *Începutul...*, p. 384.

¹⁰ Este adevărat că aceste tensiuni sunt puse în surdină de conflictul dintre misionarii Congregației și episcopi (misionarii refuzând să se supună autorității episcopale, ca ceilalți călugări): vezi Romul Cândea, *Catolicismul în Moldova în secolul al XVII-lea*, Sibiu, 1917; Francisc Páll, *Le controverses tra i minori conventuali e i gesuiti nelle missioni di Moldavia (Romania)*, în „Diplomatarium Italicum”, vol. IV, Roma, 1940, p. 136-357.

¹¹ La procesul condus de nunțiu Simonetta a fost convocat, pentru a răspunde la chestionare, și un senator de origine moldoveană, Constantin Prosck (*Prosck* a fost interpretat de N. Iorga în sensul unui substantiv comun, *postelnic*, redat în prescurtare) – vezi C. Auner, *Începutul...*, p. 385.

Poloniei. Procesele consistoriale ce fac obiectul studiului de față se referă la episcopii menționați mai sus, deși dioceza Bacăului a cunoscut, pentru secolul al XVII-lea, nu mai puțin de 11 episcopi: Bernardino Quirini (1590-1604), Ioan Arsengo (1607-1610), Valerian Lubienicki (1611-1617), Adam Goski (1618-1626), Gabriel Fredro (1627-1631), Ioan Baptista Zamoisky (1633-1649), Marian Kurski (1649-1660), Ștefan Atanasie Rudzinski (1662-1675), Jacob Gorecki (1678-1681), Ioan Francisc Dhuski (1681-1693), Ștefan Francisc Buganski (1698-1709)¹². Din păcate, nu putem include procesele consistoriale legate de candidaturile lui Quirini, Lubienicki, Rudzinski și Buganski, deoarece, deocamdată, din motive obiective, ele nu ne sunt accesibile (Quirini nu a trecut prin procedura procesului consistorial în Polonia, ci, probabil, la Roma). Documentele originale se află la Roma, la **Archivio Segreto Vaticano**, fondul **Processus Consistoriales**, nr. 15, 23, 32, 48, 77, 81¹³. Pentru studiul de față, am utilizat copiile acestora, realizate pe microfilm și păstrate la Arhivele Naționale, în cadrul Colecției Microfilme Vatican, rolele 14 și 15¹⁴.

În 1618, **Adam Goski** candida la succesiunea primului episcop polonez de Bacău, Valerian Lubienicki, mort în octombrie 1617. La recomandarea regelui polonez Sigismund al III-lea, Curia Romană însărcina pe nunțiul apostolic în Polonia, Francisc (Francesco) Diotallevi, episcop de Sant' Angelo, cu rezolvarea acestei probleme. La 4 aprilie 1618, Goski s-a prezentat în fața consistoriului întrunit ad-hoc la Varșovia, în chiar reședința nunțiului, pentru a-și depune oficial candidatura (era, de altfel, singura). S-a procedat la întocmirea celor două seturi de câte 18 (privind biografia lui Goski) și, respectiv, 13 întrebări (privind starea diocezei de Bacău) în vederea demarării procesului consistorial propriu-zis¹⁵. Chestionarul cu privire la Goski conține întrebări din care se pot deduce clar criteriile de selecție avute în vedere de autoritățile ecleziastice romane pentru demnitatea episcopală: „originea sănătoasă” (familia trebuia să fie catolică și, preferabil, să aibă rang nobiliar – întrebarea nr. 4), experiența suficientă în activități specifice bisericii (sacerdoțiu, activitate pastorală etc. – întrebările nr. 5-7 și 12-14), nivelul de studii teologice (din care se deduce preferința clară pentru candidații cu studii în teologie la universități de prestigiu, încheiate, eventual, și cu obținerea unui titlu de licențiat sau chiar doctor – (întrebarea nr. 11),

¹² Kálmán Benda, *Moldvai csángok-magyar okmanyar*, Budapesta, 1989, vol. II, p. 777. În cazul episcopilor Adam Goski și Ștefan Atanasie Rudzinski, documentele consistoriale consemnează data decesului cu un an mai devreme (în cazul lui Goski, anul 1626, în cazul lui Rudzinski, anul 1675).

¹³ Numerele respective indică unitățile arhivistice distincte (probabil, dosare sau fascicule) care corespund fiecărui proces consistorial în parte.

¹⁴ Documentele au fost depistate și microfilmate în anul 1969 de către cercetătorul Matei Florian Ionescu.

¹⁵ D.A.N.I.C., Colecția microfilme Vatican, rola 14, c. 203-242.

atitudinea față de credincioșii catolici și față de confesiunea catolică, în general – cu evidentă trimitere la atitudinea de principiu față de protestanți – (întrebările nr. 15-17), moralitatea de care dă dovadă în viața obișnuită (întrebările nr. 8-10, 18).

Chestionarele au fost aplicate unui eșantion de cinci subiecți: Paul Krasniski (secretarul regelui Poloniei), Andrea Cassulo (cancelar la Varșovia), preotul Francisc Alexandrow (capelan al reginei)¹⁶, Georgius (sau Gregorius) Badorski și, respectiv, Valerian Buchanski, ambii nobili polonezi, în data de 5 aprilie 1618. Întregul proces consistorial a fost consemnat, conform procedurii legale, de către un notar, care, de asemenea, l-a autentificat. Din răspunsurile date de cei cinci subiecți reiese că Adam Goski s-a născut în localitatea Squernicie (grafia nu este clar precizată, dându-se și variantele *Sequernecki* și *Schiernes*), aflată în dioceza Gniezno. Părinții săi sunt nobili catolici: tatăl, Albert (după Krasniski, numele de familie al acestuia ar fi *Schernedit* sau *Squernevi*, deși pare mult mai probabil ca, de fapt, acest nume să indice localitatea de origine, astfel că Albert Schernedit-Squernevi să însemne mai degrabă Albert din Schernedit-Squernevi, eventual Squernicie), mama, Anna Gorskowa (sau Gorska). Vârsta lui Goski oscilează în jurul cifrei de 40 (Cassulo crede că ar avea 31 de ani); la 1618 este deja preot (singur Cassulo precizează perioada sacerdoțiului lui Goski până la data procesului: opt ani, ceilalți nu precizează), este doctor în teologie (*doctor theologiae*) (conform mărturiei lui Krasniski, care menționează că Goski a urmat studiile teologice la Universitatea din Cracovia, spre deosebire de Cassulo, care știe că acesta a frecventat Universitatea Teologică din Roma, unde a primit și titlul de doctor). Badorski și Cassulo afirmă că Goski ar fi îndeplinit, la un moment dat, funcția de provincial al franciscanilor observanți din întreaga Polonie. Toți sunt însă unanimi în a aprecia că Goski este un experimentat slujitor al Bisericii, bun administrator, ducând o viață exemplară, neimplicat în vreun scandal public, dimpotrivă, beneficiind de referințe favorabile în acest sens. În orice caz, Adam Goski putea fi considerat ca îndeplinind condițiile esențiale pentru a dobândi demnitatea de episcop de Bacău, deși, în ceea ce privește motivația reală a opțiunii acestuia, lucrurile nu par a fi la fel de clare (nobilul Badorski își exprimă mirarea față de dorința lui Goski de a dobândi dioceza Bacăului, știindu-se faptul că veniturile acesteia sunt foarte mici)¹⁷.

¹⁶ Sora lui Francisc Alexandrow era căsătorită cu fratele lui Goski.

¹⁷ Motivația lui Goski, ca și a celorlalți candidați la demnitatea de episcop de Bacău, devine într-adevăr greu de depistat, în condițiile în care toate informațiile contemporane converg spre concluzia că veniturile diocezei Bacăului pot asigura episcopului, în cel mai bun caz, un trai decent, iar condițiile de desfășurare a activității pastorale într-o țară marcată de sărăcie și insecuritate (sunt evocate frecvent atacurile tătarilor care provoacă mari distrugerii bisericilor catolice moldovene) și dominată, totodată, de o majoritate ortodoxă covârșitoare, nu pot atrage în mod sincer decât slujitorii bisericii cu vocație de apostolat. După opinia noastră – deși dovezile directe lipsesc – probabil că Goski încerca să transforme titlul de

Opinia, general favorabilă, a subiecților chestionați de Diotalevi a determinat acceptarea lui Goski pentru a fi propus spre confirmare Curiei Romane ca episcop de Bacău. Goski a depus jurământul tridentin (*juramentum tridentinum*) în fața nunțiului la Varșovia, în data de 7 aprilie 1618, la mănăstirea călugărilor minoriți observanți (unde era reședința nunțiului Diotalevi). În data de 28 noiembrie 1618, papa Paul al V-lea îl confirma pe Goski în demnitatea sa, iar pe 14 aprilie 1620, papa îi confirma și jurământul de credință¹⁸.

La sfârșitul anului 1626, Goski înceta din viață, deschizând din nou problema succesiunii la scaunul episcopal al Bacăului. Candidatura la succesiunea lui Goski va fi susținută de un călugăr franciscan observant, **Gabriel Fredro**, recomandat de clerici din biserica poloneză și de regele Sigismund al III-lea. Curia Romană va mandata pe nunțul apostolic în Polonia, Cosimo de San Pangrazio, cardinal de Torres, să organizeze procesul consistorial care să analizeze candidatura lui Fredro¹⁹. Subiecții chestionați de către nunțiu în legătură cu persoana lui Fredro sunt: Albert Milacowski (canonic de Luck), Sergius Alexander Dirpowski (canonic de Culm), Acatius Taranoski (din Przemysł – nu i se precizează calitatea), călugării minoriți observanți Francisc Prevosciens (din Prevosc?) și Stanislas Janetius. Procesul consistorial s-a desfășurat în zilele de 15 și 16 iunie 1627, fiind de față și episcopul de Perugia. Cele 13 întrebări privind personalitatea lui Fredro sunt similare cu cele din chestionarul aplicat lui Goski (de altfel, există un șablon aproximativ privind aceste chestionare, modificările ținând, mai degrabă, de numărul propriu-zis al întrebărilor – în cazul lui Fredro, spre deosebire de cel al predecesorului, unele întrebări sunt comasate, o întrebare conținând, de fapt, două-trei întrebări).

Din răspunsurile date de cei cinci subiecți a reieșit că Gabriel Fredro s-a născut în dioceza Przemysł (Taranoski afirmă că numele localității natale a lui Fredro este Noravballez; franciscanul Prevosciens declară că Fredro ar fi fost botezat în cetatea Nizankowice, iar satul natal era în proprietatea tatălui lui Fredro). Vârsta lui Fredro nu poate fi dedusă cu exactitate, dar, după toate probabilitățile, acesta avea în 1627 cca 30-35 de ani (Milacowski și Taranoski dau aceeași cifră: 33). Este născut din părinți catolici, nobili: mama, Elisabeta, tatăl, Andreas (informație furnizată doar de Taranoski, ceilalți neprecizând vreun

episcopus Bacchoviensis într-un așa-numit *titulus in partibus infidelium* pentru a obține anumite avantaje indirecte, așa cum proceda la 1622 un anume Abraham Siladechowski, care dorea să obțină titlul de *episcopus Argensis*, titlu util în vederea numirii sale ca auxiliar al episcopului de Culm – vezi C. Auner, *Cei din urmă episcopi de Siret*, p. 577.

¹⁸ I. C. Filitti, *Din arhivele Vaticanului. I. Documente privitoare la episcopatele catolice din Principate (1353-1699)*, București, 1913, p. 94.

¹⁹ D.A.N.I.C., Colecția microfilme Vatican, rola 14, c. 244-265.

nume)²⁰. În ceea ce privește prenumele lui Fredro, Gabriel, Francisc Prevosciens declara că numele de botez al candidatului a fost Nicolae, ulterior schimbat cu Gabriel ca nume de călugărie, în momentul în care Fredro intra, la vârsta de 13 ani, în Congregația Sfintei Fecioare ce aparținea Societății lui Isus. Parcursul tânărului Fredro continua cu un stagiul de pregătire la Colegiul iezuit de la Bar, unde – conform franciscanului Janetius – ar fi studiat filosofia. Studiile în teologie au fost urmate la Cracovia și Vilno. Milacowski, ca și Taranoski, considera că Fredro este versat în teologie și filosofie, concluzie desprinsă în urma discuțiilor purtate cu acesta. În ceea ce privește cariera ecleziastică, Fredro a fost gardian al conventului franciscan de Jambor și a ținut numeroase predici la convent, dar și în catedrala din Przemysł. Data exactă a consacrării acestuia ca preot al bisericii catolice nu este cunoscută: Prevosciens afirmă că Fredro este sacerdot de opt ani, în timp ce Taranoski estimează durata sacerdoțiului lui Fredro la peste cinci ani. La fel ca și în cazul lui Goski, toți apreciază în mod unanim că Fredro este un om chibzuit, bun preot și administrator, cu o viață exemplară, neimplicat în scandaluri care să-i afecteze propria reputație și reputația bisericii catolice, pe scurt, la fel de potrivit a ocupa demnitatea de episcop ca și predecesorii săi. Fredro va depune jurământul tridentin pe data de 15 iunie 1627, va fi numit episcop de Bacău pe 19 iulie și consacrat pe 10 august același an²¹.

Fredro înceta din viață în iunie 1631 (conform unuia dintre subiecții chestionați la procesul consistorial al lui Zamoisky, preotul Leo Minski, evenimentul ar fi avut loc în data de 15 ale lunii, adică în octava sărbătorii *Corpus Christi*). Locul rămas vacant a fost disputat de **Ioan Baptista Zamoisky**, călugăr în conventul Sf. Treime din Cracovia al ordinului predicatorilor (dominicani). Urmând „procedura tradițională”, procesul consistorial era demarat în data de 27 septembrie 1631 la reședința nunțiului apostolic Honoratus, arhiepiscop de Larissa. Cele două chestionare au fost aplicate unui eșantion de șase subiecți: Abraham Sladkowski (prepozit de Oruchowa, episcop de Citren), Cristofor Sapellius (doctor în teologie, medic al regelui Poloniei, decan al colegiului din Kielce, preot în dioceza Przemysł), Maximilian (castelan de Sirad, consilier al regelui polon), Fabian Wirchow (magistru în teologie al regelui Poloniei), Leo Minski (preot franciscan observant din Brześć). Procesul consistorial s-a desfășurat în perioada 27 septembrie-2 octombrie 1631.²²

Din răspunsurile date de martori, a rezultat că Zamoisky este născut undeva în dioceza Chelmen sau Camenița (Sladkowski afirmă că ar fi născut în

²⁰ În ceea ce privește rudele lui Fredro, Dirpowski și Milacowski declară că fratele acestuia ar fi secretar al regelui Poloniei.

²¹ I. C. Filitti, *op. cit.*, p. 95.

²² D.A.N.I.C., Colecția Microfilme Vatican, rola 14, c. 158-178

satul Liezatticie, diocesa Liov, iar Maximilian opina că locul său de baștină ar fi în Rusia). În general, informații mai plauzibile pare a le furniza Sladkowski, care se remarcă printr-o mai mare precizie a detaliilor, însă majoritatea celor chestionați în privința locului de naștere al lui Zamoisky se referă la Camenița sau Chelmen. Referitor la familia lui Zamoisky, se pare că aceasta era destul de cunoscută în Polonia, ca făcând parte dintre casele nobile cele mai prestigioase. Conform lui Sladkowski, tatăl lui Zamoisky a fost *prefectus* (comandant) al oștilor regatului polonez (este foarte probabil ca Sladkowski să se refere chiar la hatmanul Jan Zamoisky din vremea lui Mihai Viteazul); acesta a fost ucis în 1621, în cursul unei ciocniri cu tătarii. Mama lui Zamoisky, ducesa Anna de Wiszniowiecki, era încă în viață la 1631. Sladkowski adaugă faptul – nu prea „onorant” pentru familia Zamoisky – că tatăl candidatului ar fi aderat în tinerețe la „secta” evangheliștilor, ulterior fiind însă reconvertit la catolicism. Probabil că reconvertirea a determinat atitudinea foarte favorabilă a acestuia față de opțiunea fiului său pentru cariera ecleziastică, așa cum declară Leo Minski. Vârsta lui Zamoisky la 1631 era de cca 32-34 ani.

În ceea ce privește cariera sa ecleziastică și mai ales studiile pe care le-a urmat Zamoisky, subiecții chestionați de nunțiul Honoratus au prezentat imaginea unui călugăr predicator foarte învățat. Sladkowski oferă informații detaliate și în această privință: Zamoisky ar fi urmat cursurile universităților din Roma și Florența. La Roma a fost înaintat la gradul de lector. Se pare că ar fi urmat și prestigiosul colegiu roman „Minerva”, dar Sladkowski nu poate preciza cu certitudine la care specialitate a fost înscris, logică sau fizică. Au urmat apoi șase ani de predare din filosofie, metafizică și teologie, primind în final gradul de *baccalaureus* și fiind propus chiar pentru gradul de *magister theologiae*. Conform aceluiași Abraham Sladkowski, Zamoisky a fost *concionator publicus* (predicator public) în biserica episcopală din Cracovia și a deținut și funcția de prior al conventului predicatorilor din același oraș. În această calitate s-a remarcat ca un bun administrator, iar pentru veridicitatea acestei afirmații pot atesta, conform lui Sladkowski, 130 de călugări predicatori. Fabian Wirchow afirmă că Zamoisky ar fi studiat în Italia la Colegiul „Sf. Treime”, ar fi obținut gradul de lector în filosofie și teologie, iar la Cracovia ar fi primit deja titlul de bachelat și magistr. Chiar dacă preotul Daniel din Varșovia afirmă, ca și Sladkowski, că Zamoisky ar fi fost propus pentru a i se acorda acest titlu, nu este greu de presupus ca titlul respectiv să fi fost deja acordat în momentul desfășurării procesului consistorial, așa cum afirmă Wirchow. Totodată, preotul Daniel completează cu informația că, înainte de a ajunge în Italia, Zamoisky ar fi studiat la Academia din Cracovia; în ceea ce privește funcțiile ecleziastice, conform aceleiași surse, Zamoisky era și la 1631 prior al conventului predicatorilor, având în subordinea sa 160 de călugări. Privind durata

sacerdoțului candidatului la episcopia Bacăului, Sładowski declară că Zamoisky este preot de cca cinci-șase ani.

Portretul moral al lui Zamoisky este conturat, bineînțeles, în nuanțe favorabile, toți subliniind că acesta este un bun catolic (singurul care nu se pronunță în această privință este preotul Leo Minski, care nu știe nimic despre persoana candidatului). În urma deliberărilor, nunțiul Honoratus îl va propune Curiei Romane pe Zamoisky ca succesor al lui Fredro în dioceza Bacăului, acesta depunând jurământul tridentin pe 2 octombrie 1631 la Wieliciow, în dioceza Plzen, lângă Varșovia. Pe 9 octombrie, arhiepiscopul de Larissa scria papei Urban al VIII-lea despre numirea lui Zamoisky²³. Papa însă va răspunde abia pe 8 iulie 1633, data emiterii brevei de confirmare a lui Zamoisky ca episcop de Bacău, cu dreptul de a-și menține privilegiile și beneficiile materiale, ca și pensiunile ce le avea anterior. Pe 18 iulie, pontiful îi conferea titlul în mod solemn, printr-o altă brevă emisă la Roma²⁴.

În 1649, Zamoisky a fost numit de către regele Poloniei ca episcop de Przemyśl, iar pentru dioceza Bacăului a fost propus **Marian Kurski**, minorit observant, care a fost supus procedurii procesului consistorial în data de 3 decembrie 1649²⁵. Pentru acest lucru, Curia Romană l-a mandatat pe legatul apostolic în Polonia, *prelatus domesticus* al papei Inocențiu al X-lea și arhiepiscop de Adrianopol, Ioan de Tomis. Chestionarul-tip a fost aplicat pe un număr de cinci subiecți: Albert Bieciński (secretar al regelui), Samuel Lipski (căpitan), Albert Ghisiski (căpitan), Mathias Cielecki (nobil), Stanislas Rhedzienski (curtean al regelui Poloniei) și Hyacinth de Franciscis (călugăr predicator). Ultimul nu a putut oferi date despre biografia lui Kurski. Din datele oferite de subiecți a reieșit că Marian Kurski s-a născut în dioceza Poznań, districtul Costens (neidentificat)²⁶. Vârsta sa este estimată la cca 30-35 ani; părinții au fost de familie nobilă (conform lui Rhedzienski, Kurski a rămas orfan de tată de la vârsta de opt ani). Cariera sa ecleziastică înregistrează, în afara sacerdoțiului, și funcția de vicar episcopal, ceea ce îndreptățește opinia celor chestionați, conform căreia Kurski are suficientă experiență în administrarea unei biserici. Inutil de comentat faptul că moralitatea franciscanului întrunește numai aprecieri elogioase. Confirmarea lui Kurski ca episcop de Bacău de către nunțiul Ioan de Tomis este acordată în data de 9 decembrie 1649, la Kalisz.

Kurski va deține demnitatea de episcop de Bacău până la moartea sa, în 1660. În 1662 îi succeda tot un polon, Ștefan Atanasie Rudzinski (Rudzicki, Ruczewski) pentru care, din păcate, nu avem încă date la dispoziție. În 1675,

²³ *Ibidem*, c. 176.

²⁴ I. C. Filitti, *op. cit.*, p. 96-97.

²⁵ D.A.N.I.C., Colecția microfilme Vatican, rola 26, c. 4-23.

²⁶ Rhedzienski afirmă că Kurski este originar din Canic.

Rudzinski murea lăsând vacantă episcopia Bacăului²⁷. Regele Ioan al III-lea Sobieski recomanda Curiei Romane pentru titlul de episcop de Bacău pe **Iacob (Jakub) Gorecki**, magistrul în teologie, călugăr dominican. Pentru derularea procesului consistorial a fost mandatat nunțiul apostolic în Polonia, Francesco Martello, arhiepiscop de Corint, *prelatus domesticus* și asistent al papei Clement al X-lea. Procesul a avut loc în perioada 30 martie-6 aprilie 1676 la reședința nunțiului din Cracovia²⁸. Subiecții interogați de Martello au fost: Andreas Cazimir Ossonski (șeful cancelariei Marelui Ducat al Lituaniei, cantor al catedralei episcopale de Vilno, prepozit eparhial - *praepositus infulatus Albae Ducalis*), Ioan (Jan) Baptista Lesczynius (lector în teologie, prior general al conventului din Cracovia), Antonio Angelino (minorit conventual, misionar apostolic trimis de Congregația *De Propaganda Fide* în „cele două Valahii și în Transilvania”), Andreas Wolff (secretarul domnului Moldovei, Antonie Ruset-Rosetti) și Ștefan Andruskiewicz (paroh de Resiś, canonic de Vend). Date despre biografia lui Gorecki au furnizat Ossonski, Lesczynius și Andruskiewicz. Conform declarațiilor acestora Gorecki este născut în palatinatul Minskului, are vârsta de cca 58 ani, iar familia sa este de origine nobilă și de credință catolică (mama, Hedviga Szeltoroska, tatăl, Ioan)²⁹. Studiile teologice le-a urmat la Universitatea din Cracovia, ulterior în Italia, Franța și alte părți (conform lui Lesczynius)³⁰. Ossonski declară că Gorecki ar fi primit titlul de magistrul în teologie de la generalul ordinului predicatorilor și, ulterior, pe cel de laureat în drept canonic la Lovany (neidentificat, ar putea fi Louvain?)³¹. Cariera ecleziastică a lui Gorecki pare a fi, de asemenea, remarcabilă. De 30 de ani călugăr în ordinul predicatorilor, acesta a deținut funcții de rang superior în ierarhia ordinului din Lituania: după ce a fost predicator „ordinar” în catedrala ordinului din Vilno, Gorecki a fost ales de două ori prior al conventului predicatorilor din același oraș și tot de atâtea ori provincial și comisar general al ordinului³². Educația deosebită pe care a dobândit-o, ca și buna reputație (*esse bona conversatione et fama*) l-au determinat – conform lui Ossonski – pe

²⁷ Unul din subiecții chestionați în cadrul procesului consistorial al lui Gorecki declara că Rudzinski ar fi murit, prin iulie-august 1675, în localitatea Salub din diocesa Vilno (Lituania), fiind expulzat din Moldova de către turci la o dată neprecizată – vezi *Ibidem*, rola 15, partea I, c. 229.

²⁸ *Ibidem*, c. 212-237.

²⁹ Ossonski consideră că familia lui Gorecki este de origine nobilă și credincioasă bisericii romane, deoarece nu a auzit nimic contrar.

³⁰ Același Lesczynius afirmă că din Italia Gorecki s-a întors în Polonia ca însoțitor al cardinalului Vidono, care va fi numit nunțiu apostolic.

³¹ Ossonski adaugă faptul că l-a cunoscut pe Gorecki la Universitatea din Vilno, acesta fiind acolo, probabil, în calitate de magistrul.

³² Lesczynius menționează și funcția de vicar general deținută de acesta.

principele Radziwill al Lituaniei să-l includă în rândul curtenilor săi. Cu astfel de referințe, numirea lui Gorecki ca episcop de Bacău (depunerea jurământului a avut loc pe 6 aprilie) nu a fost decât o simplă formalitate.

La o dată incertă (probabil în jurul anului 1679),³³ Iacob Gorecki deceda, succesorul acestuia fiind desemnat în persoana lui **Iacob Francisc Dłuski**, magistrul în teologie, minorit conventual, superior asesor al provinciei franciscane a Poloniei, recomandat de același Ioan al III-lea Sobieski. Procesul consistorial, desfășurat în perioada 22-30 ianuarie 1680³⁴, a fost prezidat de același nunțiu, Martello, care i-a convocat pentru aplicarea chestionarelor-tip pe Ștefan Dutkiewicz (gardianul conventului din Zamosć al franciscanilor conventuali, superior asesor al provinciei Rusia și al Marelui Ducat al Lituaniei), Laurențiu Cazimir Pozelkazki (custode al conventului minoriților conventuali din Culm), Grigore Babinkiewicz (minorit observant, comisar în Țara Sfântă, lector în teologie), Alexander Szkarzewski (nobil), Florian Dzik (canonic al catedralei din Smolensk), Lucas Kirkorowicz (armean catolic, negustor). La acestea se adaugă declarațiile misionarului Angelino și ale lui Andreas Wolff, depuse la procesul lui Gorecki, și inserate fără nici o modificare (nici măcar de dată) în actele procesului lui Dłuski (e adevărat, acestea se referă exclusiv la starea diocezei de Bacău)³⁵. Date despre Dłuski au oferit doar Dutkiewicz, Pozelkazki și Dzik, ceilalți subiecți referindu-se la dioceza Bacăului. Conform celor trei mărturii, Dłuski s-a născut undeva în Podlachia (Dutkiewicz avansează numele satului Dług, unde ar locui părinții săi). Vârsta sa este estimată la cca 56 ani. Este de familie nobilă, catolică (nu se dau date despre părinți, fiind menționat doar fratele, care ar fi nobil, conform lui Pozelkazki). În ceea ce privește studiile teologice ale lui Dłuski, acestea se pare că au fost urmate la Praga. Dutkiewicz afirmă că acesta preda teologia la Universitatea din Zamosć. În calitate de călugăr franciscan conventual, Dłuski a fost predicator la conventul din Zamosć (unde l-a avut ca superior pe Dutkiewicz), a îndeplinit în două rânduri funcția de custode și gardian al conventului minoriților conventuali din Vilno (unde l-a întâlnit Pozelkazki) și, conform lui Dzik, ar fi fost și comisar al ordinului în dioceza Przemyśl. Aprecierile privind moralitatea lui Dłuski și abilitățile sale de a administra o dioceză sunt unanim pozitive. Nunțiul Martello îl va propune oficial pe Dłuski ca episcop de Bacău în data de 8 februarie 1680, confirmarea papală fiind acordată anul următor.

³³ Lista cronologică din *Moldvai csángok-magyar okmánytar* avansează anul 1681 (e adevărat, cu semnul întrebării), însă la data procesului consistorial al succesorului său (care începe în ianuarie 1680) se afirma că Gorecki era deja mort.

³⁴ D.A.N.I.C., Colecția Microfilme Vatican, rola 15, partea I, c. 238-266.

³⁵ *Ibidem*, c. 248-251.

Chiar dacă datele oferite de actele proceselor consistoriale prezentate mai sus sunt, uneori, imprecise, ele pot oferi o imagine de ansamblu asupra preocupării Bisericii catolice privind soarta diocesei Bacăului. Lectura acestor documente atrage atenția atât asupra seriozității demersului, cât și a rigurozității acestuia, chiar dacă dificultatea legată de obținerea unor informații cât mai exacte privind detaliile semnificative rămâne ca o constantă a epocii. Faptul că majoritatea candidaților se încadrează într-un nivel educațional superior (licență sau doctorat în teologie) dă, într-un fel, măsura acestei rigurozități. Apropierea – cu puține excepții – a acestora de Curtea Regală poloneză facilitează implicarea activă a suveranului în selecția episcopului de Bacău și, totodată, o pune în evidență. Putem afirma astfel că exista în mod cert o preocupare semnificativă a regalității poloneze pentru soarta catolicismului din Moldova, funcționând, într-un fel, ca o contrapondere la dezinteresul aproape total al domnitorilor de la Iași față de o categorie de supuși – e adevărat, aflată în netă inferioritate numerică față de majoritatea ortodoxă – fidelă Bisericii Romei.

Biserica poloneză pare a se fi instalat durabil în Moldova, controlând mai mult sau mai puțin riguros evoluția diocesei Bacăului pe întreaga perioadă a secolului al XVII-lea prin intermediul episcopilor „recrutați” din rândurile sale. Nu este mai puțin adevărat că „istoria” catolicismului moldovean se construiește încă din secolul al XIV-lea, o dată cu înființarea Episcopatului de Siret, ca primă organizare ecleziastică a Bisericii romane în voievodatul de la est de Carpați, sub egidă poloneză, evident și datorită relației politice speciale dusă de Moldova cu mai puternicul și influentul său vecin din nord. Anii 1600 reînnoadă, în fapt, o „tradiție”, dacă ar fi să ne raportăm doar la „monopolul” polonez asupra demnității de episcop al Bacăului. Lucrurile însă tind să se complice și să devină mult mai fluide o dată cu intrarea în scenă a misionarilor Congregației *De Propaganda Fide* și cu reactivarea Companiei lui Isus în acest spațiu. Episcopii de Bacău vor fi puși astfel în situația de a gestiona noile evoluții, o provocare ce se va dovedi, în fapt, o adevărată piatră de încercare pentru soarta catolicismului de la est de Carpați.

Personalitatea lui Mihail Kogălniceanu în publicistica lui Eminescu*

NICOLAE ISAR

Este bine cunoscut faptul că, începând din ianuarie 1878, de la o dată când intențiile autorităților ruse de a relua Suțul Basarabiei deveneau o certitudine, Mihai Eminescu a început, în „*Timbul*”, oficiosul Partidului Conservator, seria articolelor sale incendiare, condamnând partidul de guvernământ și pe fruntașii liberali care ar fi târât țara – în mod conștient sau inconștient – într-un război menit să se încheie cu un rapt teritorial.

Cum Mihail Kogălniceanu, ca ministru de Externe în guvernul liberal, a avut un rol important în desfășurarea evenimentelor, este paradoxal, în raport cu campania antiliberală a poetului, să constatăm că acestuia din urmă – între numele ilustre ale timpului – îi aparțin unele dintre cele mai categorice aprecieri asupra personalității marelui om de stat care a fost Mihail Kogălniceanu.

Înainte de a trimite la aceste aprecieri și a sublinia motivația lor, este cazul să amintim aici că asocierea Kogălniceanu-Eminescu a fost relevată în mod inspirat de Nicolae Iorga într-un articol din 1922, când scria:

„Din scrisul nostru modern și din toată cugetarea unită cu arta modernă a poporului nostru se desfac mai ales două personalități: Kogălniceanu și Eminescu, mințile cele mai complete pe care le-a produs nația noastră, oameni cari, în orice domeniu s-au înfățișat, au adus această întregime a minții și puterea simțirei, această încheiere în sistem de înțelegere a lucrurilor care formează nota lor deosebitoare”¹.

Și mai înainte de această dată, în 1905, marele istoric, referindu-se la tânărul Eminescu, pe când acesta era redactor la „*Curierul de Iași*”, în ajunul Războiului de Independență, aprecia că maturitatea intelectuală a poetului era comparabilă cu maturitatea lui Kogălniceanu².

Înainte de toate, trebuie subliniat că Eminescu a apreciat și a admirat, în persoana lui Kogălniceanu, pe istoricul, pe scriitorul și omul de cultură, reprezentant al unei ilustre generații, alături de Vasile Alecsandri, Costache Negri, Costache Negruzzi ș.a. Între altele, cum observa același Nicolae Iorga, formația de istoric a poetului datorează mult lecturilor din cronicile publicate de

* Comunicare prezentată în cadrul sesiunii științifice organizată de Arhivele Naționale în iunie 2002.

¹ N. Iorga, *Eminescu*, ediție N.Liu, Editura Junimea, Iași, 1981, p. 309, „*Fragmentarium*”, 1922

² *Ibidem*, p. 94

Kogălniceanu, după cum o punte de legătură între cei doi a constituit-o influența culturii germane asupra lor, o influență cu importante implicații asupra opțiunilor intelectuale și morale ale celor doi, primul, Kogălniceanu, avându-și ca punct de plecare al formației intelectuale, cu deosebire, studiile de tinerețe efectuate la Berlin, al doilea, studiile la Viena, și unul și celălalt, însă, adăpându-se neconținut la izvorul nesecat al dragostei de neam, al naționalismului luminat.

Eminescu remarcă meritele generației lui Kogălniceanu în plan cultural și literar, dar și în plan politic, subliniind, într-un număr apreciabil de articole, rolul important al lui Kogălniceanu la 1848, la 1857 și 1859, în timpul domniei lui Alexandru Ioan Cuza.

Nu este locul să ne oprim aici asupra domniei lui Alexandru I. Cuza în viziunea lui Eminescu. Să menționăm numai că poetul se exprimă în mod nuanțat despre „Domnul Unirii” și al reformelor modernizatoare, ca și despre colaboratorul său, Mihail Kogălniceanu, subliniind calitățile acestora de veritabili oameni de stat. Nuanțat se exprimă el și despre lovitura de stat din 1864, înfăptuită, cum scrie într-un loc, „pentru a împrăști țărani români”.

Referindu-se la „pripeala” cu care au fost înfăptuite reformele de către domnitor, cu ajutorul lui Kogălniceanu, desigur, poetul va aplica aici, în stil maiorescian, teoria formelor fără fond; dar, nu este greu de observat că viziunea poetului asupra domniei lui Cuza se deosebește în multe privințe de viziunea critică excesivă a celor mai mulți fruntași conservatori, o asemenea viziune – între altele – dând expresie spiritului critic independent al genialului poet și gânditor politic român.

Revenind adesea asupra rolului generației lui Kogălniceanu în edificarea statului român modern, poetului i se pare că această generație se află cu mult deasupra celei următoare, a tinerilor din zilele sale: „*Cât de puțini tineri se disting – scrie el –; și chiar astăzi un Kogălniceanu sau un Epureanu se deosebesc aproape de tot tineretul nou cât cerul de pământ, în vorbă, în spirit, în toată atitudinea*”³.

O a doua ipostază a lui Mihail Kogălniceanu – aceea de om de stat, om politic și diplomat – este surprinsă de Eminescu cu deosebire prin raportarea la evenimentele din anii 1876-1883.

Trebuie subliniat că redactorul de la „Curierul de Iași” și „Timpul” a urmărit cu viu interes evenimentele de la sud de Dunăre: răzcoalele antiotomane din Bosnia și Herțegovina, Războiul Serbiei și Muntenegrului, Răzcoala bulgarilor, precum și poziția autorităților române față de lupta de eliberare națională a popoarelor creștine sud-dunărene.

La 27 august 1876, în „Curierul de Iași”, referindu-se la „actul întâi al tragediei de peste Dunăre”, el saluta atitudinea adoptată de ministrul de Externe

³ M.Eminescu, *Opere*, vol. X, Editura Academiei Române, București, 1989, p. 79.

Mihail Kogălniceanu, publicând, cu oarecare întârziere, memoriul acestuia, prin care se solicita, în primul rând, recunoașterea de către Poartă a „individualității Statului român”.

Kogălniceanu demisionase încă de la sfârșitul lunii iulie, o dată cu Guvernul Manolache Costache, în noul Guvern condus de I.C.Brătianu, la Externe venind Nicolae Ionescu, „împăciuitorul” sau „incapabilul”, cum invariabil îl numește Eminescu.

Mihail Kogălniceanu revine la conducerea ministerului la 3 aprilie 1877, a doua zi urmând să semneze, împreună cu reprezentantul Rusiei la București, baronul Stuart, cunoscuta Convenție politică româno-rusă, pentru elaborarea căreia acționase anterior primul-ministru I. C. Brătianu, cu asentimentul domnitorului Carol I.

Revenirea lui Kogălniceanu la minister este relatată de Eminescu cu aprecierea că tactul și vederile drepte ale acestuia nu sunt contestate de nimeni. În acest spirit, el comentează favorabil dispozițiile lui Kogălniceanu trimise agenților diplomatici din străinătate vizând semnificația convenției. România, scrie poetul cu acest prilej, *„face nu politică de simpatii, ci numai de rațiune [...] Nimeni nu va putea pretinde ca România să se jertfească pentru Europa când aceasta ar binevoi a sta cu mâinile în sân și nimeni nu i-o va putea ține de rău dacă, lăsată în voia propriei sale sorți, va alege cândva calea ce i se va părea conformă cu interesele ei”*⁴.

Ulterior, într-un alt articol, din 13 mai 1877, el salută votul Camerei și Senatului relativ la *„neatârănarea deplină a României”*, considerând că semnificația sa rezultă de la sine, neavând nevoie de nici un comentariu.

La 27 mai 1877, la o dată când nu bănuia – sau bănuia vag – ce soartă se pregătea Sudului Basarabiei la sfârșitul războiului, poetul relatează călduros venirea la Iași a țarului Alexandru al II-lea, *„amic țarei și preainălțatului nostru Domn”*, cum se exprimă el, subliniind că românii l-au primit *„în mod strălucit și entuziast”*⁵. Însă, peste mai multe luni, adeziunea lui la Războiul de Independență este pusă la grea încercare o dată cu dezvăluirea publică a intențiilor anexioniste ale Rusiei. La 25 ianuarie 1878, în „*Timpu*”, poetul se face ecoul protestului public, în acest sens scriind: *„În sfârșit vedem limpede. G-lul Ignatiev a propus guvernului nostru retrocedarea Basarabiei ... România este singurul stat care azi e în primejdie de a fi dezmembrată de chiar aliatul ei, după ce am încheiat cu el o convenție prin care i se garantează integritatea teritoriului. România vede zburând ca pleava în vânt asigurările unei Convenții a cărei iscălituri sunt încă*

⁴ *Opere*, IX, ed.cit., p. 375.

⁵ *Ibidem*, p. 382.

umede și pe care a încheiat-o c-o împărăție mare, pe a cărei cuvânt se credea în drept să se întemeieze”⁶.

„[...] Într-adevăr, scrie el mai departe, nu găsim cuvinte pentru a califica această pretențiune, necum împlinirea ei. Oare puterea cea mare a Rusiei i-ar da dreptul a-și bate joc de lume, de noi, de ea însăși?”

Curg de la această dată, unul după altul, articolele din „Timpul” condamnând atitudinea autorităților ruse, cerând factorilor politici să respingă în mod categoric așa-zisul schimb propus, cu Dobrogea, chemând la unitate și rezistență cu toate riscurile, în fața actului de forță al Rusiei; din toamna anului 1878, când, după încheierea Congresului de pace de la Berlin, raptul teritorial era fapt împlinit, tonul acuzator al poetului se îndreaptă cu înverșunare, într-un mod mult mai direct, asupra liderilor liberali, socotiți vinovați, într-un fel sau altul, pentru pierderea Sudului Basarabiei.

Relativ de la această dată, săgețile critice otrăvite ale polemistului de geniu care a fost Eminescu, cu o patimă terifiantă, lovesc în I.C.Brătianu și C.A.Rosetti, în Partidul Liberal de guvernământ și liderii săi, în general.

Este o publicistică nimicitoare la adresa acestora, căreia, însă, Mihail Kogălniceanu, ilustrul liberal moderat, în ciuda rolului său în evenimente, nu i-a căzut victimă; mai ales după ieșirea sa din guvern, în noiembrie 1878, când locul său este luat de I.Câmpineanu, Kogălniceanu este plasat de Eminescu în mod categoric pe o altă poziție decât foștii colegi de guvern; mai mult, cum vom vedea, este adus de Eminescu ca martor împotriva foștilor colegi de guvernare.

În timp ce la adresa lui I.C.Brătianu și C.A.Rosetti curg acuzațiile grave de trădare în chestiunea anexării Basarabiei, Kogălniceanu este gratificat de poet cu aprecieri dintre cele mai măgulitoare. Cum scrie, de pildă, la 30 noiembrie 1879, acesta este *„singurul om cu o inteligență extraordinară din cabinetul trecut”*, în timp ce, în același articol, C.A.Rosetti este numit *„bătrânul cap al demagogiei române”⁷.*

Trebuie spus că, totuși, nu lipsesc și unele critici la adresa lui Kogălniceanu, vizând interese materiale sau inconsecvențe în ordinea luptei politice, însă rămâne constantă opțiunea pentru aprecierea personalității sale, a capacității intelectuale și spiritului său patriotic. El este, cum se exprimă poetul, orice i s-ar reproșa, *„ilustrul om politic”*, el rămâne, orice s-ar zice, *„singurul om politic cu o inteligență superioară în cabinetul de nulițăți al d-lui Brătianu”⁸.*

Despre cunoscutul fruntaș liberal, pe linia atacurilor antiliberale ale oficiosului Partidului Conservator, Eminescu ajunge să scrie – nu o dată –, cum

⁶ *Opere*, X, p. 40.

⁷ *Ibidem*, p. 152.

⁸ *Ibidem*, p. 177.

citim în „Timpul” din 11 decembrie 1879, că „*dl Brătianu nu-i nimic alt decât un agent rusesc cu mască de patriot român*”⁹.

Trebuie să subliniem că asemenea învinuiri, pe cât de grave, pe atât de nedrepte, la adresa fruntașilor liberali – în intervalul imediat următor Războiului de Independență – s-au conjugat, într-un plan mai larg, cu revigorarea unei acuzații mai vechi la adresa fruntașilor liberali radicali. Este vorba de, să-i zicem, „celebra” calomnie lansată cu decenii în urmă de I.Heliade Rădulescu în „Memoriile” sale, conform căreia Brătienii și C.A.Rosetti, în Revoluția de la 1848, ar fi fost agenți ai Rusiei, prin radicalismul lor, ei, intenționat, voind să ofere pretext de intervenție trupelor ruse, pentru a reprima revoluția.

În starea de spirit a momentului, incitată de amintitul rapt teritorial, evident, această teorie servea de minune polemicii lui Eminescu, care, la 2 august 1880, în „Timpul”, scria: „*Până astăzi stă bănuială că dl C.A.Rosetti n-a fost la 1848 decât un agent rusesc care s-a amestecat în revoluție pentru a trăda. Aceasta a crezut-o Bălcescu, a crezut-o Eliad, o cred încă mulți contemporani*”¹⁰.

Să amintim în treacăt că teoria lui Heliade, cu asemenea acuzații nedrepte la adresa liberalilor radicali, cu răsfrângeri în anii 1878-1880, a avut în starea de spirit de la această dată o anumită circulație, din moment ce o găsim preluată, într-un fel, de pildă, și de A.D.Xenopol, în lucrarea sa, *Războaiele dintre ruși și turci și înrăurirea lor asupra Țărilor Române*, apărută în 1880, în condițiile stării de spirit publice, la care ne referim aici.

Cum am arătat, Eminescu se străduiește să-l scoată, într-un fel, pe Kogălniceanu din aria acuzațiilor sale. Într-un articol cu data de 12 iunie 1880, reconstituind evenimentul revenirii lui Kogălniceanu la conducerea Ministerului de Externe, cu trei ani în urmă, el scria că acesta, reintrat în guvern la 3 aprilie 1877, este pus a doua zi, de I.C.Brătianu, să semneze textul Convenției româno-ruse, dar el, Kogălniceanu, avea să constate că textul care i s-a prezentat nu conținea nici o prevedere privind integritatea națională a României și că numai la insistențele sale s-a înscris în el formula garantării integrității teritoriale a României¹¹. Eminescu își argumentează – sau vrea să-și argumenteze – această constatare pe baza afirmației care ar fi fost făcută, în acest sens, de însuși Kogălniceanu în discursul din Cameră din 30 septembrie 1878; or, putem constata că poetul greșit indica acest discurs al lui Kogălniceanu, pentru că afirmația la care el se referă fusese făcută de fruntașul politic într-un alt discurs al său, anterior, din 13 februarie 1878, și această afirmație avea un alt sens decât cel menționat de Eminescu; spune oratorul, la această dată din urmă, că în textul Convenției româno-ruse care i s-a prezentat spre semnare, în art. II, „*în adevăr se*

⁹ *Ibidem*, p. 367.

¹⁰ *Opere*, XI, p. 279.

¹¹ *Ibidem*, p. 210.

stipula că ni se garantează integritatea teritoriului; dară redacțiunea [...] mi s-a părut incorectă, dubioasă. Atunci am zis agentului Rusiei; nu subscriu; și plenipotențiarul rusec a stat cu proiectul nesubscris trei zile, până când a primit ordin să primească redacțiunea mea”¹².

Așadar, afirmația lui Eminescu că în textul inițial al Convenției, pregătit de Brătianu, și, se subînțelege, acceptat de el, nu ar fi existat formula garantării integrității teritoriale nu se confirmă, dar este vorba, într-adevăr, conform mărturiei lui Kogălniceanu, de o amendare a formulării inițiale, pe care poetul a interpretat-o în modul arătat.

În schimb, era corectă, într-un sens, afirmația lui Eminescu făcută în alt articol, anterior, anume că, în discursul menționat, din 30 septembrie 1878, Kogălniceanu, relatase despre întâlnirea sa cu cancelarul rus Gorceacoff, la Ploiești, în iunie 1877, două luni după semnarea convenției și înainte de decizia participării armatei române la lupte, când demnitarul rus îi destăinuise intenția guvernului său de a relua Sudul Basarabiei, în conformitate cu înțelegerea de la Reichstadt dintre împăratul austro-ungar și țarul rus, informație care-i căzuse lui Kogălniceanu ca o „bombă”;¹³ or, destăinuirea lui Kogălniceanu oferă poetului prilejul de a acuza guvernul liberal, pe I.C.Brătianu, în primul rând, că, având o asemenea cunoștință a mers mai departe, hotărând intrarea în război, alături de un aliat neloial, consimțind aprioric la anexiunea care avea să-i urmeze.

Atât numai că Mihail Kogălniceanu, în discursul la care se referă poetul, demonstrează în mod convingător faptul că, în ciuda riscului de care, și el, și primul-ministru aveau cunoștință, și pe care sperau, eventual, să-l poată depăși în viitor, în anumite împrejurări, în contextul dat, opțiunea adoptată era singura alternativă viabilă pentru România.

În sfârșit, o altă serie de considerații ale lui Eminescu privind personalitatea lui Mihail Kogălniceanu este legată de o altă importantă problemă politică, ulterioară Războiului de Independență și în care a fost implicat ilustrul om politic, anume, cunoscuta problemă a Dunării, care a dus, în anii 1881-1883, la tensionarea raporturilor României cu Austro-Ungaria și, implicit, cu alte Mari Puteri europene.

Kogălniceanu s-a implicat în mod inevitabil în această complicată problemă în ipostaza de diplomat, din aprilie 1880, el fiind numit de guvern ministru plenipotențiar la Paris.

De data aceasta, aprecierile elogioase ale poetului la adresa lui Kogălniceanu lasă la o parte orice rețineri. Cu prilejul publicării broșurii lui Kogălniceanu, *Chestiunea Dunării*, la 2 februarie 1882, poetul nota: „*Oricâte*

¹² Discursul lui M.Kogălniceanu din 13 februarie 1878, la Senat, în *Opere*, IV/IV, ediție G.Penelea, p. 557.

¹³ Discurs din 30 septembrie 1878, în Camera Deputaților, *Ibidem*, p. 629-630.

*imputări ar avea cineva de făcut omului de Stat de la 2 mai, un lucru nu i-l poate contesta nimenea: claritate de vederi, judecată cuprinzătoare, sigură și fără șovăire; o mare inteligență unită cu talentul de a se manifesta cu toată vioiciunea în scris și prin viu grai*¹⁴.

Poetul relevă hotărârea cu care Kogălniceanu respinge presiunile Austro-Ungariei vizând asigurarea supremației și controlul său asupra navigației pe Dunăre; el cere guvernului român să reziste presiunilor și să nu accepte compromisul, denunțând în acest sens ezitățile ministrului de Externe român, superiorul său, Vasile Boerescu, cu care ajunge în conflict pe această temă.

Într-unul din manuscrisele sale, cu data de 11 februarie 1883, în aceeași chestiune, poetul va nota: „*Cogălniceanu, bolnav și bătrân, reîntinerește în culmea vieții sale pentru a apăra Dunărea, mișcătoarea pavază de argint a neatrănării noastre vechi, a căreia pierdere totdeauna robie au însemnat*”¹⁵.

Încheind, este necesar să facem o precizare: fără îndoială, opiniile lui Mihai Eminescu asupra liberalilor radicali, la care ne-am referit mai sus, în paralel cu trimerile la Mihail Kogălniceanu, fie și pornind de la un miez de adevăr, subzistând în logica gânditorului de geniu care a fost Eminescu, sunt subiective și de cele mai multe ori nedrepte, mai ales când este vorba de aprecierea unor atitudini și fapte politice vizând aspirațiile de independență, dar ele – aceste opinii – se înscriu în sfera unor convingeri profunde care sunt ale poetului însuși, iar nu ale unui gazetar simbrîș în slujba unui partid politic; și, pentru a scurta acest comentariu, ar fi de citat aici, din nou, N.Iorga, cu o apreciere care este astăzi acceptată de majoritatea exegeților operei marelui poet și gânditor politic. A-l vedea pe Eminescu ca un simplu simbrîș în slujba Partidului Conservator, arată ilustrul istoric, „*e o mare injurie, fiindcă omul a crezut fiecare rînd pe care l-a scris și n-a avut în viață decît norocul pe care l-a avut pentru că s-a îndărătnicit să nu scrie decît ce corespundea cu conștiința lui cea mai lămurită, cea mai incapabilă de a fi schimbată*”¹⁶.

Prin prisma vederilor omului de geniu care a fost Eminescu, incapabil de a se exprima altfel decît pe sine însuși, aprecierile sale la adresa lui Mihail Kogălniceanu capătă, credem, o anumită semnificație.

Altfel spus, observând cum marile spirite ale neamului nostru se văd unele pe altele, putem noi înșine – muritorii de rînd – să ne testăm și să înțelegem mai bine propriile convingeri pe care ni le formăm despre asemenea ilustre personalități, să învățăm poate câte ceva din modelele pe care ele ni le oferă, într-o privință sau alta.

¹⁴ M.Eminescu, *Opere*, XIII, p. 44.

¹⁵ *Ibidem*, p. 225.

¹⁶ N.Iorga, *Eminescu*, ed.cit., p. 311.

Activitatea lui Emmanuel Protopopescu-Pake la Școala Comercială din București

DRAGOȘ-LUCIAN ȚIGĂU

A trecut mai bine de un secol de la dispariția lui Em. Protopopescu-Pake¹, timp suficient pentru ca omul atât de prețuit odinioară de concitadinii săi să fie aproape uitat. Un bulevard central al Capitalei îi poartă numele și, prin aceasta, îi păstrează o vagă amintire în rândul bucureștenilor. O singură biografie, devenită și ea centenară², poate satisface curiozitatea celor care ar dori să cunoască mai multe amănunte despre activitatea lui Em. Protopopescu-Pake. Alte articole și studii³, puține la număr, au cercetat cu precădere o scurtă secvență din viața sa, aceea în care a fost primarul Capitalei (1888-1891). Prin urmare, am considerat că este utilă prezentarea unui aspect puțin cunoscut din cariera lui Em. Protopopescu-Pake, anume activitatea acestuia ca profesor al Școlii Comerciale din București, între anii 1879-1888.

Punctul de plecare al articolului de față este o scrisoare adresată ministrului Instrucțiunii Publice⁴, databilă înainte de 9/21 octombrie 1879, în care Protopopescu-Pake se recomanda ca fiind doctor în Drept și în Științele politico-administrative, profesor și director al Școlii Libere de Științe Politice din București⁵, autorul unor diferite scrieri teoretice⁶ și articole în revista „Dreptul”⁷, avocat „în materii comerciale” cu o experiență de 12 ani. Având ca temei cele arătate mai sus, petiționarul își exprima dorința de a preda Dreptul la Școala Comercială din

¹ A trăit între 12/24 ianuarie 1845 – 28 aprilie /10 mai 1893; apelativul Pake, dat de colegii săi de școală, și-l adaugă definitiv la nume în 1868, cf. Dem. Teodorescu, *Biografia lui Em. Protopopescu-Pake*, București, 1899, p. 5, 11.

² Vezi *supra*; biografia avea 125 pagini.

³ *Calendarul revistei „Lumea ilustrată” pe anul 1894*, p. 65-66; A. Vechsler, *Colecțiune de notabilități române*, f.a., apud *Bibliografia istorică a României*, vol. III (tomul 5, sec. XIX – biografii), București, 1974, p. 322, nr. 9770; C. Diaconovich, *Enciclopedia Română*, vol. 3, Sibiu, 1904, p. 684; *Minerva. Enciclopedie Română*, Cluj, 1929, p. 787; I.A. Candrea, Gh. Adamescu, *Dicționar enciclopedic ilustrat „Cartea Românească”*, partea a II-a, <București, 1931>, p. 1824; L. Predescu, *Enciclopedia Cugetarea (Material românesc. Oameni și înfăptuiri)*, București, 1940, p. 698; I. Vitan, *Em. Protopopescu-Pake, primar al Capitalei (1888-1891)*, în „Anuar al Arhivelor Municipiului București”, 1, 1997, p. 51-57.

⁴ D.A.N.I.C., fond Regia Exploatărilor Agricole și Zootehnice (în continuare, REAZ), dosar 688/1879, f. 52.

⁵ Fondată în septembrie 1872, școala a funcționat pe tot timpul vieții lui Pake, cf. Dem. Teodorescu, *op. cit.*, p. 13-14.

⁶ Titlurile cărților sale sunt cuprinse în *Bibliografia românească modernă (1831-1918)*, vol. 3 (L-Q), București, 1989, p. 1084-1085.

⁷ Pake era fondator (din 1871) și redactor al revistei; câteva dintre articolele economice scrise între 1871 și 1892 sunt semnalate în *Bibliografia istorică a României*, vol. II (tomul 2, sec. XIX – viața economică), București, 1999, la pozițiile 5031, 5314, 6814, 7912, 8042, 15900, 15949, 15956, 15961 (p. 260, 272, 337, 385, 390, 739, 742).

București („declar că primesc a preda gratuit cursul până la regularea acestei catedre prin Budgetul general al statului”). Acceptul și viile mulțumiri ale ministrului N. Kretzulescu nu au întârziat, fiind comunicate atât petentului, cât și direcțiunii Școlii Comerciale (12 octombrie 1879)⁸. Om de cuvânt, Em. Protopopescu-Pake a hotărât să-și înceapă imediat activitatea. Astfel, primul curs de Drept administrativ a fost ținut elevilor clasei a III-a, luni, 15/27 octombrie 1879, între orele 8-9⁹. Acesta a fost începutul unei perioade, de peste zece ani, în care Școala Comercială a fost servită cu devotament de unul dintre cei mai iluștri dascăli pe care i-a avut.

Faptele evocate mai sus implică cercetarea și lămurirea a două chestiuni preliminare. Prima dintre ele privește situația studiului Dreptului în cadrul învățământului comercial, iar a doua problemă ține de motivele pentru care Protopopescu-Pake a fost preferat la ocuparea catedrei. În 1879, învățământul comercial din România avea abia 15 ani de existență¹⁰. Consacrate prin Legea Instrucțiunii, din noiembrie 1864, studiile comerciale aveau durata de patru ani, fiind destinate numai băieților de 12-18 ani, absolvenți ai școlii primare¹¹. Programă din 1864 a prevăzut și un curs de Drept comercial și maritim, însă, în practică, acesta era predat împreună cu noțiunile de Economie Politică. Ocazia ca Dreptul să devină o materie de sine stătătoare s-a ivit în 1879, când s-a hotărât nu numai prelungirea studiilor comerciale de la patru la cinci ani¹², dar și folosirea unei noi programe analitice. Astfel, în clasa a III-a elevii urmau să studieze Dreptul administrativ, iar în clasa a IV-a, Dreptul comercial¹³.

Luând cunoștință de structura noii programe, directorul Școlii Comerciale bucureștene, Theodor Ștefănescu, arăta cu temei că: „Dreptul comercial și procedura acestui cod nu se pot preda decât de o persoană care posedă studii speciale în Drept și cu o aplicație juridică relativă, care să faciliteze în mod constant cursul de Drept comercial” (27 septembrie 1879)¹⁴. Așadar, se poate înțelege mai bine de ce oferta lui Em. Protopopescu-Pake, făcută câteva zile mai târziu, a fost bine primită și imediat acceptată de minister. La aceasta a mai contribuit, în mod firesc, pregătirea profesională, bunul renume și influența de care se bucura atunci Protopopescu-Pake¹⁵.

⁸ D.A.N.I.C., fond REAZ, dosar 688/1879, f. 55; Direcția Municipiului București a Arhivelor Naționale (în continuare, D.M.B.A.N.), fond Liceul Comercial „N.Kretzulescu”, inventar nr. 1444, dosar 1/1878-1881, f. 94.

⁹ D.M.B.A.N, fond Liceul Comercial „N.Kretzulescu”, inventar nr. 237, dosar 443/1875-1881, f. 111 v.

¹⁰ Amănunte la V.Bozga, I.Gherasim, *Începuturile și dezvoltarea învățământului economic românesc până la 1877*, în „Revista de Istorie”, 36, 1983, nr. 10, p. 977-988.

¹¹ „Monitorul Oficial”, nr. 272, 5/17 decembrie 1864, p. 1293.

¹² *Ibidem*, nr. 52, 6/18 martie 1879, p. 1481.

¹³ *Ibidem*, nr. 204, 8/20 septembrie 1879, p. 5852.

¹⁴ D.A.N.I.C., fond REAZ, dosar 688/1879, f. 53.

¹⁵ Pake a fost prefectul Poliției Capitalei (5 mai - 9 septembrie 1876), iar în 1877 intră în Consiliul Comunal al orașului, fiind ales și deputat. Între 1874-1886, a activat în loja

Timp de câteva luni (octombrie 1879 - martie 1880), catedrele de Drept și de Economie Politică au continuat să rămână unificate, cel puțin sub aspect bugetar. De la 1 aprilie 1880, studiul Dreptului a format o catedră distinctă și sub raport bugetar, dar de acum se punea problema ocupării acesteia de către un titular, în conformitate cu recenta lege pentru numirea profesorilor¹⁶. În consecință, Ministerul Instrucțiunii anunța, la 3 iunie 1880, un concurs pentru ocuparea catedrei de Drept comercial, administrativ și constituțional de la Școala Comercială. Eventualii solicitanți trebuia să posede titlul academic de licențiat sau doctor în Drept, obținut la una din universitățile din țară sau din străinătate, și să aibă o practică de avocat sau magistrat de minimum cinci ani. Programat inițial pentru 15 septembrie 1880, „concursul se va ține asupra materiilor de Drept ce fac obiectul catedrei”¹⁷. Acesta a fost însă amânat de două ori, mai întâi pentru 1 octombrie 1880, apoi, irevocabil, pentru 15 ianuarie 1881¹⁸.

La această ultimă dată, profesorii Facultății de Drept s-au reunit pentru a constitui un juriu examinator. În componența acestuia au intrat: Aristide Pascal – decanul facultății, Constantin Nacu și Alexandru Vericeanu. La 16 ianuarie 1881, Em. Protopopescu-Pake (prin renunțarea lui Ilie Filimon, el a rămas singurul candidat) a prezentat comisiei titlurile sale științifice: un certificat de bacalaureat eliberat de Gimnaziul „Sf. Sava” la 6 martie 1864, două diplome de licență în Drept ale facultăților din București (18 octombrie 1866) și Paris (4 martie 1867) și alte două diplome de doctor în Științe politice și administrative și în Drept, obținute la Bruxelles (22 martie 1867), respectiv la Geneva (29 octombrie 1870)¹⁹. În zilele următoare, Protopopescu-Pake a susținut trei probe scrise la Drept comercial (subiectul a fost *Orânduirea judecătorului comisar: punerea peceților și luarea primelor măsuri asupra persoanei falitului*), Drept constituțional (*Dreptul de veto absolut al Domnitorului; justificarea lui*) și Drept administrativ (*Expropriațiunea pentru cauză de utilitate publică*)²⁰. La 23 ianuarie 1881, juriul examinator a evaluat cele trei teze cu notele 8, 9 și 8, rezultând o medie de 8,33, care îl îndreptățea pe candidat să treacă la probele orale²¹. Acestea au fost susținute abia la 9 februarie, subiectele trase la sorți fiind: *Despre tovărășie în nume cuprinzător* (Drept comercial), *Despre Legea comptabilității Statului* (Drept administrativ) și *Comentariul articolului 113 <despre întocmirea bugetului>; unde se găsește sancțiunea lui* (Drept constituțional)²².

masonică română „Înțelepții din Heliopolis”, cf. Dem. Teodorescu, *op.cit.*, p. 14-15, 19, 31-32.

¹⁶ „Monitorul Oficial”, nr. 68, 24 martie/5 aprilie 1879, p. 1793-1794 (art. 2-17).

¹⁷ *Ibidem*, nr. 125, 5/17 iunie 1880, p. 3549-3550.

¹⁸ *Ibidem*, nr. 142, 27 iunie/9 iulie 1880, p. 4027; nr. 220, 1/13 octombrie 1880, p. 6733.

¹⁹ D.A.N.I.C., fond REAZ, dosar 722/1881, f. 24 r.-v.

²⁰ Prima teză, scrisă pe 17 ianuarie 1881, între orele 19-22, avea 7,5 pagini, cf. *Ibidem*, f. 26-29; celelalte teze, scrise pe 19 ianuarie, între orele 19-24, aveau 4, respectiv 6 pagini (*Ibidem*, f. 31-32, 33-35).

²¹ *Ibidem*, f. 39.

²² *Ibidem*, f. 40.

Răspunsurile au primit note maxime. În concluzie, „candidatul obținând astfel nota generală zece, și posedând pe lângă aceasta în expunere *facilitate și metodă*, juriul declară pe dl. Em. Protopopescu-Pake admisibil la catedra vacantă de Drept comercial, administrativ și constituțional de la Școala comercială din București”²³. Hotărârea comisiei a fost întărită prin decizia ministerială nr. 1944/16 februarie 1881, comunicată atât proaspătului profesor provizoriu, cât și școlii unde acesta funcționa. Totodată, Protopopescu-Pake era invitat la minister pentru a depune jurământul prescris de lege²⁴.

Un alt moment important din cariera sa didactică a fost numirea ca profesor definitiv. Potrivit Legii Instrucțiunii din 1864, definitivarea într-un post didactic se realiza la trei ani după numirea provizorie în învățământ (art. 366), fiind sancționată printr-un decret domnesc (art. 364). Aceeași lege stabilea că definitivarea îi oferea dascălului titularizarea și inamovibilitatea în funcție (art. 384-385)²⁵. Prin urmare, la 18 februarie 1884, Em. Protopopescu-Pake îi cerea directorului Theodor Ștefănescu să întreprindă demersurile necesare pentru numirea sa ca profesor definitiv²⁶. La intervenția directorului Ștefănescu (20 februarie 1884) și în temeiul articolelor de lege amintite mai sus, Comisia Permanentă a Ministerului Agriculturii, Industriei, Comerțului și Domeniilor a avizat favorabil cererea profesorului Protopopescu-Pake (28 martie 1884)²⁷. Acordarea acestui drept a întârziat însă foarte mult, datorită birocrației. Abia la 15 aprilie 1885, ministrul Anastase Stolojan înainta un raport regelui Carol I, fapt care l-a determinat pe monarh ca, la 18 aprilie, să-și pună semnătura pe decretul nr. 1295, prin care lui Protopopescu-Pake și altor trei dascăli ai Școlii Comerciale li se recunoștea titlul de profesori definitivi²⁸.

Documentele epocii scot la lumină faptul că, la scurt timp după ocuparea prin concurs a catedrei de Drept, Em. Protopopescu-Pake a obținut și conducerea Școlii Comerciale din București. Astfel, la 21 martie 1881, ministrul Instrucțiunii, Vasile Conta, înainta regelui Carol I un raport pentru destituirea directorului Școlii Comerciale, vinovat de „nesocotirea dispozițiilor luate de către autoritatea superioară școlară”. Peste trei zile, Protopopescu-Pake primea adresa ministerială nr. 4463, în care i se arăta că a fost recomandat ca director provizoriu chiar de către ministru, acesta „fiind sigur că în interesul școlii veți binevoi a primi această însărcinare, luând în primire prin inventariu în regulă arhiva și dota școalei de la

²³ *Ibidem*, f. 41.

²⁴ *Ibidem*, f. 2; „Monitorul Oficial”, nr. 40, 20 februarie/4 martie 1881, p. 1066-1067.

²⁵ *Ibidem*, nr. 272, 5/17 decembrie 1864, p. 1294.

²⁶ D.A.N.I.C., fond REAZ, dosar 832/1885, f. 3.

²⁷ *Ibidem*, f. 1 și 6.

²⁸ *Ibidem*, f. 24 (raportul) și 25 (decretul original); „Monitorul Oficial”, nr. 20, 25 aprilie/7 mai 1885, p. 410. Vezi și comunicarea Ministerului către Școala Comercială (22 aprilie) în fondul Liceul Comercial „N.Kretzulescu” (D.M.B.A.N.), inventar nr. 1444, dosar 2/1881-1885, f. 243.

predecesorul D-voastră”²⁹. Simultan era emis decretul regal nr. 756/24 martie 1881 pentru numirea provizorie a lui Protopopescu-Pake ca director, în locul lui Theodor Ștefănescu, care era destituit³⁰. Alegerea făcută de ministru nu a fost prea inspirată, căci Protopopescu-Pake era ocupat cu alte probleme. Neavând timpul necesar pentru a-și îndeplini cu seriozitate misiunea de director, el și-a prezentat demisia la 25 aprilie³¹. Ministerul a insistat ca Protopopescu-Pake să accepte „gerarea afacerilor directoratului școlii” până la numirea unui nou titular (22 mai 1881). A doua zi, Pake răspundea că nu a girat problemele de conducere și nici măcar nu a luat în primire vreun obiect al școlii, subliniind că „m-am abținut de a mă amesteca într-o afacere pe care am declarat formal că, cu regret, nu o pot conduce pe motive cu totul independente de voința mea”³². Prin numirea dr. Paul Petrini ca director, înceta, de drept (la 10 iunie 1881), directoratul lui Protopopescu-Pake, unul din cele mai scurte din istoria Școlii Comerciale bucureștene.

Odată stabilite principalele momente din cariera sa de dascăl al Școlii Comerciale, putem prezenta activitățile didactice curente, drepturile, obligațiile și realizările profesionale ale lui Em. Protopopescu-Pake.

Un prim aspect care merită a fi cunoscut este programul de lucru. Programa școlilor comerciale din 1879 acorda studiului Dreptului o pondere destul de mică. Acesta era rezervat doar claselor a III-a (una din cele 29 de ore săptămânale) și a IV-a (trei din 30 de ore). Prin urmare, în toți cei nouă ani de profesorat, norma de predare a lui Protopopescu-Pake nu a depășit patru ore pe săptămână. Orele clasei a IV-a erau dispuse la un interval de două zile, niciodată în aceeași zi cu ora clasei a III-a, astfel că profesorul trecea prin școală de patru ori pe săptămână³³. Registrele de prezență și situațiile statistice arată că Protopopescu-Pake a fost destul de conștiincios de îndeplinirea funcției sale. Dacă în primul an de activitate (1879-1880) a avut 12 absențe, toate justificate medical³⁴, pe parcursul anilor următori numărul absențelor a scăzut simțitor: 1880/81 – 3; 1881/82 – 6; 1882/83 – 3; 1883/84 – 3; 1884/85 – 9; 1885/86 – 7; 1886/87 – 11; 1887/88 – 5³⁵. Majoritatea absențelor au fost determinate de boală, dar se cunosc și situații în care, fie nu a știut de începerea cursurilor (11 septembrie 1882), fie

²⁹ D.A.N.I.C., fond REAZ, dosar 723/1881, f. 11 r.-v. și 12 r.-v.

³⁰ *Ibidem*, f. 10; „Monitorul Oficial”, nr. 70, 27 martie/8 aprilie 1881, p. 2161.

³¹ D.A.N.I.C., fond REAZ, dosar 723/1881, f. 15.

³² *Ibidem*, f. 17 (22 mai) și 18 (23 mai 1881).

³³ Vezi orarele școlii din 1879-1880 (D.M.B.A.N., fond Liceul Comercial „N.Kretzulescu”, inventar nr. 237, dosar 443/1875-1881, f. 111-112), 1882-1883 (D.A.N.I.C., fond REAZ, dosar 768/1883, f. 11), 1885-1886 (*Ibidem*, dosar 832/1885, f. 148) și 1887-1888 (*Ibidem*, dosar 878/1887, f. 101).

³⁴ D.M.B.A.N., fond Liceul Comercial „N.Kretzulescu”, inventar nr. 237, dosar 443/1875-1881, f. 117-141.

³⁵ *Ibidem*, dosar 443/1875-1881; 444/1881-1885; 445/1885-1888, *passim*; D.A.N.I.C., fond REAZ, dosar 878/1887, f. 74.

era plecat din oraș (5 noiembrie 1883)³⁶. Există și mărturii care atestă că profesorul mai absentă și nemotivat (trei absențe în lunile octombrie-noiembrie 1885) sau „a ținut prelegerile însă a omis d'a subscrie” în condică (20 noiembrie 1880)³⁷.

De un interes deosebit este cunoașterea tematicii lecțiilor pe care Protopopescu-Pake le propunea elevilor săi. Din nefericire, acest aspect nu poate fi pe deplin lămurit. Legea Instrucțiunii din 1864 nu a prevăzut nici o programă analitică, mărginindu-se la a cere profesorilor ca să prezinte autorităților școlare structura detaliată a cursurilor predate (art. 119). De la profesorul nostru, o asemenea planificare a materiei nu s-a lăsat încă descoperită. Nici vechile condici de prezență nu pot dezlega misterul, căci în ele nu se scria, ca astăzi, subiectul lecției. În aceste condiții, edificatoare nu rămâne decât programa școlilor comerciale din 1879, care preciza problemele generale ale cursului de Drept³⁸. Pentru studiul Dreptului administrativ (clasa a III-a) erau propuse 22 de teme printre care: noțiuni generale, împărțirea administrativă a țării, administrația centrală și locală, despre poliție, funcționari, agenți executori, instituții de binefacere și întrajutorare, Curtea de Conturi, despre impozite, concesiuni, exproprieri etc. Elevii clasei a IV-a urmau să cunoască 35 de probleme esențiale ale Dreptului comercial, ca de pildă: registre și asociații comerciale, bursele de comerț, comisionarii și cărăușii, tranzacții comerciale, licitațiile și mezatul, polițele, cambiile, cecurile, girarea, falimentul, bancruta, prescripția, creditorii și faliti, acte asiguratorii, procedura codului de comerț etc. Un raport al școlii din 7 noiembrie 1881 arată și bibliografia utilizată la orele de Drept: *Constituția, Legea electorală, Legea comunală, Legea consiliului județean*, toate acestea fiind tipărite. Printre „textele special prelucrate” de profesorii școlii figura și *Dreptul comercial*, indiciu prețios al faptului că Protopopescu-Pake a pus la dispoziția elevilor un curs propriu³⁹. După 1882, este posibil ca el să fi utilizat cursul de Drept publicat de colegul Alexandru Pretorian⁴⁰. În fond, așa cum arăta Consiliul Permanent al Instrucțiunii, în 1881, „fiecare profesor este răspunzător de progresul ce-l face în clasa lui și, prin urmare, lui îi incumbă alegerea cărților didactice cele mai nimerite pentru expunere”⁴¹.

Progresul elevilor putea fi observat cu ocazia evaluărilor curente, a examenelor semestriale, de obținere a burselor și de absolvire. Din cercetarea registrelor matricole

³⁶ D.M.B.A.N., *Ibidem*, dosar 444/1881-1885, f. 53 v., 98 v.

³⁷ *Ibidem*, dosar 443/1875-1881, f. 157 v.; D.A.N.I.C., fond REAZ, dosar 832/1885, f. 226, 276.

³⁸ Vezi nota 13.

³⁹ D.A.N.I.C., fond REAZ, dosar 723/1881, f. 76; o listă din 1885, cu cărțile necesare elevilor din clasa a III-a, cuprindea *Constituția și Legea electorală*, cf. *Ibidem*, dosar 832/1885, f. 129.

⁴⁰ Al.Pretorian, *Dreptul comercial prelucrat pentru uzul fiecărui comerciant și conform programei școlilor comerciale*, Ploiești, 1882.

⁴¹ D.M.B.A.N., fond Liceul Comercial „N.Kretzulescu”, inventar 1444, dosar 2/1881-1885, f. 49.

ale acelei epoci, se poate constata că toți elevii primeau la fiecare materie câte o notă pe lună. Făcând o comparație între notele date la studiul Dreptului cu cele de la alte materii, reiese că Protopopescu-Pake nu era foarte exigent în evaluarea elevilor săi. În anul școlar 1879-1880, pentru toți cei 23 de elevi ai clasei a III-a nu existau decât trei note lunare de 1, și nici o notă de 2, 3 sau 4. Majoritatea notelor erau cuprinse între 7 și 10. Nu lipseau notele de zero (!) pentru cei neprezenți, acești elevi fiind, de altfel, fie re-rași, fie repetenți, dar nu din cauza Dreptului⁴². În 1880-1881, patru din cei 35 de elevi ai clasei a III-a aveau 10 pe linie, iar alți doi elevi numai note de 9 și 10. La clasa a IV-a (9 elevi), trei aveau 10 pe linie, unul singur numai note de 5, iar restul de cinci aveau note cuprinse între 7 și 10⁴³. Și alți elevi primeau note mari pe semestrul I, dar în cel următor nu reușeau să obțină decât note mediocre. Este dovada faptului că Protopopescu-Pake încuraja elevii preocupați și silitori, sancționând însă, cu obiectivitate, delăsarea și ignoranța altora⁴⁴.

Aceleași considerații sunt valabile și pentru examenele care se susțineau la sfârșitul celor două semestre școlare. Cele două sesiuni de examene erau programate la începutul lunilor ianuarie, respectiv iunie, iar fiecare an de studiu avea rezervată o zi anume pentru examenul de Drept⁴⁵. Calificative bune au obținut și elevii care concureau pentru a câștiga o bursă în anii IV-V⁴⁶.

La sfârșitul studiilor, absolvenții susțineau examene pentru obținerea diplomei de capacitate în științele comerciale. Probele se desfășurau în două sesiuni programate între 1-15 septembrie și 1-15 aprilie, ultima fiind decalată (din 1883) în intervalul 15-30 ianuarie⁴⁷. Juriul examinador, format din toți profesorii școlii, era prezdat de un reprezentant al ministerului. Dintre ilustrele personalități care au conșcut examenele din Școala Comercială bucureșteană, putem aminti pe Spiru Haret (1882), B.P. Hașdeu (1883) și Th. Rosetti (1885)⁴⁸. La probele scrise, tragerea la sorți putea decide ca Dreptul să nu fie disciplină de examen, așa cum s-a petrecut în septembrie 1884. La oral însă, Dreptul era o probă obligatorie. De această dată, tematica examenelor este bine atestată, fiind asemănătoare cu cea a programei publicate la 1879: *Despre bancrută; Despre concordat; Cine sunt comercianții?; Societățile comerciale; Elementele constitutive ale polițelor; Efectele declarării falimentului* etc. Candidații se prezentau pregătiți, obținând calificative de promovare. În decursul a nouă ani, doar opt candidați au ratat examenul la Drept, obținând note sub 5. La început,

⁴² *Ibidem*, inventar 237, dosar 4/1878-1881, f. 112-116.

⁴³ *Ibidem*, f. 174-185.

⁴⁴ *Ibidem*, dosar 7/1886-1888, f. 44-64, 108-124.

⁴⁵ *Ibidem*, dosar 428/1874-1884, f. 60, 62, 69, 72, 81, 88, 89, 98, 106; D.A.N.I.C., fond REAZ, dosar 832/1885, f. 51, 287.

⁴⁶ D.M.B.A.N., fond Liceul Comercial „N. Kretzulescu”, inventar 237, dosar 429/1884-1890, f. 6-7 (1884) și 20 (1885).

⁴⁷ *Ibidem*, dosar 428/1874-1884, f. 66-67, 72, 79, 83-85, 92, 95, 99-100; dosar 429/1884-1890, f. 3-5, 8-10, 15-16, 24, 36-39, 41-45, 49-52, 57-59.

⁴⁸ *Ibidem*, dosar 428/1874-1884, f. 79, 92; D.A.N.I.C., fond REAZ, dosar 832/1885, f. 69.

evaluarea se realiza cu bile albe, negre și roșii, acest procedeu fiind aplicat ultima oară în aprilie 1882. Din sesiunea următoare s-a utilizat sistemul numeric.

Din cercetarea vechilor registre ale consiliului pedagogic, se pot desprinde și alte amănunte interesante. De exemplu, primele examene la Drept conduse de Protopopescu-Pake s-au desfășurat pe 2 (clasa a IV-a) și 5 ianuarie 1880 (clasa a III-a). La unele sesiuni de examene, profesorul nu s-a prezentat (septembrie 1881, septembrie 1887), ocazii cu care se consemna că „d. Protopopescu-Pake, neputând lua parte la această ședință a conferinței, a lăsat chestiunile relative la Drept în plic ... <care> a fost deschis înaintea juriului examinator și a candidaților”⁴⁹.

Lucrând aproape zilnic cu copiii, Protopopescu-Pake și-a format convingerea că învățământul comercial putea fi ameliorat în multe privințe. Propunerile sale pentru sprijinirea elevilor și absolvenților Școlii Comerciale au fost apreciate și însușite de consiliile profesoriale la care participa, mai puțin însă de autoritățile școlare. Evoluția ulterioară a instrucției comerciale a dovedit justetea acestor propuneri, din care vom aminti câteva. La 3 iunie 1880, Protopopescu-Pake mărturisea colegilor săi de cancelarie necesitatea trimerii a doi tineri absolvenți în străinătate, pentru a cerceta mecanismul Bursei, instituție ce urma să funcționeze și în România de la 1 ianuarie 1881. Cei doi absolvenți urmau să plece la Paris cu fostul lor profesor de Drept, care era desemnat și cu elaborarea Legii de funcționare a Bursei române. Această propunere a fost susținută de direcțiunea școlii (14 iunie), dar s-a lovit de împotrivirea Ministerului Agriculturii, Comerțului și Lucrărilor Publice (1/13 iulie 1880)⁵⁰.

În următorii ani, profesorul Protopopescu a sprijinit proiectul care viza trecerea Școlii Comerciale la Ministerul Comerțului (22 octombrie 1882), lucru întâmplat în 1883, precum și dorința directorului Theodor Ștefănescu că „domnii profesori să se viziteze în orele de cursuri în clasă, ca astfel fiecare dintre cumnealor să aibă o idee de modul cum se predau cursurile în general” (16 martie 1884)⁵¹. Ulterior, la 13 decembrie 1886, conferința școlii era convinsă de necesitatea ameliorării regulamentelor de disciplină, de studii și de absolvire a elevilor, sarcină care revenea unei comisii formate din Ion P. Licherdopol (directorul școlii), Florian Crasan și Em. Protopopescu-Pake⁵².

Experiența didactică l-a determinat pe Em. Protopopescu-Pake să solicite, într-o primă fază, mutarea cursurilor de Drept în clasele IV-V (18 iunie 1884), însă această modificare, deși agreată (25 august 1884)⁵³, nu s-a putut realiza. De aceea, profesorul a avut în vedere o reformă mai complexă: „Organizarea actuală <a învățământului

⁴⁹ D.M.B.A.N., fond Liceul Comercial „N.Kretzulescu”, inventar 237, dosar 428/1874-1884, f. 60, 72; dosar 429/1884-1890, f. 49 v.

⁵⁰ *Ibidem*, dosar 428/1874-1884, f. 63 v.; D.A.N.I.C., fond REAZ, dosar 704/1880, f. 20, 24.

⁵¹ Propunerile se află în fondul Liceul Comercial „N.Kretzulescu”, inventar 237, dosar 428/1874-1884, f. 86, 101; „Monitorul Oficial”, nr. 293, 30 martie/11 aprilie 1883, p. 4850.

⁵² *Ibidem*, dosar 429/1884-1890, f. 41.

⁵³ *Ibidem*, dosar 428/1874-1884, f. 107; dosar 429/1884-1890, f. 2.

comercial> este insuficientă, pentru că în cinci ani programa trebuind a fi condensată, nu se pot preda elevilor care sunt prea cruzi, o prea mare surabondență de materii, mai ales că nici <nu> pot fi preparați a le pricepe. Conchid că, cu organizarea actuală, nu se poate face mai mult. Este însă de dorit ca neapărat să se reorganizeze școala cu șapte ani, împărțindu-se studiile în două trepte, una de patru ani și alta de trei ani, superioară. În acea reorganizare să intre și Dreptul maritim neapărat trebuincios” (28 noiembrie 1887)⁵⁴. Așadar, Protopopescu-Pake înțelegea bine că elevii săi, abia ieșiți din copilărie, nu puteau avea încă toate capacitățile intelectuale necesare pentru a sesiza subtilitățile noțiunilor de Drept. Acesta era și motivul pentru care dascălul își încuraja mereu elevii și nu era foarte exigent în notarea lor.

În cadrul consiliilor profesoriale, la care nu întotdeauna era prezent⁵⁵, Protopopescu-Pake participa la luarea unor decizii în cele mai variate probleme: pregătirea examenelor de admitere, de bursă, de corigență și capacitate, fixarea deschiderii anului școlar și a zilelor de repaus, nominalizarea premianților, eliminarea pe diverse perioade sau definitivă a elevilor recalitranti, clarificarea situației repetenților, scoaterea la concurs a unor catedre vacante, autorizarea directorului de a cumpăra diverse materiale didactice, aprobarea rapoartelor contabile pe anii precedenți⁵⁶. Dacă avea o opinie deosebită, profesorul nu ezita să o consemneze, cu termeni politicoși, în registrul de procese-verbale.⁵⁷ Ultimul consiliu la care Protopopescu-Pake a participat a fost cel din 1 iunie 1888, unde s-a discutat situația elevilor pregătiți în particular⁵⁸.

Atenția pe care Protopopescu-Pake a arătat-o Școlii Comerciale din București este dovedită implicit de donațiile materiale deloc neglijabile. Luând exemplul colegilor săi de cancelarie, la 25 octombrie 1880, profesorul oferea școlii șapte cărți juridice și colecția completă a ziarului „Dreptul”. Pentru această donație, evaluată la „aproape 300 de franci”, Protopopescu-Pake primea viile mulțumiri ale ministerului. Biblioteca școlii s-a îmbogățit, la 13 noiembrie 1884, cu alte cinci volume de Economie și Drept, acest dar, „împreună cu cele alte donațiuni”, urmând a fi

⁵⁴ D.A.N.I.C., fond REAZ, dosar 878/1887, f. 204 v.; cu puțin înainte, raportul școlii nr. 168/4 iulie 1887 preciza că „studiul Dreptului nu se face și nu se poate face în mod îndestulător și integral – după mărturisirea chiar a dlui profesor respectiv (Pake, n.n.) – din cauza disproporțiunii dintre seriozitatea materiei, de o parte, și de altă parte, a vârstei fragede a școlarilor și a inferiorității clasei, în care se începe acest curs”, cf. D.M.B.A.N., fond Liceul Comercial „N.Kretzulescu”, inventar 1444, dosar 5/1886-1887, nenumărat.

⁵⁵ Prima absență de la un consiliu este din 8 aprilie 1880, *Ibidem*, inventar 237, dosar 428/1874-1884, f. 61; din cele zece consilii ținute în 1886-1887, Pake a lipsit la șapte dintre ele, cf. D.A.N.I.C., fond REAZ, dosar 878/1887, f. 207.

⁵⁶ D.M.B.A.N., *Ibidem*, dosare 428 și 429, *passim*.

⁵⁷ La 14 mai 1881, Pake s-a opus pedepsirii elevilor clasei a IV-a, plecați „în corpore” de la școală pentru a participa la serbările încoronării regelui Carol I, adăugând: „în tot cazul, aceasta este o părere a mea izolată”. Prof. Crasan îi replica: „nu prea bună părere ai, d-le Pake”, *Ibidem*, inventar 1444, dosar 2/1881-1885, f. 27.

⁵⁸ *Ibidem*, inventar 237, dosar 429/1884-1890, f. 60-61.

comunicate ministerului⁵⁹.

La sfârșitul anului 1885, profesorul Protopopescu-Pake anunța în consiliul școlar că este executorul testamentar al averii răposatului Theodosie Christescu, punând la dispoziția școlii suma de 1.000 lei dăruiti de cel decedat⁶⁰. Dar, în conformitate cu articolul 811 din Codul Civil, această donație trebuia autorizată printr-o decizie a Executivului. Astfel, la 21 martie 1886, Jurnalul Consiliului de Miniștri nr. 1 încuviința ca Ministerul Agriculturii, Industriei, Comerțului și Domeniilor să primească legatul de 1.000 lei, hotărâre întărită ulterior prin Decretul regal nr. 1148/ 1 aprilie 1886⁶¹. La rândul său, ministerul l-a recunoscut pe Protopopescu-Pake drept executor testamentar (26 aprilie 1886), cerându-i să pună banii la dispoziția școlii⁶². În anul următor, legatul era deja executat, iar cu banii obținuți, „grație stăruințelor unuia dintre profesorii acestei școale, care a fost consultat la facerea testamentului”, se cumpăraseră bonuri de tezaur pentru mărirea fondului⁶³. Cu banii primiți, Protopopescu-Pake ar fi dorit să construiască un turn meteorologic, apoi să cumpere un orologiu pentru noul local al școlii (27 iunie 1890). Ministerul a insistat însă ca banii să fie folosiți pentru utilizarea laboratoarelor de fizică și de chimie (ianuarie 1887-iulie 1890)⁶⁴. Până la urmă, s-a ajuns la un compromis, banii servind la realizarea unei biblioteci (18-25 noiembrie 1891)⁶⁵.

În continuare, se cuvine a fi cercetat și modul în care a fost răsplătită activitatea didactică a lui Protopopescu-Pake. Așa cum s-a arătat mai înainte, între 12 octombrie 1879-1 aprilie 1880, profesorul a predat gratuit cursul său, neavând o catedră distinctă⁶⁶. Noul buget, pe 1880, a prevăzut și plata profesorului de Drept, acesta primind 3.600 de lei pe an sau 300 de lei lunar. Din salariu se vărsa Casei Pensunilor o contribuție de 10 % (30 lei), iar din suma de plată (270 lei) se mai scădeau 5 % ca impozit către Stat (13,50 lei)⁶⁷. Astfel, vreme de șase ani (aprilie 1880-martie 1886), Protopopescu-Pake a încasat lunar un salariu net de 256,50 lei⁶⁸.

În acest interval a apărut Legea pentru fixarea și gradarea remunerațiilor membrilor corpului didactic (1883), care stabilea că anii de suplinire nu conferă nici o gradație (art. 2). Prima gradație, care aducea un spor salarial de 15 %, se acorda la cinci ani după numirea provizorie (art. 3) și numai celor care ar fi depus alături de

⁵⁹ „Monitorul Oficial”, nr. 250, 6/18 noiembrie 1880, p. 7386; D.A.N.I.C., fond REAZ, dosar 704/1880, f. 53-54; D.M.B.A.N., *Ibidem*, inventar 1444, dosar 2/1881-1885, f. 228.

⁶⁰ D.A.N.I.C., fond REAZ, dosar 857/1885, f. 2.

⁶¹ *Ibidem*, f. 9 (jurnalul), 14 (decretul); „Monitorul Oficial”, nr. 5, 5/17 aprilie 1886, p. 67.

⁶² D.A.N.I.C., fond REAZ, dosar 857/1885, f. 16.

⁶³ *Ibidem*, f. 18, 20 (14 și 24 ianuarie 1887).

⁶⁴ *Ibidem*, f. 19, 21, 23-25.

⁶⁵ *Ibidem*, f. 26-27.

⁶⁶ *Monografia Școalei Comerciale Superioare nr. 1 de băieți; 70 de ani de la înființare (1864-1934)*, București, 1935, p. 87.

⁶⁷ D.M.B.A.N., *Ibidem*, inventar 1444, dosar 1/1878-1880, f. 120, 123.

⁶⁸ *Ibidem*, f. 62; dosar 2/1881-1885, f. 56, 61, 197; dosar 1174/1884-1894, p. 24-41.

cerere „vreo lucrare literară ori științifică originală” (art. 5)⁶⁹. Prin urmare, încă din 1884-1885, diverse rapoarte subliniau imposibilitatea acordării unei gradații lui Protopopescu-Pake înainte de 16 februarie 1886⁷⁰. Mărirea efectivă a salariului s-a realizat din aprilie 1886. La cei 300 de lei se adăuga un spor de 15 % (45 lei), scăzându-se apoi contribuția pentru pensie, de 10 % (34,50 lei), și impozitul către Stat de 5 % (15,53 lei). Așadar, timp de peste doi ani (aprilie 1886-iulie 1888), salariul lunar net al profesorului în cauză a fost de 294, 97 lei⁷¹.

Era îndestulător acest salariu? Ținând cont de faptul că Protopopescu-Pake avea o vechime mică în învățământ și cel mai redus număr de ore (16 pe lună) față de toți ceilalți profesori (între 24-68 de ore pe lună)⁷², se poate afirma că salariul său era avantajos. Un „*tablou de personalul Școlii de Comerț din Capitală*” (1886) dovedește că Pake-Protopopescu era cel mai înstărit profesor. În București, pe lângă casa din strada Colței 39, suburbia Biserica Enei, unde își avea „domiciliul politic” și „real”, profesorul deținea alte două imobile în străzile Carol și Polonă. Stăpâna apoi proprietăți „impuse la foncieră”, în comuna Conțești, plasa Ialomița, județul Dâmbovița, și în comuna Urlați, plasa Cricov, județul Prahova⁷³. Veniturile aduse de aceste proprietăți erau completate cu onorariile obținute din avocatură. Situația materială i-a permis, de altfel, să fie ales deputat de Ilfov, la colegiul întâi, în alegerile din 12 octombrie 1888⁷⁴.

Un alt aspect ce trebuie clarificat este modul în care Protopopescu-Pake și-a încheiat activitatea la Școala Comercială. Se cunoaște faptul că între 1880-1888, Protopopescu-Pake s-a raliat politic opoziției antiliberale, activând inițial în gruparea liberal-moderată condusă de George Vernescu, iar apoi în Partidul Liberal-Conservator (1884-1888)⁷⁵. Prin venirea la putere a „Opoziției Unite” (martie 1888), vechiul Consiliu Comunal al Capitalei a fost dizolvat, fiind înlocuit cu o comisie interimară, din care făcea parte și Pake-Protopopescu⁷⁶. Fiind ales primar al Bucureștilor, Em. Protopopescu-Pake supunea atenției Ministerului Agriculturii, Industriei, Comerțului și Domeniilor (15 iunie 1888) următorul aspect: Legea salarizării corpului didactic (1883) declara incompatibilitatea funcției de profesor cu cea de primar sau ajutor de primar (art. 11), iar Legea pentru alegerea consiliilor comunale (1886) permitea totuși ca profesorii secundari să fie concomitent și

⁶⁹ „Monitorul Oficial”, nr. 1, 1/13 aprilie 1883, p. 4-5.

⁷⁰ D.A.N.I.C., fond REAZ, dosar 820/1884, f. 19, 21, 27 v., 80.

⁷¹ *Ibidem*, dosar 878/1887 și 886/1888, *passim*; D.M.B.A.N., *Ibidem*, inventar 1444, dosar 1174/1884-1894, p. 42-70.

⁷² D.A.N.I.C., fond REAZ, dosar 832/1885, f. 362.

⁷³ D.M.B.A.N., *Ibidem*, inventar 1444, dosar 5/1886-1887, nenumerotat; dosar 6/1886-1887, f. 31-31v.

⁷⁴ „Monitorul Oficial”, nr. 153, 13/25 octombrie 1888, p. 3597.

⁷⁵ Dem. Teodorescu, *op. cit.*, p. 16-18, 20.

⁷⁶ Vezi Decretul regal nr. 1136/25 aprilie 1888, în „Monitorul Oficial”, nr. 21, 28 aprilie/10 mai 1888, p. 473.

consilieri comunali (art. 68)⁷⁷. Pentru a se evita orice suspiciune de ilegalitate sau incompatibilitate, profesorul cerea ca pe timpul cât va fi primar, să fie înlocuit la catedră cu Nicolae Ath. Popovici – doctor în Drept al Facultății din Paris⁷⁸. Comisia Permanentă a ministerului economic a decis că textul legii din 1883 este categoric în privința incompatibilității, însă, mânăta de prudență, a solicitat și opinia Ministerului Instrucțiunii (25 iunie). Răspunsul a sosit la 6 iulie 1888, în termenii următori: „recunoscând că legislațiunea noastră prezintă anomalii, cel puțin în redactarea legilor, ca în cazul de față (...) totuși (...) ar trebui să se ceară unui profesor ales primar să opteze între funcțiunea electivă și catedră⁷⁹”. Solicitat de ministerul economic să aleagă între cele două funcții (18 iulie), Protopopescu-Pake își exprima imediat (19 iulie) opțiunea fermă pentru calitatea de primar⁸⁰. Prin urmare, Divizia Agriculturii îl considera demisionat din învățământ pe ziua de 1 august, fapt consemnat și în decizia ministerială nr. 53956/9 septembrie 1888⁸¹.

Totuși, Protopopescu-Pake considera că sacrificiile ce și le-a impus prin noua funcție de primar nu îl puteau determina să abandoneze profesoratul. La 13 octombrie 1888, el făcea un ultim demers la ministerul economic pentru a-și păstra calitatea de titular al catedrei de Drept, invocând art. 10 al Legii pentru numirea profesorilor (1879). Rezoluția ministerială arăta însă că incompatibilitatea celor două funcții era absolută, și nu una condiționată⁸².

Legăturile lui Protopopescu-Pake cu Școala Comercială au continuat și în perioada cât acesta a fost primarul Capitalei (iunie 1888–decembrie 1891). Nu trebuie uitat faptul că primăriile aveau obligația, prin lege, de a întreține școlile orașului. A contat însă foarte mult ambiția lui Protopopescu-Pake de a da școlii un local adecvat. Planul construirii noului edificiu, aflat în studiul Primăriei încă din iunie 1885⁸³, s-a materializat abia în 1889-1890. La 10 august 1888, școala era invitată de Primărie să părăsească vechiul local, care urma să fie demolat⁸⁴. În primăvara următoare (21 mai 1889), regele Carol I și principele moștenitor Ferdinand au asistat la punerea pietrei de temelie a noului edificiu, fiind înconjurați de I.Em.Florescu (președintele Senatului), Lascăr Catargiu (primul-ministru), mitropolitul primat Iosif, de Gr.Păucescu (ministrul Comerțului) și Protopopescu-Pake. Alocuțiunea primarului a fost bine primită de asistență, inclusiv de către regele Carol I, care ura Școlii Comerciale „să fie nu numai o podoabă pentru Capitală, ci

⁷⁷ *Ibidem*, nr. 1, 1/13 aprilie 1883, p. 4-5; nr. 58, 15/27 iunie 1886, p. 1173.

⁷⁸ D.A.N.I.C., fond REAZ, dosar 886/1888, f. 50 r.-v.

⁷⁹ *Ibidem*, f. 50-52 și 68 (citatul).

⁸⁰ *Ibidem*, f. 69-70.

⁸¹ *Ibidem*, f. 82, 111; „Monitorul Oficial”, nr. 127, 11/23 septembrie 1888, p. 3059.

⁸² D.A.N.I.C., fond REAZ, dosar 886/1888, f. 163.

⁸³ *Ibidem*, dosar 832/1885, f. 82.

⁸⁴ D.M.B.A.N., *Ibidem*, inventar 1444, dosar 8/1887-1888, f. 188.

mai ales un nou îndemn spre învățământul practic”⁸⁵. Arhitectul P. Petricu a dat noii clădiri un aspect masiv, monumental, specific stilului eclectic de la sfârșitul secolului al XIX-lea. La insistențele primarului, școala a căpătat și o spațioasă aulă, decorată cu rafinament⁸⁶. Efortul financiar al Primăriei (229.000 lei) era lăudat, la 17 septembrie 1890, de către Protopopescu-Pake, care arăta că „localul ce inaugurăm astăzi este satisfacerea unei trebuințe de mult simțită”. În continuare, primarul mulțumea corpului profesoral, din care și el a făcut parte, „pentru silința ce-și dă de a face ca această școală să progreseze; și speră că în curând va vedea întemeindu-se, în noul local ce se inaugurează, *Academia de Comerț a țării*”⁸⁷. Din nefericire, acest frumos ideal nu s-a împlinit decât în aprilie 1913, la două decenii după moartea neașteptată a lui Protopopescu-Pake.

La dispariția marelui edil, cortegiul funerar a trecut înadins și pe lângă Școala Comercială, din bulevardul Domniței. „Noi, profesori și elevi, plângem pe fostul nostru coleg care în curs de nouă ani (...) tinse a-și câștiga stima, iubirea și încrederea noastră, propunând cursul acesta cu o competență desăvârșită, cu o nobilă iubire de adevăr, cu o vorbire sigură, limpede și senină (...) el a lăsat *exemple de urmat și amintiri de păstrat...*”⁸⁸.

Protopopescu-Pake a fost un *exemplu de urmat*, în primul rând, pentru elevii săi. De exemplu, Mihail A. Dumitrescu, absolvent al seriei-1882, a fost profesorul de Drept al școlii între 1895-1930, director al stenografilor de la Adunarea Deputaților (1904-1923) și membru în Consiliul Superior Legislativ⁸⁹. Alți absolvenți din deceniul 1880-1890, precum: Emil Brancovici, Nicolae Butculescu, Ioan Catzian, Christian Pantelli, Ioan Rasidescu, Christache Staicovici, Constantin și Ștefan Solacoglu, Nicolae Vișineanu etc. au devenit mari bancheri, comercianți, industriași, administratori, profesori universitari, deputați și senatori.

Cât despre *amintiri*, ele s-au estompat treptat, o dată cu trecerea anilor. De fostul lor profesor își mai aduceau încă aminte, prin 1936, bătrânii absolvenți ai seriei 1886: „Em. Protopopescu-Pake, de Drept comercial și civil, era un om serios, mare gospodar și bun profesor. Ne chema regulat la Moș Ajun, la el acasă, la un loc cu copiii săi”⁹⁰.

⁸⁵ „Monitorul Oficial”, nr. 39, 23 mai/4 iunie 1889, p. 966.

⁸⁶ D.M.B.A.N., fond Primăria Municipiului București, Serviciul tehnic, dosar 14/1889, *passim*.

⁸⁷ „Monitorul Oficial”, nr. 140, 23 septembrie/5 octombrie 1890, p. 3274-3275.

⁸⁸ Dem. Teodorescu, *op. cit.*, p. 83-84.

⁸⁹ „Revista generală de comerț și contabilitate”, an XIX, nr. 10, octombrie 1930, p. 494-495; *Monografia Școlii...*, p. 45.

⁹⁰ *Osărbătoare înălțătoare: 50 de ani de la absolvirea Școlii Superioare de Comerț din București*, în „Revista generală de comerț și contabilitate”, an XXV, nr. 6, iunie 1936, p. 428.

Ne exprimăm speranța că această prezentare a deschis cititorului o nouă perspectivă asupra unei personalități care s-a făcut remarcată îndeosebi prin realizările din fruntea Primăriei Capitalei. Cercetările viitoare vor confirma, infirma, completa sau nuanța rezultatele obținute aici. Totodată, acest studiu vrea să arate că profesorii de astăzi ai Școlii Superioare Comerciale „N.Kretzulescu”, din rândul cărora face parte și autorul acestui articol, nu l-au uitat pe cel ce le-a lăsat o frumoasă clădire de patrimoniu – **Em. Protopopescu-Pake**.

Din jurnalul generalului Alexandru I. V. Socec. Impresii despre familia regală a României, 1888-1914

ADRIAN-SILVAN IONESCU

Alexandru I.V.Socec s-a născut la București, în ziua de 17 august 1859, ca fiu al celebrului librar și editor I.V.Socec.

Studiile liceale și le-a făcut la Leipzig, absolvindu-le în 1877, după care, timp de trei ani, a cutreierat Europa (Dresda, Viena, Paris, Nisa, Monte Carlo), constituindu-și o solidă cultură umanistă. La întoarcerea în țară, începând cu data de 1 martie 1880, și-a efectuat stagiul militar, la Cavalerie. La 1 decembrie al aceluiași an, a fost ridicat la gradul de brigadier (caporal). Mare iubitor de cai și de uniforme – pe care mai târziu le va descrie într-un album – s-a hotărât să se consacre carierei militare și s-a înscris la școala de subofițeri de la Mănăstirea Dealu, pe care o absolvă plasându-se pe locul 26 în clasa formată din 48 de elevi. La 1 martie 1881, a fost înaintat la gradul de sergent, iar la 1 aprilie 1883 este făcut sublocotenent. Face un stagiul de specializare la Școala Superioară de Ofițeri de Cavalerie de la Viena, pe care o termină cu un calificativ excelent. În anul 1885, se afla în Regimentul 4 Călărași, iar anul următor în escadronul de jandarmi din București. A fost avansat la gradul de locotenent la 1 decembrie 1887, iar anul următor a fost mutat la administrația centrală a Armatei, unde a activat până în 1889, când s-a reîntors la jandarmi. În același an, a fost selectat ca ofițer de ordonanță al principelui moștenitor Ferdinand, recent sosit în țară. În anul 1891 a fost decorat cu Ordinul „Coroana României” clasa V. Dacă primele avansări s-au făcut destul de rapid, înainte de împlinirea termenului „reglementar” de cinci ani pentru un grad, va trebui să aștepte aproape șase ani pentru a fi făcut căpitan, la 8 aprilie 1893¹. În 1894 își dă demisia din Armată, din spirit de solidaritate cu alți camarazi care protestau astfel împotriva metodelor arbitrare după care se făceau înaintările și transferurile în cavalerie de către generalul Grigore Cantilli, inflexibil și sever ofițer de infanterie devenit Inspector General al Cavaleriei². Ca măsură disciplinară, căpitanul Socec este trecut în poziție de disponibilitate, împreună cu ceilalți 22 de ofițeri de cavalerie care nu-și retrăseseră demisiile, conform raportului nr. 19913, din 4 februarie 1894, al ministrului de Război către rege și al Înalțului Decret nr. 401, ratificat de suveran la aceeași dată³. Dar, la 10 mai al aceluiași an, este rechemat în activitate și repartizat la Regimentul 1 Roșiori, cu

¹ „Anuarul Armatei Române” 1883-1916.

² Emanoil Hagi-Mosco, *Dueluri de ale românilor și altele*, în *București-Amintirile unui oraș. Ziduri vechi. Ființe dispărute*, București, Editura Fundației Culturale Române, 1995, p. 266; D.A.N.I.C., fond General Socec Alexandru, dosar 6, f. 56-72.

³ „Monitorul Oastei” nr. 8/15 februarie 1894, p.184-185.

garnizoana la Slobozia⁴ – chiar și alegerea acestui oraș mărunț și inospitalier reprezenta o măsură punitivă față de tinerii ofițeri răzvrățiți. După un timp, pedeapsa a fost ridicată, iar căpitanul Socec, reabilitat, și-a dat, cu brio, examenul pentru gradul de maior, la care a fost avansat la 8 aprilie 1898. În 1900, este comandantul hergheliei armatei. Trec alți șase ani până să fie avansat la gradul de locotenent-colonel, la 10 mai 1904, dar numai trei ani până să ajungă colonel (10 mai 1907). În sfârșit, la 1 aprilie 1913, este făcut general de brigadă. În 1915 era comandantul celui de-al 5-lea Comandament teritorial (Constanța), iar în 1916 al celui de-al 3-lea Comandament teritorial

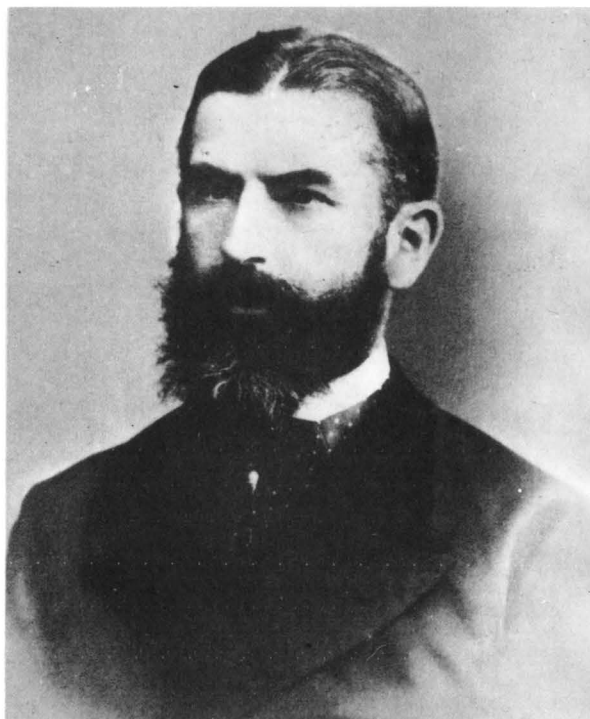
Regina Elisabeta

(Ploiești). A fost unul dintre cei mai decorați ofițeri ai armatei române pe timp de pace: în tot acest răstimp a fost răsplătit cu medaliile „Bărbăție și credință” clasa I (1904), „Bene Merenti” clasa I (1910), „Răsplata Muncii” clasa I (1913) și Ordinul „Steaua României” cu spade clasa IV (1912), la care s-au mai adăugat multe alte ordine și medalii străine, primite cu diverse ocazii⁵.

Îndrăgostit de armată și de ținutele ei militare, Alexandru Socec publică, pe când era locotenent, un album cu toate uniforme, gradele și decorațiile românești din acel moment. Lucrarea apare în două variante, în limbile română și germană, la editura lui Moritz Ruhl din Leipzig, care era specializată în publicații

⁴ Înalt Decret nr. 1903/4 mai 1894, „Monitorul Oastei” nr.27/12 mai 1894, p. 636.

⁵ „Anuarul Armatei Române”, 1883-1916.

Regele Carol I

luni de război, în 1916, s-a aflat constant sub foc, de la Petroșani în Dobrogea și apoi pe malurile Argeșului. Deși s-a purtat cu bravură la comanda Diviziei 2/5 – așa cum relatează în jurnalul său de război și în broșura *Zile de restriște din anii 1916-1918 și episodul din bătălia de pe Argeș*⁶, publicată în 1922 și reeditată, cu adăugiri esențiale, în 1928 – a fost făcut răspunzător de retragerea în debandadă a trupelor române spre București și pierderea Capitalei⁹, acuzat de părăsirea postului de comandă și dat în judecată la Curtea Marțială. Procesul, destul de neclar, a trenat din lipsă de suficiente probe incriminatoare.

cu tematică militară. Cele două albume, de mici dimensiuni (12 x 17,8 cm), poartă titlurile *Uniformele Armatei Române* și, respectiv, *Die Rumänische Armee in ihrer gegenwärtigen Uniformierung*⁶. Câțiva ani mai târziu, în 1895 sau imediat după, scoate, la editura tatălui său, un alt album, mult mai luxos și mai mare, intitulat *Les tenues de l'Armée Roumaine*, în care se ocupa de modificările survenite în uniforme prin regulamentul din 1895⁷.

În primele patru

⁶ Adrian-Silvan Ionescu, *Un album al oștirii de la finele secolului al XIX-lea necunoscut*, în „Muzeul Național” IX/1997, p. 118-126; Idem, *Un album uitat al armatei române de Alexandru I.V.Socec*, în „Revista Muzeelor” nr. 4/1997, p. 65-75.

⁷ Idem, *Albumele Armatei Române din secolul al XIX-lea*, în „Revista Muzeelor” nr. 8-9-10/1990, p. 68-94.

⁸ General Alexandru I.V.Socec, *Zile de restriște din anii 1916-1918 și episodul din bătălia de pe Argeș*, ediția a doua, București, Institutul de Arte Grafice „Tiparnița”, 1928.

⁹ *Enciclopedia României*, București, 1940, vol. I, p. 912; Constantin Kirilescu, *Istoria războiului pentru întregirea României, 1916-1919*, ediția a doua, București, Editura Casa Școalelor, 1926, vol. II, p. 220; Petre Otu, Marian Ștefan, *Cazul generalului Socec*, în „Magazin Istoric” nr. 8(377)/august 1998.

Principesa Maria

1 octombrie 1918, într-o închisoare cu regim special din Iași. Acolo putea primi vizite, ziare, cărți, pachete cu mâncare de acasă, se putea plimba în voie prin curtea penitenciarului și avea celulă personală. Dar aceasta nu-l putea mulțumi pe generalul Socec, el solicitând rejudecarea procesului, în urma căreia, după război, a fost găsit nevinovat și achitat. Pentru a fi cunoscută de toată lumea drama sa și marea nedreptate ce i se făcuse, generalul Alexandru I.V. Socec a dat publicității broșura mai sus amintită. Dar toate aceste avaturleri legate de dezonoarea suferită i-au amărât ultimii ani ai vieții. A murit la 31 mai 1928.

Printre altele, fusese considerat un ofițer de salon, incapabil și lipsit de abnegație, fără experiență de conducere și inițiativă în caz de acțiune și, pe deasupra,

Erau aduse, dimpotrivă, mărturii irefutabile în favoarea nevinovăției generalului Socec. Din relatările sale reieșea că generalul Alexandru Prezan avea nevoie de un țap ispășitor pentru greșelile tactice ale Marelui Cartier General Român¹⁰. De aceea, au fost făcute eforturi deosebite pentru a fi găsit, cu orice preț, vinovat: au fost ascunse anumite documente ce ar fi pledat în favoarea sa – precum carnetul cu ordine al Diviziei 2/5 – și s-a simulat pierderea dosarului, pentru a fi făcut un altul, cu mult mai multe probe (mincinoase) împotriva sa. În final, s-a pronunțat verdictul de „vinovat”, a fost degradat și încarcerat, între 22 ianuarie 1917 –

¹⁰ General Alexandru I.V. Socec, *op. cit.*, p. 4, 49-58, 63-68, 70-76, 80-81, 86-89, 94.

laș. Toate acestea s-ar fi datorat activității sale antebelice, desfășurată mai mult în administrația centrală și în preajma Palatului Regal, ca aghiotant princiar, decât la comanda unor unități. Într-o anumită măsură, acestea erau adevărate, căci, în tinerețe, Alecu Socec fusese mulți ani ofițer de ordonanță sau făcuse parte din escadronul de jandarmi care asigura garda cortegiilor regale. Impresiile sale despre familia domnitoare – rod al unei observații atente din timpul serviciului sau din ocaziile neoficiale, în care se afla, adesea, în preajma tronului – le-a consemnat în jurnalul său, păstrat în 26 de volume, manuscrise, în Fondul Personal General Alexandru Socec, la Arhivele Naționale Istorice Centrale.

Rafinat, stilat, elegant, cu aspect plăcut și vaste deschideri culturale care depășeau cu mult pregătirea și orizontul unui militar de carieră (meloman avizat, estet capabil să emită judecăți de valoare privind artele plastice, cititor pasionat de literatură), interlocutor agreabil, poliglot stăpânind la perfecție germana, franceza și engleza (într-atât încât observa chiar greșelile gramaticale făcute de o englezoaică get-beget ca principesa Maria), bun dansator, excelent călăreț și cunoscător al cailor, sportiv desăvârșit, Alexandru Socec era o companie plăcută și căutată în înalta societate din orice mare capitală sau stațiune balneară de lux, fie Viena, București sau Berlin, fie Baden-Baden, San Remo sau Nisa.

La începutul lunii martie 1885, când se afla la Viena, la specializare la școala de cavalerie, face cunoștință cu o frumoasă și tânără americană dintr-o foarte bogată familie din Philadelphia, Susie Harlan-Price. Tatăl fetei, James Price, deținea mari proprietăți funciare în Florida, acțiuni în diverse bănci și o linie de feribot care făcea legătura între New York și orașele vecine de pe coasta de est a Statelor Unite. Soția acestuia era fiica unui bogat armator din Wilmington, domnul Harlan, și avusese o zestre imensă, a cărei valoare se ridica în acel moment la 800.000.000 dolari. Familia petrecea mai tot timpul în Europa, unde deținea o vilă la Dresda, o alta la Stuttgart (cu 27 de camere numai pentru stăpâni, 9 pentru servitori, grajd cu 8 cai, ghețarie, lumină electrică, parc de 850 m² și o curte de 260 m²) și un apartament de 6 camere, permanent închiriat, la Hotel „Imperial” din Viena, pe lângă somptuoasa reședință din Philadelphia, casa bătrânească din Wilmington și o vilă pentru vacanță, la Saratoga, pe țărmul oceanului, pentru băi de mare¹¹. Familia era numeroasă, soții Harlan-Price având șase copii: Harry, însurat cu o fată bogată din Philadelphia, Margill, măritată cu un baron austriac, Louise, măritată cu un baron ungar, Susie de 17 ani, Annie de 15 ani și May de 13 ani¹². Alecu Socec se căsătorește cu Susie pe 11 iunie 1885, la Viena, nunta făcând mare valvă în capitala imperiului. Prin această căsătorie el intra în cerul Curții și se înrudea cu importante familii din protipendada austro-ungară și prusiană. Cumnații săi erau baronul Edmund von Wucherer-Huldenfeld,

¹¹ D.A.N.I.C., fond General Socec Alexandru, dosar 5, f. 61; dosar 7, f. 23.

¹² *Ibidem*, dosar 5, f. 47.

locotenent de artilerie, șambelan al împăratului Franz Joseph și șeful casei militare a arhiducelui Eugen, soțul lui Margill și baronul Gabor Bornemisza, locotenent de husari și șambelan al kaiserului, soțul Louisei, iar după 1897, când se măritase și Annie, cu principele Friedrich von Ardeck, fiul ducelui de Hessa și înrudit cu regina de Württemberg – fapt ce nu-i prea convenea prințului moștenitor Ferdinand, care, după opinia memorialistului, era „enorm de snob”¹³. La domeniile cumnaților au petrecut proaspeții însoțite multe vacanțe plăcute. La castelul Gleinstetten din Styria, al celui dintâi, au fost oaspeți în iulie 1885, în luna de miere¹⁴.

Alexandru Socec avea relații înalte și în țară: era prieten intim, încă din copilărie, cu Take Ionescu¹⁵. Când socrii americani vizitează tânărul cuplu la București, sunt prezentați la Palatul Regal, apoi sunt invitați la o serată muzicală la Curte, unde regele Carol I conversează vreo 3-4 minute cu Socec, iar regina Elisabeta se întreține mai mult cu el despre muzică și literatură¹⁶.

Adesea comanda câte un pluton sau escadron din garda regelui sau a prințului moștenitor: la manevrele din noiembrie 1888 de la Râmnicul Sărat l-a întâmpinat pe suveran la gară¹⁷, iar la 10 mai 1893 a însoțit trăsura prințului Ferdinand și a principesei Maria¹⁸. În 1895 a fost mutat la Regimentul 4 Roșiori, unitate formată special pentru principesa Maria, care era colonel onorific al ei. Chiar principele moștenitor solicitase aducerea sa acolo¹⁹, pentru că era un bun călăreț de la care trupa și ceilalți ofițeri aveau ce învăța. Astfel, căpitanul Socec se afla adesea în anturajul princiar. În jurnalul său, descrie cu mult entuziasm parada de la 10 mai 1896, când tânăra și frumoasa principesă a defilat în fruntea regimentului ei: „Parada a fost un triumf. Prințesa, în uniforma Regimentului 4 Roșiori, a stârnit nemaiauzite urale și aplauze. O ploaie de flori s-a revărsat pe drumul Prințesei; ea era frumoasă ca un vis frumos! Nu numai bărbații – dar toate femeile erau amorezate de Prințesa Maria: călare pe <<Jimmy>>, părea că este lipită de cal! Silueta Prințesei putea servi lui Vollet ca model, cum a servit renumitul pictor Adjukievitsch! (sic!)”²⁰.

Nu aceeași părere avea despre prințul Ferdinand, care, după spusele sale, nu călărea deloc bine și chiar se temea de cai²¹. Îl putuse observa foarte bine fiindcă, în 1889, fusese atașat ca ofițer de ordonanță al acestuia²². Călăreau împreună și Socec îl învățase pe principe să nu mai încalece în stil nemțesc, cu piciorul întins, ci în mod mai elastic; de altfel, Ferdinand se ținea mai mult în frâu

¹³ *Ibidem; Ibidem*, dosar 7, f. 26.

¹⁴ *Ibidem*, dosar 5, f. 52.

¹⁵ *Ibidem*, f. 59 verso.

¹⁶ *Ibidem*, f. 60.

¹⁷ *Ibidem*, dosar 6, f. 10.

¹⁸ *Ibidem*, f. 59 verso.

¹⁹ *Ibidem*, dosar 7, f. 5.

²⁰ *Ibidem*, f. 16-17.

²¹ *Ibidem*, dosar 6, f. 22.

²² *Ibidem*, f. 20.

Principele Ferdinand

decât în pulpe și rupea gura cailor²³. Memorialistul relatează că prințul era deosebit de emotiv și timid, iar în prezența femeilor se pierdea cu totul ori se ambala foarte ușor. Era, însă, un observator fin și atent al oamenilor, șiret, sarcastic, iar, uneori, invidios și răutăcios²⁴. După afirmațiile lui Socec, îi plăceau „două lucruri – băutura și femeile!”²⁵. Când fusese în vizită la Sigmaringen, se plictisise foarte rău pentru că acolo nu erau femei; la întoarcere, în chip de apreciere pentru serviciile lui Socec, îi adusese drept cadou o cravașă cu mâner de argint și inițiala *F* încoronată²⁶. Principele era, de obicei, vesel, râdea mult și cu ușurință, pentru orice fleac²⁷, îi plăceau glumele cam groase („scabroase”, le numește memorialistul)²⁸, iar la jocul de cărți se bucura ca un copil când câștiga, dar se și supăra când pierdea²⁹.

Socec observase că principele Ferdinand vorbea cu dificultate în orice limbă, nu numai în româna pe care abia o învățase: „Prințul are mare greutate în a-și exprima gândurile nu numai în românește, ci și pe nemțește sau franțuzește – caută cuvintele, nu poate

²³ *Ibidem*, f. 22.

²⁴ *Ibidem*, f. 40.

²⁵ *Ibidem*, f. 42.

²⁶ *Ibidem*, f. 31.

²⁷ *Ibidem*, f. 35-36.

²⁸ *Ibidem*, f. 22.

²⁹ *Ibidem*, f. 34.

forma cu ușurință o frază”³⁰; „Are obiceiul de a repeta întotdeauna ultima frază care i se spune, de ex. <<Am petrecut admirabil>>. El: <<Ah, da, admirabil!>>, <<Am plecat târziu acasă>>. El: <<Ah, da, am plecat târziu!>>. Pronunță infam românește”³¹. Fiind ales senator de drept, a trebuit să țină o cuvântare pe care Socec, care o auzise, o reproduce, cu mult haz, fonetic: „Atinc mijgat de guvindele maculitoare ale Tomnului Brejedinte și de galduroza Turneafostre brimire – zunt vericit a lua locc în ageasta inalda adunare etc. etc.”³² Când l-a corectat, a observat că acest lucru nu i-a făcut plăcere principelui.

Principelui moștenitor îi era foarte frică de regele Carol și nu îndrăznea să îi iasă din voie. Era obligat să meargă să lucreze la diverse ministere, iar locotenentul Socec îl însoțea ca aghiotant. Dar activitatea era doar formală, căci tânărul Ferdinand nu pricepea prea mult despre ce era vorba. Spune Socec: „Am fost și eu de 2 ori cu El la minister și am văzut <<ce lucrează>>! Fumează 2-3 țigări mari și repetă ultimul cuvânt adăugând de 3-4 ori – <<Ah, ta-ta-ta!>>, dar n-a înțeles nimic până se schimbă conversația românească în franțuzește!”³³

Alec Socec și soția sa, Susie, l-au avut de mai multe ori oaspete pe principe la masă ori la petreceri, atât atunci când era holtei, cât și după ce se însurase.

În 1890, la un an după ce Zoe Davila și Elena Văcărescu au fost numite domnișoare de onoare ale reginei Elisabeta, principele moștenitor se amoretase de amândouă, fapt ce a stârnit ura reciprocă a celor două tinere³⁴. Socec pretinde că, dacă i-ar mai fi fost aghiotant moștenitorului tronului, acest lucru nu s-ar fi întâmplat, căci ar fi știut cum să îl sfătuiască și să îl protejeze; dar, între timp, el fusese înlocuit cu alt ofițer, cu mai multe relații, și dispăruse posibilitatea de a se afla în apropierea lui Ferdinand, iar acesta era foarte influențabil și nu ținea piept șireteniei feminine. Până la urmă, Elena Văcărescu, deși mai urâtă decât Zoe Davila, are câștig de cauză, încurajată și de regină, care proteja amorul secret al celor doi, până când izbucnește scandalul. Socec notează, în septembrie 1892: „A sărit bomba în aer cu d-ra Elena Văcărescu. A izgonit-o Regele ca pe o servitoare. Păcat că suferă biata Regina Elisabeta – pedepsită de Regele Carol!”³⁵ Pentru toate cele întâmplate, memorialistul o blamează pe Elena Văcărescu, fiindcă a profitat de

³⁰ *Ibidem*, f. 22.

³¹ *Ibidem*, f. 35-36.

³² *Ibidem*, f. 23.

³³ *Ibidem*.

³⁴ *Ibidem*, f. 43.

³⁵ *Ibidem*, f. 52; pentru amănunte privind logodna dintre prințul Ferdinand și Elena Văcărescu – logodnă ținută secret pentru public, dar încuviințată și pecetluită prin schimbarea inelelor în prezența suveranilor – precum și pentru ruperea acesteia, vezi Elena Văcărescu, *Din amintirile Elencuței Văcărescu*, București, Editura Paideia, 2000, p. 97-108, 112-118; pentru scandalul iscat de această idilă, vezi Robert Scheffer, *Orient regal. Cinci ani la curtea României*, București, Editura Saeculum - Editura Vestala, 1997, p. 148-152, 156-167.

Colonelul Alexandru I.V. Socec

Principele Ferdinand luându-și rămas bun de la col. Al. Socec

naivitatea prințului și de idealismul de poetă al reginei pentru a-și atinge scopurile de mărire și un mariaj princiar, ce ar fi avut la orizont tronul țării. El avea o părere foarte proastă despre întreaga familie a domnișoarei de onoare: „Prințul Ferdinand, în a lui naivitate – ca să nu zic prostie – este cu desăvârșire prins de d-ra Helena Văcărescu, demna fiică a lui Enăchiță Văcărescu. Toți Văcăreștii sunt stricați! Theodor, fost Mareșal <al Curții> și Ministru plen<ipotențiar> la Viena este un amoral – cheltuitor și prea puțin serios –, fratele acestuia – o căzătură. Căpitanul Const. Văcărescu, un sifilitic – obraznic, rău crescut și ignorant – Mișu <Claymoor> are o reputație rea – eh, bine – Elena se duce cu ideea de a se căsători cu Prințul Ferdinand”³⁶.

Urmează cununia prințului moștenitor cu principesa Maria de Saxa-Coburg-Gotha. De când sosește în țară, se leagă prietenie între prințesă, Susie Socec și Alecu. Cele două tinere soții, ambele anglofone, se înțelegeau de

³⁶ D.A.N.I.C., fond General Socec Alexandru, dosar 6, f. 50.

minune vorbind în limba maternă. Locotenentul Socec organiza soarele cu muzică, dans, jocuri de societate, pentru tână pereche princiară, la Palat sau la diverse mari familii boierești, precum Suțu, Cesianu, Pherekyde, Cantacuzino-Nababul. El o învață pe Maria să danseze, pentru că aceasta, în afară de „valsul greoi german”, nu cunoștea nici un alt dans³⁷. Prințesa, de abia de 17 ani, era „de o naivitate încântătoare”, vorbea nemțește cu regele și chiar cu prințul Ferdinand, pentru că suveranul nu știa englezește, iar moștenitorul său nu o stăpânea prea bine. Chiar și principesa făcea greșeli, așa cum remarcă, în chip stupefiant, memorialistul: „Dar am observat că și Prințesa face greșeli când vorbește englezește! În general, afară de călărie și ceva pictură nu se simte o-educațiune culturală prea dezvoltată!”³⁸

Susie și Alecu Socec s-au aflat adesea în anturajul prinților moștenitori, la petreceri câmpenești, la cavalcade, în excursii, la dineuri și baluri. În 1895, când Regimentul 4 Roșiori a fost detașat la Câmpina, Maria și Ferdinand veneau zilnic de la Sinaia să îi viziteze la garnizoană sau îi invitau pe ofițeri la dejun sau la dineu, la Peleş³⁹. Se organizau mereu drumeții prin munți și prin păduri, vesele și sprintare, cu picnicuri și muzică. În 1893 și 1894, Alecu Socec a fost însărcinat de rege să se ocupe de balul costumat al Curții, ce avea ca temă secolul al XVIII-lea, perioada Ludovic al XIV-lea, sarcină de care se achită admirabil. Pe 14 februarie 1893 nota în jurnalul său: „Cel d'întâi mare bal la Curte. Am fost însărcinat de M. S. Regele să aranjez eu Cotillonul pentru 120 perechi. Am fost la Viena 3 zile de am cumpărat toate surprizele pentru Cotillon și în seara de 12 februarie s-a dat semnalul începerii la ora 1 fix. Am făcut 6 culori a 20 perechi: roșu, galben, albastru, verde, lila, rose; mi-am ales următorii ca ajutoare: pe sublocotenent George Sutz, sublocotenent Herescu Th., locotenent Pretorian Eraclie și doi civili, Costică Assan și Costică Miclescu. Fiecare purta o eșarfă lată a culoarei care o conducea. Întâi am făcut vreo 10 figuri albe și apoi s-a dat o profuziune de surprize și 10.000 de cocarde în tot soiul de culori, ca să danseze damele și cavalerii cu cine o vrea afară de perechile lor! În timpul Cotillonului, s-au servit două rânduri de supeu cald; iar la 3 ½ am condus pe cele 120 perechi la 6 mese mari, tot pe culori. M.M.L.L. și mai toți care nu dansau Cotillonul au privit cu interes frumosul tablou. Regele mi-a spus de 3-4 ori «Foarte bine. Vă mulțumesc». Un efort colosal a făcut ultima șarjă care am făcut-o în fața M.M.L.L. și odată au îngenunchat 120 perechi ridicând 240 drapele în cele 6 culori! Au trecut două zile și totuși nu se vorbește decât de reușita marelui bal de la Palat»⁴⁰. Pentru balul tematic de anul următor, Socec are și mai mare bătaie de cap pentru că trebuia să coordoneze și

³⁷ *Ibidem*, f. 54 verso.

³⁸ *Ibidem*, f. 55.

³⁹ *Ibidem*, dosar 7, f. 9.

⁴⁰ *Ibidem*, dosar 6, f. 53 verso - 54, 68-69.

coregrafia: participanții au fost învățați să execute, cu toată seriozitatea și corectitudinea, dansurile epocii lui Ludovic al XIV-lea. În acest scop au fost angajați un maestru de balet și unul de muzică pentru repetițiile ce se țineau, de două ori pe săptămână, la Palat. Socec era, în același timp, regizor, scenograf și maestru de ceremonii, coordonând întreaga desfășurare a balului și străduindu-se ca toată lumea să aibă alura specifică secolului al XVIII-lea.

Când a observat că în jurul prințesei s-a adunat o clică de profitori și ariviști care încercau să o monopolizeze, Socec folosește ocazia că Maria i-a cerut o lămurire asupra celor care foloseau titluri nobiliare ca în Occident, pentru a o avertiza asupra pericolului de a se îndepărta de tineret. Acel dialog îi revelă ofițerului inteligența interlocutoarei cu sânge albastru și-i prevede un viitor strălucit în țara peste care urma, la un moment dat, să domnească, eclipsându-și chiar princiarul soț: „Împrejurul Prințesei s-a format o <clică>, care vrea să facă accesul altor muritori dacă nu imposibil, dar f. greu. În primul rând, sunt cei de la Palat care formează o barieră, în al 2-lea rând damele oficiale – ministresele și a câtorva generali; bineînțeles că și eu cu Susie nu eram bine văzuți de <clică>; n-am reacționat înainte de a simți pulsul Principesei – mai era o a 3-a categorie de dame cari aveau aerul să se pue cam pe același picior cu Princesa: erau <princesele> noastre. Cu venirea în țară a Principesei, s-a făcut o nouă recoltă de principii și princese la noi – cari până atunci lăsau acest <predicat> la 2-3 familii: Beizadelei Mitică <Ghica> – Beizadelei Grigore Sturza-Vițelu și lui <Sutzu din Strada Colței>. Acum au început toți Ghiculești, Știrbey, Sutzo, Sturza, Mavrocordat, Roznovanu, Caradja, Mavroyeni, Moruzzi, Calimaki plus conții Văcăresco, Filipesco etc., etc., să-și etaleze blazonul! Or – nu știu cine – dar presupun că chiar Regele a dat Principesei explicațiuni și <ea> mi-a spus: <Cine sunt dintre atâția Prinți și Prințese – echt – veritabile?> Eu i-am spus: <Alteță, toți sunt de f. bune familii – boieri de neam cari se pot compara cu cele mai vechi familii din străinătate însă portul titlului este interzis la noi – și numai tolerat! Unii sunt foarte mulțumiți dacă aud că li se spune <Prinț>, dar cea mai mare parte nu mai țin la titlu decât în străinătate!> Princesa mi-a spus exact următoarele cuvinte: <Ce nu-mi place este că multe dame bătrâne – ministrese și generălese – caută să mă separe de tineretul societății!> Asta era apa pentru moara mea: <Alteță, nu puteți neglija garda veche, dar după câteva fraze îi puteți lăsa – la bufet – Alteța voastră va trăi cu această generație! de ea aveți nevoie – cu ea trebuie să faceți legături trainice. Cei de la Curte sunt schimbători!> <Da – m-a întrerupt – ai dreptate – das sind Kettenhunde>. *Principesa este extraordinar de deșteaptă – își dă imediat de toate seama!* Ea zice: <Eu trebuie să plec – trebuie să fac chiar sacrificii; noi trebuie să jucăm teatru – dar mai am timp până la teatru>.

Este adevărat că Princesa nu neglijează pe nimeni! are un cuvânt amabil sau un surâs, sau o glumă pentru fiecare! *Sunt convins că Princesa va juca un rol*

la noi în țară! El <principele Ferdinand> este mult mai stângaci! Ahea găsește cuvintele dar în schimb întrebuițează o mimică foarte variată – *enorm pierde Prințu*<!> *dacă este în apropierea Regelui!*"⁴¹ (subl. A.S.I.).

Aflat mereu în preajma persoanelor de vază, Socec era în măsură să emită păreri despre multe dintre acelea pe care le cunoscuse și care jucaseră ori aveau să joace un rol important în istoria țării. Astfel, fusese în contact cu majoritatea ofițerilor superiori ai vremii și îi judeca, de obicei, critic. Despre generalul Alexandru Candiano-Popescu, – eroul de la Grivița, dar și fostul „republican ploieștean” – care făcuse o inspecție Regimentului 1 Roșiori la Slobozia și locuise chiar la memorialist, pentru că era cel mai bine încartiruit, avea o părere execrabilă: „Ce farsor ordinar! Adevărat țigan din Lipia, ajuns! Revoluționarul de la Ploiești! fost Adjutant Regal!”⁴² Nici locotenent-colonelul Alexandru Averescu nu-i era simpatic și găsea motive să îl critice, dar îi inspira și admirație pentru colosala sa forță de muncă și pentru faptul că era poliglot (vorbea bine italiana și franceza, rusa acceptabil, era capabil să întrețină o conversație simplă în germană și se străduia să învețe engleza): „Un om care trebuie să parvie – este cert!”, conchidea memorialistul⁴³. În 1898, Averescu revenise de curând din misiunea de atașat militar la Berlin – mai precis, fusese rechemat, pentru că acolo încercase să facă spionaj, cerând tinerilor ofițeri români ce făceau stagiu în armata prusacă să-i furnizeze diferite informații. Se adresase exact cui nu ar fi trebuit, locotenentului Alexandru Sturdza, fiul primului-ministru Mitiță Sturdza, ofițer într-un regiment de geniu din gardă care, foarte devotat jurământului depus Kaiserului, nu a voit să-i divulge secretele cerute; ba, și-a informat și tatăl, care l-a rechemat pe Averescu în țară, unde a primit comanda Regimentului 4 Roșiori⁴⁴. (Peste 19 ani, acest tânăr locotenent fidel drapelului german, va deveni colonelul trădător din 1917). Expert călăreț, Socec observase că lui Averescu nu-i prea plăcea să încalece și nici nu călărea bine; noul său superior îi cere să-i procure un cal bun⁴⁵.

Nici despre colonelul Constantin Prezan nu avea o părere bună. În 1900, prințul Ferdinand a avut o aventură amoroasă cu soția acestuia, iar memorialistul răbufnea, indignat, în paginile jurnalului său: „Acest nerușinat pește își vinde muierea pentru a se pune bine cu viitorul Rege! Om practic și prevăzător!”⁴⁶

Dar nici moștenitorul tronului nu avea prea multă stimă și considerație pentru unii generali și ofițeri superiori și nu se sfia să își expună opiniile în fața aghiotantului său, la cina intimă pe care au avut-o pe 16 aprilie 1890, când detașarea celui din urmă înceta: „Am observat că Prințul are o judecată f. severă în

⁴¹ *Ibidem*, f. 60 verso - 61 verso.

⁴² *Ibidem*, dosar 7, f. 3 verso.

⁴³ *Ibidem*, f. 57.

⁴⁴ *Ibidem*, f. 47 verso - 48 verso.

⁴⁵ *Ibidem*, f. 56.

⁴⁶ *Ibidem*, dosar 9, f. 20.

contra a mulți ofițeri generali și superiori! Prințul nu este prost! este f. șiret, foarte sarcastic și are o mare doză de răutate și este extraordinar de <bun> observator. Eu mă feresc grozav să-mi dau opinia – prefer să cumpăr în loc de a vinde!

Prințul are mare stimă de g<enera>lul Arion – adaugă însă, sarcastic – păcat că are o Xantipa de nevastă – de g<enera>l Fălcoianu a zis că este Șef de trib! de g<enera>lul Pillat a zis că este un măcelar, de colonel Jacques Lahovary a zis că este un fel de <general> Boulanger. Astfel, are de fiecare câte o notă critică! Mă întreb cine oare l-a pus la curent cu toate nimicurile și cancanurile! Ah, cancanuri îi plac grozav!”⁴⁷

Această minimalizare și persiflare a comandanților armatei române se datora, într-o mare măsură, admirației fără margini pe care o nutrea principele Ferdinand pentru armata prusacă, în care își începuse cariera ostășească. Totuși, chiar unii dintre foștii camarazi și superiori ai prințului nu aveau o părere prea bună despre pregătirea sa militară, considerând că este superficială și tânărul Ferdinand mai avea încă multe de învățat. În 1897, când Socec, devenit între timp căpitan, ca invitat al prințului Leopold, tatăl lui Ferdinand, la Sigmaringen, a asistat la un „joc de-a războiul” al ofițerilor din Regimentul 123 Grenadiri „Regele Carol” – proprietate a regelui României, care era și comandant onorific – a fost luat deoparte de un general, care i-a atras atenția asupra carențelor din pregătirea militară a prințului moștenitor: „Am fost la <<Kriegspiel>> la Reg. 123 de Grenadier <<König Karl>>. Joc de război – fiecare partid, roșu și albastru, comandat de un colonel: hărțile franceze 1/10.000. Detalii care m-au uimit. În sate cunoșteau firme, cârciumi, nume de proprietari, întindere de moșii, capacitatea productivă a fermelor, cantitatea de alimente din diferite regiuni. Cu toate acestea, cu toată seriozitatea, fumau ofițerii, beau bere sau vin, făceau câte-o glumă, dar esența: imitau realitatea!

Generalul von Lindequist mi-a spus: <<Căpitane, nu te întreb cum ți-a plăcut – am văzut ochii D-tale cum urmăreau tot – și știi ce vreau să știu. Te rog să-i spui Șefului D-tale <prințul Ferdinand> ce ai văzut>>. *Textual*: <<El are mare nevoie să învețe ceva, că nu știe nimic!>> Îmi dau bine seama ce scriu! dar, textual, așa mi-a spus și a adăugat: <<Îl cunosc personal – n-a învățat nimic – ca și frații săi – dar, dacă ți-o spun D-tale, o spun ca voi – care vă iubiți patria voastră – să-l faceți să bea mai puțin și să învețe ceva de la marele său unchi>>”⁴⁸. Este simptomatic faptul că, deși trecuseră 27 de ani de la Războiul Franco-Prusian, ofițerii germani considerau tot Franța ca principal inamic al țării lor și, de aceea,

⁴⁷ *Ibidem*, dosar 6, f. 41 verso.

⁴⁸ *Ibidem*, dosar 7, f. 29 verso - 30.

Dna Harlan-Price

se exersau în acel minuțios joc de război tot pe harta ei, deținând informații detaliate care l-au impresionat în așa mare măsură pe ofițerul român. Aceste repetiții tactice aveau să-și arate utilitatea pentru trupele germane peste 17 ani, când avea să se declanșeze războiul mondial.

Prin poziția sa de comandant al gărzii de onoare, ca și prin specializările și delegațiile oficiale în străinătate, în care a fost trimis, Socec avusese privilegiul să se afle adesea în preajma capetelor încoronate ale Europei, fapt cu care se mândrea foarte mult. Când fusese la școala de cavalerie de la Viena avusese

cinstea de a-i răspunde împăratului Franz Joseph la câteva întrebări, când acesta vizitase pe ofițerii români aflați la specializare; împăratul îi apreciasse chiar uniforma de jandarm călare, care semăna cu una similară din armata austriacă⁴⁹. Invitat de multe ori la dineuri de gală și baluri la Hofburg, are prilejul să-l cunoască pe arhiducele Rudolf, moștenitorul tronului Austro-Ungariei, și acesta să-i arate multă simpatie și chiar să se informeze de la ofițerul român despre diverse

⁴⁹ *Ibidem*, dosar 5, f. 3-4.

personalități bucureștene, pe care ținea să le cunoască într-o eventuală vizită în capitala României⁵⁰.

O mare admirație îi stârnea lui Socec principele Leopold de Hohenzollern, fratele regelui Carol și tatăl prințului moștenitor Ferdinand. Atât de entuziasmat a fost de personalitatea distinsă și de manierele alese ale acestui principe atunci când i-a fost oaspete, în august 1897, la Sigmaringen, încât îl considera superior multor altor monarhi europeni: „Principele Leopold este cel mai cavaleresc om din Europa după Împăratul Frantz Josef! Repet: cel mai cavaler din Europa. Cine n-a cunoscut pe acești doi mari Segnori – și pe alții pentru a putea face o comparație – nu-și poate închipui cine este Principele Leopold – bineînțeles ca personaj <este> mult mai șters decât marele și puternicul monarch Frantz Josef! Am cunoscut pe Regele Saxoniei, pe toți arhiducii, pe Regele Leopold <al Belgiei>, pe Milan <al Serbiei>, pe Prințul Alexandru de Battemberg, pe Prințul Ferdinand al Bulgariei și mulți alți mari Segnori. Acum pe Regele Wilhelm II al Württembergului, tot un jovial, bun, afabil – dar acel nu știu ce, acel aer cavaleresc inimitabil – l-am găsit la Împăratul Frantz Josef și la Prințul Leopold!”⁵¹

Alexandru Socec s-a aflat și în preajma țarului Nicolae II, cu ocazia vizitei acestuia la Constanța, pe 1 iunie 1914, însă nu a făcut nici un comentariu la adresa persoanei sau anturajului imperial. În calitatea sa de comandant al Comandamentului 5 teritorial, a avut în grijă securitatea înaltului oaspete, fiind în contact cu poliția secretă rusă ce-și trimisese reprezentanții, anticipat, la Constanța. Socec face parte chiar din escortă, călărind în partea stângă a trăsurii în care se aflau regele și țarul; apoi, la paradă, conduce cele cinci regimente de cavalerie care defilau prin fața autocratului Rusiei. A fost decorat atunci cu Marele Cordon al Ordinului „Sf. Stanislas”⁵². Pe lângă notele din jurnal, aceste informații au fost consemnate și pe marginea meniului de la dineul oferit în cinstea țarului și a suitei sale, în aceeași seară, meniu frumos imprimat pe care memorialistul l-a lipit la începutul caietului de însemnări zilnice.

Cei pentru care Socec avea o imensă admirație – venerație chiar – erau regele Carol I și regina Elisabeta. Pentru el, ei erau modele ideale, întruchipări ale perfecțiunii ce nu sufereau vreo critică, vreo ironie sau observație defavorabilă. Când îl observa în grupul ofițerilor, suveranul îl onora cu câte o vorbă bună sau o încurajare, iar regina se întreținea mai îndelung cu el pe probleme muzicale sau literare. Memorialistul era impresionat de cultura vastă și calitățile de poliglotă pe care le avea Carmen Sylva: „Regina vorbește, afară de limba maternă, o românească pură, clară și aleasă, franțuzește, englezește, italienește și pricepe limba olandeză. Regina are o vastă cultură literară – un dar poetic – o

⁵⁰ *Ibidem*, f. 25, 33.

⁵¹ *Ibidem*, dosar 7, f. 29.

⁵² *Ibidem*, dosar 10, f. 1, 23, 24.

Dl. James Price

armată, iar armata îl iubea. Pentru ca soldații să-l simtă aproape de ei, suveranul a reluat obiceiul de a merge de Paște la cazarmă, pentru a serba Învierea Domnului alături de trupe. Pe 21 mai 1888, Socec nota în jurnal: „Era înaintea vreme un obicei tradițional ca Vodă să ciocnească ouă roșii cu soldații în noaptea de Paști – Regele reintroduce bunele tradiții! El a fost primit de ofițeri și trupă cu un entuziasm de nedescris – *entuziasm veritabil, nu comandat!* Aceasta putem aprecia noi mai bine pentru că trăim cu soldații la un loc! *Regele și Regina sunt*

inimă de aur și dulceața sentimentelor nobile ca o fată de pension – francă și naivă”⁵³. Adesea revenea cu aprecieri la adresa reginei, chiar dacă regreta că aceasta nu avea o arie mai largă în care să își exercite pasiunile și aptitudinile, fapt ce se repercuta asupra credulității ei, de care mulți profitau fără scrupule: „<regina Elisabeta> este incontestabil o femeie superioară – de o inteligență remarcabilă și o inimă de aur – însă de o naivitate în toate privințele, care se explică numai cu faptul că orizontul de activitate al Reginei a fost și este enorm de restrâns”⁵⁴.

Regele se ocupa îndeaproape de

⁵³ *Ibidem*, dosar 5, f. 61.

⁵⁴ *Ibidem*, dosar 10, f. 3 verso.

iubiți de soldați”⁵⁵ (subl. A.S.I.). Înainte de a pleca de la masa festivă de Paște, pe la 3 ½ dimineța, suveranul i s-a adresat, cu multă afabilitate, lui Socec. Peste nouă ani, în mai 1897, când a vizitat Regimentul 4 Roșiori la Câmpina și a asistat la o aplicație condusă de prințul moștenitor, la plecare, după dejunul simplu și scurt luat cu ofițerii, i se adresează și lui Socec, făcând aluzie la răzvrătirea sa din 1894, când demisionase din cauza nedreptăților făcute la avansări : „Am uitat tot; dar nu uitați că Suveranul vostru trebuie să știe tot!”⁵⁶ Aceasta arată că regele avea o memorie foarte bună. Tot atunci, la gară, înainte de a părăsi Câmpina îndreptându-se spre Sinaia, regele s-a întreținut cu pictorul Nicolae Grigorescu și cu savantul B.P. Hașdeu, personalități de seamă care aveau reședințe în acea localitate.

Pe lângă memoria prodigioasă, suveranul era și deosebit de bine informat și prevăzător, anticipând diverse situații. Socec a fost uimit de faptul că regele se gândise până și la ordinea în care trebuiau purtate decorațiile, în funcție de importanța lor. Când se dusesse la Palat, tocmai pentru a-i prezenta o propunere în acest sens, avea să fie surprins că Marele Căpitan făcuse deja un proiect definitiv de regulament pentru portul ordinelor și medaliilor. Mai mult, generalului i-a fost făcută o surpriză când chiar regele i-a oferit medalia campaniei din Bulgaria, din 1913, și i-a relatat că el fusese autorul compoziției acelei distincții: „Ca de obicei, am fost duminica trecută la M. S. Regele pentru a prezenta raportul și diferite alte cestiuni. M. S. Regele îmi întinde o mică cutie: «Primiți de la Regele Dv. o amintire – Medalia «Avântul Țărei», care va memora Campania noastră în Bulgaria. (Eu mi-o procurasem deja din comerț.) Ați contribuit cu multă activitate la întreaga mea operă».

Eu: «Este foarte bine chibzuită medalia – simbolizează toată existența noastră!»

Regele: «Ah, da. Eu am combinat-o personal, fiecare detaliu! Curioși oameni! Cu de-a sila au vrut să-mi impună tot felul de semne și figuri alegorice! Eu am pus tot la sertar și am făcut *așa cum cred eu!* Și panglica am compus-o eu! A doua medalie o veți da soției Dv.»

După această scurtă conversație, am prezentat Regelui o listă în care am orânduit portul decorațiilor și medaliilor.

Regele: «Ah, da – f. bine – dar iată, m-am gândit că fiecare poartă după gustul său insignele » – zicând aceasta îmi înmânează o listă scrisă de mână „Sa cu următoarele ordine (...)

Încă o dovadă că acest Rege se gândește la toate!”⁵⁷

Pe 24 martie 1914, în cadrul unei întrevederi similare, regele îl anunța pe Socec de promovarea sa în fruntea proaspăt-înființatului Comandament 5 teritorial,

⁵⁵ *Ibidem*, dosar 5, f. 97.

⁵⁶ *Ibidem*, dosar 7, f. 7.

⁵⁷ *Ibidem*, dosar 10, f. 10-11.

cu sediul la Constanța. Generalul a fost deosebit de flatat, iar când a primit, în chip oficial, numirea a dat frâu liber, în notele sale zilnice, recunoștinței față de suveran: „Sunt numit Comand<antul> Comandamentului 5 teritorial – este o mare cinste care mi se face, nu mă pot plânge; cariera mea în armată s-a făcut cu câteva momente grele din cauza invidiilor, dar bunul Dumnezeu nu m-a părăsit și, *până în ultimul moment al vieții mele nu voi uita să slăvesc pe marele meu Rege Carol I, care m-a cinstit cu bunăvoința Lui în atâtea rânduri*”⁵⁸. (subl. A.S.I.).

O atmosferă de nesiguranță generală domnea peste tot, o dată cu izbucnirea războiului mondial. Prințul Ferdinand se interesa de moralul și simpatiile trupe și ofițerilor și, pe 30 august 1914, îi cerea lui Socec informații, dar și-a pierdut cumpătul când acesta i-a relatat că un alt general, George Georgescu, aflat la comanda Corpului 5 Armată, era un germanofob convins: „M-a întrebat prințul Ferdinand cum sunt simpatiile în armată ?”

Eu: <<Alteță Regală, eu nu prea stau de vorbă cu militarii ‘asupra acestui obiect!’>>

A.S.R.: <<Dar curentul general între ofițeri?>>

Eu: <<În general, corpul ofițeresc simpatizează pentru armata franceză – stimează mult armata germană, însă disprețuiește pe cea austro-ungară>>.

A.S.R.: <<Dar pe ruși?>>

Eu: <<Mi se pare că rușii nu sunt iubiți, însă temuți! Românul are un fel de respect de tăvălugul rusesc>>.

A.S.R.: <<Dar G<enera>lul Georgescu ce face?>>

Eu: <<Acela – mănâncă la dejun 3 nemți și seara 4!>>

A.S.R.: <<Înțeleg să nu iubească pe germani, dar nu înțeleg să înjure ca un surugiu o întreagă nație. Țăruia am să-i iau comanda – l-aș împușca>>.

N-am mai zis nimic ca să nu măresc furia Prințului Ferdinand – cu toate că generalul Georgescu, comandantul Corpului 5 de Armată, nici nu merita o menajare; un farsor incapabil, un individ fără caracter, un parvenit al intervențiilorlor diferiților protectori cari ascultau lingușirile acestui fecior de cărciumar”⁵⁹.

La așa o explozie de mânie – fapt ce evidenția simpatiile nedisimulate față de Puterile Centrale chiar în acele momente critice pentru țară –, era firesc ca moștenitorul tronului să nu inspire prea multă încredere. Boala suveranului agravându-se, Socec avea toate motivele să fie neliniștit pentru soarta țării, așa cum nota pe 21 septembrie 1914: „Sănătatea Regelui Carol lasă de dorit. Sunt sigur că contribuie mult la starea lui enorma enervare care-L sbuciumă. Lupta Lui între iubire către țara care a condus-o de 48 de ani și legăturile sale cu

⁵⁸ *Ibidem*, f. 14 verso.

⁵⁹ *Ibidem*, f. 33; puțin mai înainte, Socec observase că prințul Ferdinand are puternice simpatii pentru nemți: „(...) Prințul Moștenitor este cu trup și suflet germanofil – de altfel nici nu ascunde simpatiile sale pentru nemți”. (f. 31 verso)

Puterile Centrale! Eu am însă credința că Regele va sfârși prin a merge contra Austro-Germaniei – sau abdică!

*Mă tem mai mult de Prințul Ferdinand – însă pe el îl va schimba Principesa Maria. El n-are nici o voință bine stabilită*⁶⁰. (subl. A.S.I.).

Deoarece era, după cum s-a văzut, un apropiat al tronului care se bucura de încrederea și aprecierea suveranului, este de înțeles că, la vestea decesului acestuia, Socec să fie zdrobit de durere. Pe 27 septembrie, când a primit știrea, nu a consemnat în jurnal decât câteva rânduri fugare, fiind prea tulburat ca să scrie mai mult: „O veste îngrozitoare ne sosește din Sinaia – A murit Regele Carol! N-am puterea de a concepe această nenorocire! Aștept noutăți, detalii și ordine!”⁶¹ Ziua următoare revine cu detalii despre acest trist eveniment și notează zvonurile de sinucidere care circulau în oraș. Cuvintele sale de nedezmănițită admirație pentru marele dispărut, cu accente când lirice, când dramatice, îl relevă ca pe un abil mânuitor al condeiului: „Vestea morții Regelui Carol a produs asupra lui Susie și asupra mea cea mai cumplită durere! Toată lumea, mari și mici, bogați și săraci, sunt copleșiți de o tristețe profundă, adânc simțită, ca la pierderea unui părinte iubit!

Se șoptește că l-au otrăvit – sau că s-a otrăvit – nobilul suflet de Monarch, pentru a dispăre în aceste momente grele și grave pentru patria sa adoptivă! Se șoptea că lupta între iubirea care o avea pentru România nouă, creată de El, și cinstea cuvântului regal dat vechilor Săi aliați și amici. I-a dat otrava în mână ca să nu mai fie un obstacol în calea României, care va fi fericită dacă va lua parte la acest mare război care s-a deslănțuit! Așa vorbea lumea! Dar eu nu cred! Eu cred că marele suflet al iubitului nostru Rege era grav rănit; trupul lui slăbit de ani, de muncă încordată, de griji și de lupte morale n-a mai putut rezista loviturilor crude!

Este fără îndoială că Regele Carol a fost convins de biruința germanilor – și, totuși, ideea că întregul său popor este în contra unei alianțe cu Puterile Centrale i-a zdruncinat toată firea așa de cumplit, încât s-a stins – ca un sfânt în fața lui Dumnezeu Atotputernicul; Regele Carol, un demn descendent al unui neam străvechi – a crescut în spiritul tradițional de cinste și corectitudine a vechilor Hohenzollerni, cari au slăvit timp de secole iubirea și stima de Neam! <<Nihil Sine Deo>> I-a fost deviza! Și acolo unde tronează sublima Dumnezeire! acolo unde ochiul se ridică smerit spre Atotputernicia lunei, acolo unde credința în preceptele lui Christos conduce orice act, orice cugetare, acolo nu încapă nici minciuna, nici înșelătoria! Regele Carol credea în Dumnezeu și nu voia să stea în fața lui Dumnezeu mincinos!

Mândru că și-a îndeplinit misiunea în noua sa patrie – în mult iubita lui <<România>> –, unde a muncit fără preget o viață întreagă în cea mai desăvârșită curățenie a sufletului și gândului său nobil, și-a revărsat toată iubirea, toată grija, asupra poporului român. Dar totuși nu se stinsese în inima sa dragostea pentru

⁶⁰ *Ibidem*, f. 35.

⁶¹ *Ibidem*, f. 35 verso.

<<Schwabenland>> și atunci natura de elită a marelui dispărut, slăbită de ani și griji, n-a mai putut rezista. A murit la timp – și-a răscumpărat dragostea poporului său cu moartea. Dumnezeu a vrut să rămâie Marele Rege al Românilor! Întregul popor român, fără deosebire de credință, a păstrat Marelui Domnitor recunoștință și iubire!”⁶²

La finalul acestui paragraf, memorialistul a lipit o imagine decupată dintr-un ziar cu regele Carol I pe catafalc, îmbrăcat în uniformă de general, de mică ținută, cu decorații de război și doar marile plăci ale „Stelei României” și „Crucii de Hohenzollern” pe piept, așa cum dispusese în testament.

În paginile următoare sunt descrise, succint, atmosfera solemnă de la funeralii, durerea reginei Elisabeta – care îi îndemna pe apropiați să-și mai privească o dată comandantul și părintele plecat dintre cei vii –, demnitatea noii regine și lacrimile noului rege: „Pentru întâia oară am văzut în țara noastră un serviciu oficial în care s-a petrecut totul cu o desăvârșită ordine – sau aproape cu o desăvârșită ordine! Regina Elisabeta ne-a spus la vreo câțiva care stam lângă ea: <<Uitați-vă la părintele Vostru care V-a iubit! Nu-l veți mai vedea pe Marele Domn>>. Era desfigurată de durere sărmana Regină. Multă prestanță – cu înalt tact și demnitate – a arătat tânăra Regina Maria și – dacă aș crede în sinceritatea lacrimilor Regelui Ferdinand – aș zice că părea zdruncinat!”⁶³

Cu tot golul lăsat în urma sa de defunctul suveran, Alexandru I. V. Socec are curajul să spere în puterea urmașului acestuia de a fi la înălțimea așteptărilor și a momentelor grele ce aveau să urmeze, încrezător fiind în contribuția regalei consoarte în a-i diriguia deciziile majore pe care trebuia să le ia: „Noul Rege Ferdinand I s-a urcat pe tronul României în momente grele – dar eu nu mă tem de vreo complicație neprevăzută pentru că am mare încredere în inteligența Reginei Maria! Regina Maria are o inteligență practică, englezească, amestecată cu șiretenia și iscusința celor de la Saxa-Coburg-Gotha! Dublu din acest neam – are cui semăna!”

Aceia care cred că Regele Ferdinand era prost se înșală amarnic! Nu este prost deloc – din contra, el are multe cunoștințe, este enorm de șiret și are o enormă putere de a se preface – el singur mi-a spus-o, demult, că știe să joace teatru ca un actor – plânge când vrea – are o <<Ehränen drüse>>. Ce-i lipsește cu desăvârșire este voința energetică – care nu trebuie confundată cu <<încăpățânarea>> – însă energia o are Regina Maria pentru amândoi!”⁶⁴

La marea lovitură a pierderii suveranului iubit s-a adăugat o alta: moartea subită a soției, pe 1 noiembrie 1914, în urma unei răceli care o ținuse la pat doar trei zile⁶⁵. La atât de scurt interval dispăruseră din viața lui Alexandru Socec

⁶² *Ibidem*, f. 35 verso - 37.

⁶³ *Ibidem*, f. 37 verso.

⁶⁴ *Ibidem*, f. 38.

⁶⁵ *Ibidem*, f. 39 verso.

două ființe pentru care nutrea cele mai fierbinți sentimente: regele, pentru care păstra o dragoste filială, împletită cu stima și respectul militar pentru superiorul plin de experiență și de intenții bune, și adorata sa soție, Susie, micuța americană strămutată din Philadelphia pe plaiurile românești, împărțind cu el atât viața plicticoasă de garnizoană, cât și bucuriile luxului vacanțelor în străinătate sau rafinamentul saloanelor și balurilor Curții. Socec era zdrobit. Cu dispariția suveranului și a soției, luase sfârșit o epocă de care fuseseră legate tinerețea și fericirea sa. Peste doi ani, România avea să se angajeze în Marele Război, iar cariera memorialistului urma să se încheie în mod dramatic.

Fidel promisiunii ce și-o făcuse, a continuat să-și scrie impresiile zilnice până la moarte, lăsând posterității un document de mare valoare. Pe 10 martie 1887, consemna profesiunea sa de credință: „Poate, dacă-mi va da Dumnezeu viață, voi nota fapte mai importante – cari după 50-60 de ani, sau poate mai târziu, când nu mai trăiește nimeni din generația mea – ar indica în ce mediu trăia lumea cu 100 ani înapoi!”⁶⁶ Opera lui Alexandru I.V. Socec și-a atins scopul: din paginile jurnalului său prinde contur, cu pregnanță, epoca de glorie și mândrie națională a domniei regelui Carol I.

⁶⁶ *Ibidem*, dosar 5, f. 79.

Vizita lui Gyula Kallay în România – iulie 1959. Mărturii documentare

MARIA PETRE

În zilele de 16-17 iulie 1959 au avut loc la București convorbiri între Gyula Kallay, președintele Consiliului de Miniștri al Republicii Populare Ungare, și Nicolae Ceaușescu, Leonte Răutu, Ghizela Vass și Iosef Ardeleanu, membri ai Biroului Politic al C.C. al P.C.R.

Scopul vizitei, așa cum a precizat Gyula Kallay, „nu este ceva oficial, ea nu are un scop deosebit”¹, însă privea probleme economice, schimbări intervenite în dezvoltarea agriculturii, probleme în domeniul ideologic și cultural din Ungaria. „Acest ultim grup de probleme am dori să fie lămurite, pentru ca alții să nu facă interpretări prin alte căi, deci să fie un punct de vedere comun”².

Prima problemă asupra căreia Kallay a dorit să primească informații a fost unificarea celor două universități din Cluj, „Babeș” și „Bolyai”, întrucât „... în Ungaria reacțiunea a folosit această unificare, și ... elemente din cadrul universităților noastre o folosesc pentru crearea unei atmosfere naționaliste”. Autoritățile comuniste din Ungaria n-au putut lua nici o poziție în această problemă pentru că „... n-am cunoscut vederile P.M.R. cu privire la unificare”, deși considerau că „... în primul rând, această problemă este o problemă internă a dumneavoastră ... și consider, în esență, această problemă justă”³. Președintele Consiliului de Miniștri Kallay menționa: „... După câte știu, unificarea universităților din Cluj nu știrbește educația în limba maternă a studenților, pentru că învățământul va fi în două limbi, iar unificarea propriu-zisă va da posibilitatea ca studenții aparținând diferitelor naționalități să învețe în comun”⁴. În continuare, argumenta că cercurile naționaliste din Ungaria au comentat această măsură ca pe o problemă politică, iar „... sinuciderea lui Szabédi a fost ... mult comentată, mai ales în cercurile literare ... Reacțiunea din Budapesta a răspândit următorul zvon, ca această unificare o să fie extinsă și asupra școlilor din învățământul mediu ... Părerea Biroului nostru Politic este că în asemenea probleme, ... în chestiuni legate de problemele minorității maghiare din țara dv., ar fi foarte bine ca pe viitor să primim o informare înainte să treceți la introducerea unor asemenea măsuri, pentru

¹ Direcția Arhivelor Naționale Istorice Centrale (D.A.N.I.C.), fond Comitetul Central al P.C.R., Cămară, dosar 30/1959, f. 2.

² *Ibidem*, f. 4.

³ *Ibidem*, f. 5.

⁴ *Ibidem*, f. 18.

că asemenea probleme pot fi folosite de reacțiune după gustul lor și e important ca partidul nostru să fie la curent cu aceste probleme”⁵.

În răspunsul său, Nicolae Ceaușescu a arătat că la baza concepției comuniștilor români stă „...învățămintul marxist-leninist în problema națională”, de asemenea, „...felul în care au funcționat cele două universități ... a creat condițiuni pentru diferite ciocniri și a dat prilej elementelor naționaliste să creeze fricțiuni între studenții români și studenții maghiari și de alte naționalități ... Este cunoscută tovarășului Kallay poziția lui Lenin în ce privește rolul școlii în înfrățirea diferitelor naționalități și nu o dată el a criticat ... pe cei care aveau părerea că organizațiile de partid și școlile pentru diferitele naționalități în cadrul aceleiași stat și dacă ar fi să discutăm practic, în cadrul aceleiași oraș, să fie despărțite ... Deci, este necesar ca, chiar în școli și universități să creăm condițiuni pentru a putea să se simtă în drepturi depline, să nu se simtă inferiori românii în momentul în care au terminat școala”. După ce subliniază că, într-adevăr, problema unificării celor două universități din Cluj era „o problemă a partidului și statului nostru”, arată că „... la noi nu a constituit, de fapt, o problemă pentru nimeni și a fost considerată ca o măsură organizatorică logică ... Probabil că ici-colo unele elemente naționaliste au fost deranjate, însă noi când luăm măsuri și când aplicăm politica partidului nostru, nu ne orientăm după ce vor zice naționaliștii sau elementele reacționare, ci după interesele poporului muncitor ... Știm că aceasta nu poate fi pe placul elementelor reacționare și naționaliste, dar nici nu ne-am propus și nici nu ne propunem să facem pe placul lor. Dacă ne-ar lăuda elementele reacționare și naționaliste, ar însemna că muncim prost, așa cum spunea Bebel, ar însemna că am greșit undeva”⁶. Nicolae Ceaușescu vorbește chiar de „entuziasmul și poziția luată de cei 9000 de studenți și profesori români și maghiari din Cluj și ... felul cum în unanimitate a fost primită” această hotărâre. De aceea se arată surprins de poziția ministrului maghiar al Agriculturii, Dögey, care după ce a vizitat România a spus că „... a văzut oameni cu lacrimi în ochi. Desigur, nu știu cu cine s-a întâlnit tov. Dögey și la cine a văzut lacrimi în ochi: în orice caz, n-a putut vedea nici la profesorii, nici la studenții din Cluj, care au primit cu bucurie și entuziasm hotărârea partidului”⁷. Între cele două părți, cea română și cea maghiară, apare clar diferența de opinie și ea este subliniată de Nicolae Ceaușescu: „Nu înțelegem ce problemă politică se poate ridica în R.P.Ungară într-o problemă strict internă și în legătură cu măsurile organizatorice care privesc R.P.R. ... Este o problemă a tovarășilor felul cum iau măsuri față de aceste elemente. Noi față de elementele naționaliste nu facem nici un fel de concesi. Chiar recent am avut manifestări naționaliste la Cluj, cu ocazia

⁵ *Ibidem*, f. 19.

⁶ *Ibidem*, f. 30-31.

⁷ *Ibidem*, f. 32.

aniversării a 100 ani de la Unirea Principatelor ... Poate la prima vedere s-ar părea o problemă cu totul minoră ... În fond, ea a constatat din cântarea unor strofe din <<Hora Unirii>> pe străzi, în fața casei câtorva profesori cu vederi naționaliste. Dacă n-am vedea caracterul lor naționalist, am fi putut trece poate cu ușurință peste aceste manifestări. Noi însă am luat măsuri foarte hotărâte, până la exmatriculare din universitate. ... Unul dintre profesori a fost dat afară din învățământul universitar și unii chiar trimiși în judecată”⁸.

Leonte Răutu a arătat, în intervenția sa, că în România existau, în 1959, circa 500 de școli cu secții în care se predă în limba minorităților naționale și că în ele „numărul de ore în limba română era extrem de mic, aproximativ egal cu numărul de ore pentru limbile străine”. La întrebarea lui Kallay dacă există în România școli medii cu limba de predare maghiară unde nu este predată limba română, Leonte Răutu a răspuns negativ, dar a adăugat: „... s-a întâmplat însă în practică, că și cadrele didactice erau slabe ca pregătire și mai ales numărul de ore era mic și atunci absolvenții unei școli medii de limba maghiară nu știau să vorbească românește. Nu trebuie să spunem ce rezultate negative dă aceasta chiar pentru absolventul respectiv”⁹.

Răspunsul lui Kallay a fost: „Mai întâi are un sentiment de inferioritate și pe urmă cade într-o situație inferioară”¹⁰.

În legătură cu manualele folosite la școlile cu limba de predare maghiară, Nicolae Ceaușescu a semnalat un manual cu limba de predare maghiară cu un conținut „provocator, contrarevoluționar”, însă la consfătuirile cu cadrele didactice, acestea „... au venit și au arătat diferite aspecte, au demască și au venit cu propuneri pentru îmbunătățirea muncii”¹¹.

Cât privește vigilența controlului asupra conținutului manualelor, Leonte Răutu a relatat cazul unui manual de istoria literaturii române, elaborat în anul 1958, care „conținea grave greșeli ideologice, pe linia idealizării unor scriitori din trecut, pe linia însușirii critice a tot ce au scris. N-am șovăit să nimicim și să topim tot tirajul, pentru că avem nevoie de un manual marxist de istoria literaturii. Un lucru analog s-a întâmplat cu o culegere de texte din literatura maghiară pentru clasa a X-a”¹².

O completare asupra unificării celor două universități de la Cluj a avut Ghizela Vass, care a semnalat faptul că șefii misiunilor diplomatice ale României au fost întrebați de diplomații maghiari „... de ce se sinucid oameni la Cluj, ... ce v-ați apucat să faceți?” și a recomandat ca, pe viitor, ambasadorul Ungariei la București să ceară relații „... de la un tovarăș din Biroul Politic, sau de la un tovarăș care se ocupă de această muncă”. Leonte Răutu a adăugat: „Ce alte surse mai bune

⁸ *Ibidem*, f. 34.

⁹ *Ibidem*, f. 36-37.

¹⁰ *Ibidem*, f. 37.

¹¹ *Ibidem*, f. 38.

¹² *Ibidem*, f. 46.

de informație poate avea ambasadorul unei țări prietene decât informarea de la partidul nostru?”¹³

Nicolae Ceaușescu a fost uimit că diplomații maghiari au făcut acele intervenții, pentru că situația diplomaților români era cu totul alta: „Nici un ambasador al nostru nu-și permite să pună în discuție, cu un ambasador al unei țări prietene, măsurile din alte țări prietene, ... aceasta înseamnă deja depășirea atribuțiilor pe care le au ... Noi ambasadorilor noștri nu le admitem nici un fel de legături de a se informa pe alte căi decât de la organele de partid, pentru că ei sunt atașați pe lângă aceste organe de partid”. Nicolae Ceaușescu i-a comunicat lui Kallay „în mod confidențial” că ambasadorul unei țări capitaliste la București a primit „... observații serioase din partea guvernului, că de ce n-a știut el chestiunea cu universitățile din Cluj ... și că guvernul țării respective a fost informat de ambasadorul său din Budapesta”, iar Alexandru Bârlădeanu, vicepreședinte al Consiliului de Miniștri, aflat în vizită la Paris cu o delegație economică, a fost și el întrebat de un ziarist al ziarului „Le Monde” despre aceeași problemă¹⁴.

O altă chestiune discutată în timpul vizitei lui Kallay în România a fost schimbul editorial între cele două țări. În urma vizitei la București a unei delegații a Direcției Generale a Editurilor din Ungaria, li s-a reproșat românilor că „sunt foarte exigenți”. Leonte Răutu a arătat că problema valorificării moștenirii culturale este: „... domeniul unde naționalismul în materie de ideologie se manifestă cu deosebită putere, prin tendința de preluare necritică a întregii moșteniri culturale, fie românească, fie ungurească”¹⁵. A fost dat exemplul editării operei lui Eminescu, aceasta făcându-se selectiv, fără publicarea articolelor scrise în „Timpul”, pentru că era un ziar „reacționar”, sau a poeziei *Doina*. Concluzia a fost: „Noi nu tipărim aceste poezii, poate doar într-o ediție academică, ... pentru uzul unui număr restrâns de specialiști”¹⁶.

Partea română a refuzat difuzarea operelor complete ale lui Petöfi și a volumului lui Ady Endre *Trăiesc în inimile tinere*, pentru că acestea conțineau poezii cu caracter naționalist. Kallay a replicat: „... operele lui Petöfi se pot edita numai integral și nu ciuntite, pentru că dacă ar fi editate cu lipsuri ..., reacțiunea ar da altă explicație”¹⁷.

În răspunsul său, Leonte Răutu a arătat că: „... în actualele condiții este bine să <<ciuntim>> (operele clasicii), întrucât în U.R.S.S. s-a așteptat vreo 35 de ani până ... să se publice unele romane ale lui Dostoievski ... Avem răbdare să mai așteptăm ... Câteodată, tovarășii care lucrează în domeniul editorial în Ungaria fac niște lucruri care nu pot fi explicate nici măcar cu respectul față de clasici”¹⁸.

¹³ *Ibidem*, f. 41.

¹⁴ *Ibidem*, f. 41-42.

¹⁵ *Ibidem*, f. 46.

¹⁶ *Ibidem*, f. 47.

¹⁷ *Ibidem*, f. 23.

¹⁸ *Ibidem*, f. 48-49.

Kallay a arătat că înțelege poziția părții române în problema editării selective a clasicilor, că și partea maghiară este de acord „... să preluăm moștenirea cea mai progresistă a trecutului”, dar „... să apară acum operele ciuntite, consider că aceasta ar fi fără efect, întrucât poeziile lui Petőfi sunt prea răspândite și cunoscute”¹⁹.

Observând că în timp ce comuniștii români nu au slăbit nici o clipă lupta împotriva dușmanilor, alta a fost situația în Ungaria, unde „contrarevoluția a pătruns peste tot unde a putut pătrunde”. Datorită faptului că „... la noi, până la contrarevoluție (1956) partidul nu a desfășurat o activitate consecventă nici în problema națională și nici în alte multe probleme, ... la noi este o situație grea. În capetele oamenilor există foarte multe confuzii ... Educația acestor mase este pentru noi o problemă decisivă, ... noi nu putem să împingem aceste mase, care sunt adepți ai democrației populare, în tabăra dușmană. Ne-am izola pe noi și am da dreptate propagandei americane, care spune că majoritatea covârșitoare din populația Ungariei este dușman al regimului”²⁰.

Partea română a reproșat premierului maghiar că și după 1956, chiar în 1959, erau trimise în continuare din Ungaria materiale cu caracter „reacționar”, dar Kallay a arătat că pentru comuniștii maghiari este foarte greu să controleze toate publicațiile, dar „... situația actuală nici nu se poate compara cu situația de acum doi ani ... Toate rezultatele pe care le-am obținut ... prin lupta împotriva acestor elemente, ... inclusiv prin faptul că pe Imre Nagy l-am pus în fața judecății și l-am lichidat”²¹. Kallay a propus, pentru armonizarea punctelor de vedere ale comuniștilor români și unguri, organizarea periodică „... a astfel de discuții la nivel mai înalt”²², întrucât „... noi, în ultimul timp, am învățat că dacă vrem să luptăm împotriva unui fenomen cu succes, nu putem lupta dacă concepția noastră nu coincide cu concepția tovarășilor noștri, chiar dacă există numai nuanțe de deosebire între concepțiile noastre și ale prietenilor noștri”²³.

Discuțiile purtate de Kallay și Nicolae Ceaușescu, alături de Leonte Răutu, în vara anului 1959, arată clar dogmatismul accentuat al celor din urmă. Așa cum apreciază Vladimir Tismăneanu: „Comuniștii români n-au acordat niciodată cel mai mic credit marxismului critic, heterodoxiei ori valorilor dialogului și toleranței... În loc să se supună cerinței lui Hrușciov de a se angaja în destalinizare, elita din P.C.R. a ... optat pentru o modalitate alternativă de destalinizare”²⁴.

¹⁹ *Ibidem*, f. 82.

²⁰ *Ibidem*, f. 78-79.

²¹ *Ibidem*, f. 80.

²² *Ibidem*, f. 77.

²³ *Ibidem*, f. 81.

²⁴ Vladimir Tismăneanu, *Fantoma lui Gheorghiu-Dej*, București, Editura Univers, 1995, f. 24.

Un transilvănean la Veneția. Cazul voievodului Ștefan Lackfi II, în contextul conflictului veneto-padovano-maghiar de la 1372-1374

ȘERBAN MARIN

Despre familia transilvăneană Lackfi nu se cunosc foarte multe. Cel puțin, istoriografia românească evită să intre în detalii legate de familiile voievodale transilvănene. Iar atunci când o face, se simte automat nevoită să atribuie – ca și în cazul familiei pe care o avem acum în vedere – pecetea unei dubitabile origini românești. Este și cazul lui Ștefan Pascu, care, înainte de orice alt amănunt legat de „dinastia” voievodală Lackfi, face precizarea: „Lackfi, de origine voievodală română din Maramureș”¹. Nici o referință la eventuale surse primare. Nici o trimitere bibliografică. În orice caz, chiar și în continuarea referirilor la această familie („înghesuită” în rândurile unei singure pagini), detaliile sunt foarte reduse, insistându-se pe puterea politică a voievozilor proveniți din această familie, ca o eventuală contrapondere la cea a regalității angevine din Ungaria. Desigur, intenția nu este dificil de observat: voievozi de origine română, aflați pe picior de egalitate cu regii maghiari. Nu insistăm, deoarece am depăși domeniul istoriei și am intra, fără voie, în cel al patosului. De asemenea, interminabilele dezbateri româno-maghiare cu privire la istoria Transilvaniei nu reprezintă intenția noastră și nu ar face decât să balcanizeze discursul istoric. Intenția prezentului studiu este aceea de a aduce în prim-plan o referire la voievodul transilvănean Ștefan Lackfi II (1372/73-1376), provenită dintr-un perimetru neutru: cel venețian.

Ceea ce se știe mai puțin despre voievodul transilvănean în cauză este că el reprezintă unul dintre puținele personaje aparținând spațiului românesc care să fie menționat de către cronistica venețiană². El face obiectul unui episod desfășurat în anul 1373, anume campania antivenețiană inițiată de regele Ungariei Ludovic I de Anjou (1342-1382). Conform cronicilor venețiene, trupele trimise de regele

¹ Ștefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, vol. IV, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1989, p. 429.

² Pentru celelalte episoade în care valahii sau Țările Române sunt menționate în cronistica venețiană, vezi Șerban Marin, *I valacchi nella cronachistica veneziana: tra realtà e finzione*, în volumul *Atti del Convegno italo-romeno "Dall'Adriatico al Mar Nero: veneziani e romeni, tracciati di storie comuni"*, Venezia, 28-30 novembre 2001 (editor Grigore Arbore-Popescu), Veneția, Consiglio Nazionale delle Ricerche, 2002 (sub tipar).

maghiar erau conduse tocmai de voievodul Transilvaniei, iar campania a fost soldată cu luarea voievodului ca prizonier la Veneția.

În custodia Arhivelor Naționale ale României se află două manuscrise microfilmate ale cronicii lui Giovanni Giacompo Caroldo, ambele fiind identificate pe rola 231 din cadrul colecției Franța și având cotele Italien 320 (cadrele 3-394) și Italien 321 (cadrele 399-703). Ele provin de la *Bibliothèque nationale* din Paris. Se adaugă rola 76 din colecția Italia, care cuprinde, printre altele, primele două cărți ale cronicii caroldiene (cadrele 45-268), având ca proveniență *Biblioteca nazionale Marciana* din Veneția (cota It. VII. 128b.), aceasta din urmă necuprinzând și episodul pe care îl avem în vedere. În altă ordine de idei, conchidem că la atât se reduce prezența cronisticii venețiene în cadrul Arhivelor Naționale.

În calitate de secretar al Consiliului celor Zece la începutul secolului al XVI-lea, Giovanni Giacompo Caroldo a avut la îndemână o seamă de documente secrete, neaccesibile publicului larg, folosindu-se de ele din plin. Nu ne rămâne decât regretul că el și-a oprit nararea evenimentelor o dată cu moartea dogelui Andrea Contarini (1368-1382). Documentele aflate la dispoziție i-ar fi permis aducerea în discuție a unor detalii inedite, valoroase și pentru secolele al XV-lea și al XVI-lea, până în momentul dispariției sale³.

Cu toate acestea, importanța descrierii evenimentelor ante 1382 rămâne neștirbită, iar numărul impresionant de copii ale cronicii sale este o dovadă în plus în acest sens⁴.

³ Pentru manuscrisele cronicii lui Caroldo de la *Marciana*, vezi Freddy Thiriet, *Les chroniques vénitiennes de la Marcienne et leur importance pour l'histoire de la Romanie gréco-vénitienne*, extract din *Mélanges d'Archéologie et d'Histoire*, publiés par l'École Française de Rome, anul 1954, p. 241-292 (266-272) [unde se precizează (p. 272) că „le travail de Caroldo mérite plus le nom d'histoire que de chronique”], Antonio Carile, *La cronachistica veneziana (secoli XIII-XVI) di fronte alla spartizione della Romania nel 1204*, Florența, Leo S. Olschki, 1969, p. 158-159. În pofida apelurilor lui Vittorio Lazzarini, *Il testamento del cronista Gian-Giacomo Caroldo: per una edizione della sua cronaca*, în *Scritti storici in memoria di Giovanni Monticcolo*, Veneția, 1915, Fr. Thiriet (op. cit. și *La Romanie vénitienne au moyen age. Le développement de l'exploitation du domaine colonial vénitien (XIIe-XVe siècles)*, Paris, E. de Boccard, 1959, pp. 16-17) sau Julian Chrysostomidis, *Studies on the Chronicle of Caroldo*, în *Orientalia Christiana Periodica* 35 (1969), p. 123-182 referitor la editarea acestei cronici, dorința lor nu a fost încă dusă la îndeplinire. Pentru date suplimentare despre Giovanni Giacomo Caroldo, vezi și M. Foscarini, *Della Letteratura Veneziana ed altri scritti intorno ad essa*, Veneția, 1854 [Padova, 1752], p. 172, nota 3; H. Kretschmayr, *Geschichte von Venedig*, 3 volume, Aachen, 1964 [Gotha, 1920]: vol. II, p. 547.

Dintre manuscrisele studiate personal la Biblioteca Marciana, cronica lui Caroldo poate fi detectată la următoarele cote: It. VII. 127; It. VII. 128a; It. VII. 128b; It. VII. 320; It. VII. 905-906; It. VII. 970; It. VII. 971; It. VII. 972; It. VII. 1974; It. VII. 1975-1976. Se pot adăuga cele de la biblioteca fundației Querini Stampalia (cotele IV. 112 și IV. 113) sau de la Biblioteca Apostolică din Vatican (cotele Vat. lat. 6085 și Vat. lat. 6088).

Alături de o traducere proprie, redăm mai jos referirile făcute la adresa voievodului transilvănean și a campaniei sale antivenetiene în regiunea Treviso, ca aliat al seniorului de Padova, Francesco da Carrara, în conformitate cu manuscrisul Italien 320⁵.

f. 307^r

Il Re d'Ungaria havea licentiatto messer Pantalon Barbo oratore, et publicata la guerra contra la Signoria, et fatto inviare verso il Friuli grosso numero d'Ungheri, Capitano il Vaivoda di Transilvania, il quale, si teneva per certo, che farebbe ogni poter suo (venendogli occasione) d'haver Triviso; per la qual cosa alla Signoria era sommamente a core quella città; aggiuntovi, ch'il Re d'Ungheria haveva operato con li Duchi d'Austria, che prestassero favore al Signor di Padova; onde furono mandati alla custodia di Triviso messer Marco Giusto, messer Guido Bon, messer Andrea Bragadino, et messer Micheletto Zantani capi di ballestrieri con denari 20 al mese per ciascuno. [...].

f. 307^v

[...]. La Maestà del Re d'Ungheria⁶ continuava la guerra gagliardamente, mandando di tempo in tempo contra Venetiani⁷ grosso numero di caualli, li quali scorrevano per il Trivisano sino alle basse, commettendo tutti quelli maggior danni, et qualunque sorte di crudeltà, incendij, et violenze, ch'immaginar si ponno; et haveva essa Maestà eccitati li Duchi d'Austria; et però fù mandato messer Andrea Veniero a Conte di Goritia per sostenerlo, acciò egli non s'adherisce a gli Ungheri, et Austriachi. [...].

f. 308^v

Il Signor Giberto, giunto in campo con due Proveditori messer Lunardo Dandolo, et messer Pietro dalla Fontana, fece cavalcar le genti sue, ch'erano nel Padoano a Santa Margherita, al Casal di San Vio [sic!], et a Legnaro, et passò verso Paluelo, et la Mira, facendo molti bottini, et prigionieri, li quali venivano condotti alla torre del Corame, et poi a Venetia, e tra gli altri fù condotto prigioniero messer Guido da Vigonza, ch'era deputato alla guardia della Brenta. Dopò il Capitano generale, alli 16 d'Aprile, uscì fuori della bastita di Lova in campagna con l'essercito verso Fossa Nova; nella bastita rimasero molti ballestrieri, et arcieri venuti di Candia. Vennero dopò le genti

⁵ În numerotarea filelor de mai jos, am urmat pe cea a manuscrisului original.

⁶ „La Maestà d'Ongaria”, cf. Italien 321, f. 241^r (evident, o omisiune în text; asemenea omiteri sau adăugiri sunt frecvente în cronicistica venețiană în privința titlaturii diferitelor personaje, de la un manuscris la altul).

⁷ „contro il Senato Veneto”, cf. Italien 321, f. 241^r.

del Signor di Padova all'incontro, et si fece fatto d'arme, nel quale si fece molta stragge, fatti prigionieri 12 Kavallieri Ungheri, tra li quali era un nepote del Vaivoda, Il Conte di San Bonifacio, Tommaso Ungaro, Giovanni da Peraga, et Africano di Anselmini, essortavano li suoi a ripigliar animo, et dimostrar la virtù loro, et si spinsero tanto avanti, et con tal impeto, et ardore, che l'essercito Veneto si conuenne ritirare; [...].

f. 309^r

[...]. Di questa adversa sorte tutta la Città di Venetia hebbe grave molestia, [...]. L'essercito alloggiava in luoghi palustri, et per il mal'aere molti cadevano da febre infermi, et convenivano partirsi di campo [...].

f. 309^v

[...]. La Signoria scrisse subito al Capitano, haver inteso con molto dispiacere, che si ritrovasse indisposto della persona, et l'essortava ad attendere a risanarsi, et farsi gagliardo, per poter procurar il beneficio dell'impresa, et che sino, che si risanasse, gli piacesse lasciare il governo dell'essercito, et dell'impresa alli Governatori, a quali fù scritto, che dovessero governar l'essercito per giornata, et attendere con ogni loro potere a danneggiar gli nimici con sicurezza dello Stato Veneto. Li Governatori erano messer Lunardo Dandolo Kavallier fù del Duce, et meser Pietro dalla Fontana, li quali fecero far una fossa dalla bastita grande verso quella del Signor di Padova, et sopra essa fossa un bastione, nominato Buon conforto, il quale fù finito in una notte, et postovi dentro conveniente presidio. Si ritrovava in campo del Signor Francesco da Carrara l'Illustre Steffano Vaivoda di Transilvania; il qual fù mandato in suo soccorso dal Re d'Ungheria con grosso numero di cavalli Ungheri, et s'era posto a quella guardia; questo venne con la sua banda⁸, per ruinar il detto bastione; all'hora messer Lunardo Dandolo si spinse incontro con l'essercito, et venne tanto avanti, ch'il Vaivoda convenne ritirarsi. Il giorno dietro il Signor di Padova, et il Vaivoda con tutto l'essercito comparvero in campagna, presentando la battaglia a Venetiani; Messer Pietro dalla Fontana, il quale haveva quel giorno il governo, subito fece poner ad'ordine l'essercito, et chiamati a se li Contestabili⁹, et Capitani, cosi da cavallo, come da piedi, e tutti li soldati, disse in questo modo. [...].

⁸ „era venuto a quella banda con le sue genti”, cf. Italien 321, f. 242^v.

⁹ „a se tutti li Contestabili”, cf. Italien 321, f. 242^v.

f. 310^r

[...]. *Il Signor di Padova havea tutte le sue genti unite, et al presente si trova haver quelle in diversi luoghi, ha seco delli suoi una sola parte, con tutte le genti Ungare, nelle quali consiste il forte del suo essercito, et in quelle molto si confida: ma voi non le dovete punto stimare, essendo i loro cavalli mal atti a maneggiarsi in questi luoghi palustri, et a piedi gli Ungheri vagliono molto meno de gli altri soldati. [...].*

f. 310^v

[...]. *Li Capi, et soldati da tali parole eccitati*¹⁰, *si disposero a combatter animosamente. L'essercito stava diviso in due parti, gli huomini d'arme erano dalla parte sinistra, et la fantaria dalla destra; nella qual'erano molti ballestrieri, et arcieri di Candia, et altri, che chiamavano mortati. Messer Pietro dalla Fontana smontato da cavallo, si mise a piedi con le fanterie, et con grandissimo impeto diede la battaglia al squadron del Vaivoda, messer Lunardo Dandolo fece l'istesso dall'altra parte dov'era messer Simon Lupo, et il Marchese di Soragna, mà tanto fù il valore delle fantarie, tenendole il Fontana di continuo sollecitate; et animate, che gl'Ungheri, posti in fuga, furono ristretti in certa palude ivi propinqua con gran loro danno, venivano feriti, et morti dalli ballestrieri, et arcieri, senza ch'a loro fosse dato tempo di potersi con li cavalli saluare. Il Dandolo fece similmente il debito suo; alla fine messer Pietro dalla Fontana nella giornata sua riportò gloriosa vittoria, havendo fatto prigionie il Vaivoda di Transilvania Luogotenente del Re d'Ongaria, et primo Barone di Sua Maestà*¹¹. *Furono anco fatti prigionieri il Conte Rizzardo San Bonifacio; Bonifacio, et Antonio di Lupi*¹², *Negro di Negri, Giovanni dell'Ungara, Lanzasotto da Bologna, Bonzanello da Vigonza, Francesco*¹³ *Rustega, Nicolo Scalfo, Bortolamio di Zachi, Chechino Sanguinazzo, et Nicolo di Beccari da Ferrara, tutti Contestabili, et molti altri soldati. Questa vittoria seguì un giorno di venerdì primo di Luglio, che si celebra la festa di San Martiale, overo San Marciliano; però alli 3 di questo mese fù statuito per il maggior Consiglio che nell'avenire celebrar si dovesse solennemente la festività di quel Santo, percioche in tal giorno si ottennero 3 vittorie, una alla bastita di Zara contra il Re d'Ungheria, la seconda per le galere del Colfo contra Turchi, et quest'ultima contra il Signor Francesco da Carrara; et suoi collegati. Fù scritto al Capitano generale, Governatori, et li 3 del Collegio, che havendo la Signoria inteso le buone nove della rotta data à gli*

¹⁰ „mossi da tali parole, et eccitati”, cf. Italien 321, f. 243^v.

¹¹ „Barone appreso sua Maestà”, cf. Italien 321, f. 243^v.

¹² In manuscrisul Italien 321, aceste din urmă trei personaje se confundă adeseori între ele (f. 243^v).

¹³ „Franceschino”, cf. Italien 321, f. 243^v.

f. 311^r

nimici, commendava grandemente la virtù loro; che facessero diligenza di recuperare¹⁴ il Signor Vaivoda, Don Bonifacio; et Antonio di Lupi, Francesco Rustega, Bonzanello, un cavallier Boemo, e tutti gl'altri prigionj Ungheri, et Padovani, che fossero persone notabili, mandandoli a Venetia; che facessero rovinar il serraglio, atterrar le cave, et poi far una spianata spatiosa da ogni parte, per scorrer il territorio delli nimici: et che dovessero continuare le custodie con diligenza, come prima facevano. Dopò l'Illustre Steffano Vaivoda fù condotto prigionie a Venetia, et gli fù data una stanza nel palazzo, alla cui guardia furono deputati messer Pietro Marino, messer Giberto Basegio, messer Conte Foscari, et messer Francesco Moro; gli altri prigionj furono posti nelli magazeni di San Biagio, sotto custodia d'alcuni Nobili, in poter delli soldati rimasero messer Bonifacio, et messer Antonio Lupi, il Conte di San Bonifacio, Nicolo di Beccaria, et altri; Franceschino Rustega, fù contracambiato con il fratello di messer Ranusio Soranzo: Erano molti prigionj prigionj¹⁵ poveri, che non havevano modo di vivere, alli quali venivano dati 4 pani al giorno, et mandati medici fisici, et etiandio chirurgici, per medicarli. L'Illustre Vaivoda fece intender all'Eccelso Duce, chi li prigionj Ungheri posti nelli magazeni di San Biagio, erano di famiglie nobili, et che si ritrovavano in grande povertà, però supplicava a sovenirli; furono dati al Vaivoda ad imprestito¹⁶ sopra la fede sua ducati 200. [...].

f. 313^v

[...]. Il Sommo Pontefice per suoi brevi, et nuncij faceva continuamente ciò, che si conviene al pastoral officio suo, havendo il suo scopo¹⁷ d'abbassare li Visconti Signori di Milano, pero <li cercava, et¹⁸> procacciava con ogni suo studio di adattare le differenze tra Venetiani, et il Signor di Padova, il quale dopò la rotta datali a Buon Conforto, et congiura del Signor Marsilio contra di se, faceva tanto piu sollecitare la Santità sua ad interpori per la pace, et principalmente, perche li Baroni del Regno d'Ungheria, come sentirono la presa del Vaivoda di Transilvania, et altri Baroni d'Ongaria, andorono unitam[ente]: alla Regia Maestà, esclamando et quasi protestandole, che se il Signor di Padova non si pacificava con la Signoria di Venetia, et ottenesse la liberatione del Vaivoda, sarebbero constretti a

¹⁴ „usassero diligenza di custodire”, cf. Italien 321, f. 243^v.

¹⁵ Repetare în manuscris.

¹⁶ În manuscrisul Italien 321, expresia „ad imprestito” nu mai figurează.

¹⁷ „oggetto”, cf. Italien 321, f. 245^v.

¹⁸ Cf. Italien 321, f. 245^v.

prender l'arme <e fare la guerra al¹⁹> contra il Signor di Padova in favore della Signoria, per ottener da lei il Vaivoda; onde quella Maestà fù constretta scrivere al Signor di Padova, ch'i Baroni del Regno erano quasi sollevati per tal cosa²⁰, et ch'era al tutto necessario, che facesse pace per ottener la liberatione del Vaivoda. Scrisse anco Sua Maestà al Sommo Pontefice in caldissima forma, il quale mandò a Venetia, et poi a Padova Don Thomà Querini Patriarcha di Grado dell'ordine di Frati Minori, che dopo fù fatto Cardinale. [...].

f. 314^v

[...]. Venne etiandio la ratificatione della pace dalli Sindici, et Procuratori del Re d'Ungheria, li quali erano stati mandati a Padova da quella Maestà, per sollecitare la pace, et liberatione del Vaivoda; il quale, con gl'altri prigionj Ungheri furono rilasciati sopra la loro fede. Al Vaivoda furono donati ducati 800 in tanti gioielli, et robbe, oltre li ducati 200 prestati alli prigionj, ch'il Vaivoda havea promesso restituire: et gli

f. 315^r

furono deputate 3 galere di Candia per condurre Sua Signoria con li Ungheri a Segna, ovvero a Zara. Il Signor di Padova mandò a Venetia per ostaggi, messer Arcuàn Buzzaccarino suo cognato, messer Giacomo Scrovigno, messer Francesco Dotto, et messer Giacomo Gaffarello, li quali promisero, ch'il Signor Vaivoda giunto in Ungheria, farebbe liberar messer Tadio Giustignano, messer Girardo da Camino, Rizzoletto, et gli altri; et gli furono date lettere <che scrisse l'²¹> dell'Eccelso Duce a Sua Maestà molto accomodate, et riverenti. [...].

f. 318^r

DELL'HISTORIE VENETE. LIBRO XII²²

La Veneta Republica era divenuta a pace con Lodovico Re d'Ungaria, et con il Signor Francesco da Carrara inimicissimi del nome Veneto, il Re era aperto nimico per l'insatiabile sua ambitione di soggiogar tutta Italia, parendoli che lo Stato di Venetia gli fosse solo impedimento al suo desio; però disegnava debilitar tanto le forze Venete, che potesse esser sicuro della Dalmatia, sapendo, che da per se non potrebbe conservar quella maritima

¹⁹ Cf. manuscrisul de la Biblioteca Marciana, cu cota It. VII. 128b [= 7443], f. 872 și cf. Italien 321, f. 246^r.

²⁰ „per tal causa”, cf. Italien 321, f. 246^r.

²¹ Cf. Italien 321, f. 247^r.

²² „Libro XI”, cf. Italien 321, f. 249^r. „Libro decimo”, cf. It. VII. 128^r, f. 887. După cum se poate observa, împărțirea cronicii în cărți diferă de la un manuscris la altul.

provincia dalle forze Venete. Il Signor Francesco, il quale tiranneggiava Padova, havea coperto, mà infinito odio alla Veneta Republica, la quale dando di se quotidiani essempli di giustitia, clemenza, et liberalità verso li suoi popoli, faceva tanto più odiose le tiranniche operationi, et vita del Signor Francesco alla città di Padova, alla quale, per la vicinità era manifesto il giusto governo della Ducal Signoria, da quelli sudditi molto desiderato; la onde, benche hauessero quelli Signori fatta la pace a fine solamente di liberar il Vaivoda di Transilvania primo barone d'Ungheria, nondimeno l'animo d'ambidue era di rovinar lo Stato Veneto, ma pareva loro impossibile, che tal pernicioso disegno havesse luogo senza le forze maritime, però aspettavano, che Genovesi all'ora potentissimi in mare, havessero cagione d'unirsi con loro contra Venetiani. [...].

Traducere:

Regele Ungariei²³ l-a concediat pe domnul ambasador Pantaleone Barbo și a declarat război *Signoriei*²⁴ și a trimis către Friuli un mare număr de maghiari, având drept căpitan pe voievodul Transilvaniei. Odată ivită ocazia, se înțelege că acesta urma să facă tot posibilul pentru a cucerii Treviso. Din acest motiv, *Signoria* a luat sub protecția sa acel oraș. Mai mult decât atât, regele Ungariei a negociat cu ducii Austriei²⁵, ca aceștia să acorde sprijin conducătorului Padovei²⁶. Ca urmare, au fost trimiși domnul Marco Giusto, domnul Guido Bon, domnul Andrea Bragadino și domnul Micheletto Zantani pentru apărarea orașului Treviso, <având> funcția de conducători ai infanteriei, cu salariul lunar de 20 de dinari pentru fiecare. [...].

[...]. Majestatea sa, regele Ungariei, continua războiul cu înverșunare, trimițând periodic împotriva venețienilor²⁷ un mare număr de călăreți, care invadeau regiunea Treviso în lung și în lat, comițând pagubele cele mai mari și toate felurile de cruzimi, incendieri și violențe care se pot imagina. Și Majestatea sa i-a încurajat și pe ducii Austriei <în acest sens>. Ca urmare, a fost trimis domnul Andrea Veniero la contele de Gorizia pentru a-l convinge să nu treacă de partea ungarilor și a austrieilor. [...].

²³ Ludovic I de Anjou.

²⁴ *Signoria* = denumire generică dată Republicii venețiene, mai precis conducerii sale.

²⁵ Albert III (1365-1379/1395) și fratele său Leopold III (1373-1379/1386).

²⁶ Francesco da Carrara.

²⁷ „împotriva Senatului venet”, conform Italien 321, f. 241'.

Domnul Gilberto²⁸, sosit în tabără (n.n.-venețiană) cu doi *Provveditori*²⁹, domnul Leonardo Dandolo și domnul Pietro dalla Fontana, a înaintat călare cu trupele sale care se aflau în regiunea Padovei către Santa Margherita, Casal di San Vito și Legnaro, trecând spre Paluello și Mira³⁰, făcând multe prăzi și <luând> prizonieri, care au fost conduși la turnul din Corame, iar apoi la Veneția. Și printre alții, a fost condus ca prizonier domnul Guido da Vigonza³¹, care fusese trimis <de către Francesco da Carrara> pentru apărarea <râului> Brentei. Pe urmă, căpitanul general, la 16 aprilie, a părăsit fortăreața din Lova, <pentru a ieși> în câmp deschis cu armata către Fossa Nova; în fortăreață au rămas mulți arbaletieri și arcași sosiți din Creta. Apoi, au fost întâmpinați de trupele conducătorului Padovei și s-a dat lupta, în care s-a făcut un mare măcel, fiind făcuți prizonieri 12 cavaleri unguri, printre care se afla un nepot al voievodului. Conte de San Bonifacio, Tommaso Ungaro, Giovanni da Peraga și Africano di Anselmini³² și-au convins oamenii să își revină și să își arate virtutea, și s-au aruncat înainte cu asemenea avânt și ardoare, încât armata venețiană a decis să se retragă. [...].

[...]. În fața acestui deznodământ nefericit, întregul oraș al Veneției a resimțit o mare lovitură, [...]. Armata se afla în locuri mlăștinoase, iar din cauza epidemiilor mulți cădeau bolnavi, cu febră, așa că s-a hotărât să se părăsească tabăra [...].

[...]. Imediat, *Signoria* a scris căpitanului³³, cum că a luat notă cu multă neplăcere de faptul că el nu se afla în deplinătatea sa și că îi dorește să se însănătoșească și să redevină brav, pentru a putea duce la bun sfârșit campania, și că, până la însănătoșirea sa, ar dori să predea conducerea armatei și a campaniei guvernatorilor³⁴, cărora li s-a scris că trebuie să conducă armata la luptă și să facă tot posibilul pentru a-i înfrânge pe dușmani, întru siguranța statului venet. Guvernatori erau domnul Leonardo Dandolo, cavaler, fiu al fostului doge³⁵, și domnul Pietro dalla Fontana, care au făcut un șantaj pornind

²⁸ Gilberto da Coreggio, căpitan general al trupelor terestre venețiene împotriva padovaniilor, anterior intervenției voievodului Transilvaniei în regiunea de conflict.

²⁹ *Provveditore* = funcție militar-politică venețiană, presupunând consilierii trimiși pe lângă căpitanul general al unei armate sau flote.

³⁰ Localități situate între Padova și Veneția, la circa 10 km de zona lagunară.

³¹ Aliat al lui Francesco da Carrara.

³² Conducători ai armatei padovane.

³³ Lui Gilberto da Coreggio.

³⁴ *Governatore* = sinonim pentru *provveditore* (vezi *supra*, nota 32).

³⁵ De fapt, traducerea *ad litteram* ar fi „al dogelui”. De altfel, manuscrisul Italian 321, f. 242b este mai exact, folosind formula *fù figliuolo del Duce*. Referirea se face la

dinspre marea fortăreață, îndreptat spre cea a conducătorului Padovei, iar în continuarea lui un bastion, denumit Buon Conforto, care a fost ridicat într-o singură noapte și au introdus înăuntrul lui suficiente forțe armate. În tabăra domnului Francesco da Carrara se afla ilustrul Ștefan, voievod al Transilvaniei, trimis în sprijinul său de către regele Ungariei cu un mare număr de călăreți³⁶ maghiari și pus în apărarea sa. Acesta venea cu trupele sale pentru a distruge amintitul bastion. În acel moment, domnul Leonardo Dandolo i-a ieșit în întâmpinare cu armata sa, și a înaintat atât de mult încât voievodul s-a decis să se retragă. Ziua următoare, conducătorul Padovei și voievodul, împreună cu toată armata lor, au ieșit în câmp deschis, pentru a lupta contra venețienilor. Domnul Pietro dalla Fontana, care avea conducerea în acea zi, a pus imediat armata în ordine și, chemându-i la sine pe *contestabili*³⁷ și pe căpitani ai armatei, atât ai cavaleriei, cât și ai infanteriei, și pe toți soldații, le-a grăit în felul următor: “[...]”.

[...]. Conducătorul Padovei avea toate trupele sale laolaltă, iar acum ele sunt răspândite în diferite locuri. Are cu sine doar o parte dintre oamenii săi, cu toate trupele maghiare, care constituie grosul armatei sale, și se încrede mult în ele; dar voi nu trebuie să le supraestimați, deoarece caii lor sunt greu de condus prin aceste locuri mlăștinoase, iar ca infanterie maghiarii valorează mult mai puțin decât alți soldați. [...]”.

[...]. Încurajați de aceste cuvinte, căpitani și soldații s-au aranjat în ordine pentru a lupta din toată inima. Armata se afla împărțită în două, oamenii de arme erau în partea stângă, iar infanteria în cea dreaptă. În cadrul ei se aflau mulți arbaletieri și arcași din Creta, și alții denumiți *mortati*³⁸. Domnul Pietro dalla Fontana, descălecând, a pornit pe jos alături de infanterie, și cu mare avânt a intrat în luptă împotriva escadronului voievodului. Domnul Leonardo Dandolo făcea același lucru pe cealaltă parte, în care se aflau domnul Simone Lupo și marchizul de Soragna³⁹. Dar atât de mare a fost valoarea infanteriei, pe care Fontana o solicita în permanență și o încuraja, încât ungurii, puși pe fugă, au fost împiedicați într-o mlaștină din apropiere, spre marea lor pierdere, și au fost răniți și uciși de arbaletieri și de arcași, fără a mai avea timp pentru a se salva cu caii. Dandolo își făcea, de asemenea, datoria. În cele din urmă,

dogele Andrea Dandolo (1343-1354). Formula *fu del Duce/Doxie/Doxe* se referă la fiii oricărui nobil venețian care ar fi ocupat funcția dogală, nu numai la cei ai dogelui prezent.

³⁶ Adeseori, termenul *cavalli* nu se referă în mod strict la cai, ci la cavalerie. Manuscrisul Italian 321, f. 242^v este din nou mai precis, folosind *Kavallieri*.

³⁷ *Contestabili* = funcție militară de conducere.

³⁸ *mortati* = soldați de infanterie.

³⁹ Conducători ai armatei padovane.

domnul Pietro dalla Fontana, în zona sa de luptă, a raportat o glorioasă victorie, făcându-l prizonier pe voievodul Transilvaniei, loțiitor al regelui Ungariei și primul baron al Majestății sale⁴⁰. Au mai fost făcuți prizonieri contele Riccardo <de> San Bonifacio, Bonifacio și Antonio di Lupi, Negro di Negri, Giovanni dall'Ungara, Lanzarotto da Bologna, Bonzanello da Vigonza, Francesco Rustega, Nicolò Scalfo, Bartolomeo di Zachì, Chechino Sanguinazzo și Nicolò di Beccari din Ferrara, toți *contestabili*, și mulți alți soldați. Această victorie a avut loc într-o zi de vineri, 1 iulie, în care se cerea sărbătorească Sfântului Marțial, sau a Sfântului Marcilian. Ca urmare, în data de 3 a acestei luni, Marele Consiliu⁴¹ a hotărât ca în viitor să se sărbătorească festivitatea aceluia sfânt în mod solemn, deoarece în acea zi au fost obținute trei victorii: una în dreptul fortăreței din Zadar împotriva regelui Ungariei; o a doua de către galerele din Golf⁴² împotriva turcilor, și aceasta din urmă, împotriva domnului Francesco da Carrara și a aliaților săi. A fost scris căpitanului general, guvernatorilor și celor trei din Colegiu⁴³ că, luând *Signoria* cunoștință de bunele vești asupra înfrângerii suferite de către dușmani, se elogia virtutea lor (n.n. -a conducătorilor armatei venețiene); că să depună toate eforturile pentru a recupera pe domnul voievod <din mâinile soldaților>, pe domnii Bonifacio și Antonio di Lupi, Francesco Rustega, Bonzanello, un cavaler ceh și toți ceilalți prizonieri maghiari și padovani, care erau persoane de renume, pentru a fi trimiși la Veneția: că să distrugă tabăra inamică, să dărâme forturile, iar apoi să investigheze regiunea în lung și în lat pentru a curăța teritoriul de dușmani; și că să continue activitatea cu grijă, așa cum făcuseră înainte. Apoi, ilustrul voievod Ștefan a fost condus la Veneția ca prizonier și i s-a pus la dispoziție o cameră în palat⁴⁴, iar paza a fost asigurată de domnul Pietro Marino, domnul Gilberto Baseglio, domnul Conte Foscarini și domnul Francesco Moro⁴⁵. Ceilalți prizonieri au fost aduși în clădirile din San Biasio⁴⁶, sub supravegherea unor nobili. În mâinile soldaților au rămas domnul Bonifacio și domnul Antonio Lupi, contele de San Bonifacio, Nicolò di Beccaria și alții. Franceschino Rustega a fost predat în schimbul fratelui

⁴⁰ „baron pe lângă Majestatea sa”, cf. Italien 321, f. 243^v.

⁴¹ *Consiglio Maggior* = organul conducător cel mai larg al Republicii venețiene, care includea toți membrii marilor familii nobiliare.

⁴² *Colfo* = denumire generică pentru Marea Adriatică, considerată drept „Golful Veneției”.

⁴³ Este vorba de nobilii venețieni Alvise Falier, Zaccaria Gabriel și Leonardo Bembo, trimiși de către Senatul venețian pentru a sprijini pe căpitanul general și pe cei doi *provveditori*.

⁴⁴ *Palazzo* = denumire generică pentru Palatul ducal. Din rândul oaspeților statului venețian, aici li se oferea găzduire numai celor mai însemnați (papi, împărați, regi etc.).

⁴⁵ Nobili venețieni.

⁴⁶ Localizate în sestierul Cannaregio, în nord-vestul Veneției.

domului Ranusio Soranzo⁴⁷. Mai erau mulți prizonieri săraci, care nu aveau din ce trăi, și cărora li s-au dat patru pâini zilnic, și li s-au trimis doctori și chirurghi pentru a-i îngriji. Ilustrul voievod a dat de înțeles Înaltului doge că prizonierii maghiari aflați în clădirile din San Biasio erau de condiție nobilă, dar că se aflau în stare de mare sărăcie. De aceea, a cerut să fie sprijiniți. Au fost dați voievodului 200 de dinari cu împrumut, contra cuvântului său de onoare. [...].

[...]. Suveranul pontif⁴⁸, prin mesajele și trimișii săi, făcea continuu ceea ce trebuia făcut din funcția sa de părinte, având ca scop descurajarea familiei Visconti, conducătorii din Milano, și ca urmare <i>ei contacta și</i> se străduia ca prin toate mijloacele să aplaneze neînțelegerile dintre venețieni și conducătorul Padovei. Acesta din urmă, după înfrângerea suferită la Buon Conforto și după complotul pus la cale contra sa de către domnul Marsilio⁴⁹, făcea tot posibilul pentru a solicita intervenția Sanctității sale în < vederea > încheierii păcii, deoarece baronii regatului Ungariei, imediat după ce luaseră cunoștință de prinderea voievodului Transilvaniei și a altor baroni ai Ungariei, s-au înfățișat împreună înaintea regalei majestăți, exclamând și aproape protestând că, dacă domnul Padovei nu încheie pace cu *Signoria* Veneției și nu obține eliberarea voievodului, ei se văd constrânși să ia armele <și să declare război> împotriva conducătorului Padovei și în favoarea *Signoriei*, pentru a obține de la aceasta din urmă pe voievod. Ca urmare, acea Majestate se vedea nevoită să scrie conducătorului Padovei că, din acest motiv, baronii acelui regat erau aproape răsculați, și că era de cea mai mare necesitate să se facă pace pentru a se obține eliberarea voievodului. Majestatea sa a scris și ea Suveranului pontif într-un stil dintre cele mai calde, iar acesta din urmă (n.n.-Papa) a trimis la Veneția și apoi la Padova pe domnul Tommaso Querini, patriarh de Grado⁵⁰, din ordinul fraților minoriți, care apoi avea să fie făcut cardinal. [...].

[...]. De asemenea, a urmat ratificarea păcii de către primarii și *procuratori*⁵¹ regatului Ungariei, care erau trimiși la Padova de către acea majestate pentru a cere pacea și eliberarea voievodului. Acesta, împreună cu

⁴⁷ Nobil venețian, luat prizonier de către Francesco da Carrara într-o confruntare anterioară.

⁴⁸ Papa Grigore XI (1370/1371-1378), având sediul la Avignon.

⁴⁹ Marsilio da Carrara, fratele lui Francesco, care, în schimbul unei sume de bani primite de la venețieni, a încercat să îl asasineze pe conducătorul Padovei. După eșecul complotului, a găsit refugiu la Veneția.

⁵⁰ La acea vreme, episcopii care oficiau slujbele religioase în insulele venețiene (Castello, Torcello etc.), erau sufragani ai patriarhului de Grado.

⁵¹ *Procuratori* = (aici) magnați, cei puternici.

alți prizonieri maghiari, a fost eliberat contra cuvântului lor de onoare. Voievodului i-au fost donați 800 de dinari <ducați>, <constând> în multe bijuterii și lucruri <de valoare>, pe lângă cei 200 de dinari oferiți prizonierilor, pe care voievodul promisese să-i restituie; și i-au fost trimise trei galere din Creta pentru a conduce pe domnia sa și pe maghiari la Senj sau la Zadar⁵². Conducătorul Padovei a trimis ca ostatici la Veneția pe domnul Arcuan Buzzacarino, cumnatul său, domnul Giacomo Scrovigno, domnul Francesco Dotto și domnul Giacomo Gaffarello, care au făcut promisiunea că domnul voievod, odată ajuns în Ungaria, va face ca domnul Taddeo Giustiniano, domnul Gerardo da Camino, Rizzolletto și ceilalți⁵³ să fie eliberați. Și i-au fost înmânate scrisori foarte amabile și respectuoase ale înaltului doge către Majestatea sa. [...].

Despre Istoriile Venete. Cartea a XII-a

Republica venetă încheiase pacea cu Ludovic, regele Ungariei, și cu domnul Francesco da Carrara, cei mai mari dușmani ai numelui venet. Regele era dușman pe față ca urmare a ambiției sale nesfârșite de a subjuga întreaga Italie, părându-i-se că statul Veneției ar fi fost singurul obstacol în calea voinței sale. Ca urmare, intenționa să slăbească forțele venete într-atât încât să fie <stăpân> sigur asupra Dalmației, cunoscând că, <doar> prin sine însuși, nu ar fi putut fi în stare să păstreze acea provincie maritimă în fața forțelor venete. Domnul Francesco, care conducea Padova în mod tiranic, nutrea o ură ascunsă, dar nesfârșită contra Republicii venete. Aceasta, dovedind mereu justete, clemență și dărnicie față de populația sa, făcea tot mai detestate acțiunile și viața tiranice ale domnului Francesco da Carrara în orașul Padova. Acestuia (n.n. - orașului), prin vecinătate, îi era vizibilă dreapta conducere a *Signoriei* dogale, mult râvnită de acei supuși (n.n. - de cetățenii padovani). Ca urmare, deși acei domni (n.n. - regele Ungariei și conducătorul Padove) încheiaseră în final pacea doar pentru <a obține> eliberarea voievodului Transilvaniei, primul baron al Ungariei, cu toate acestea, suflul amândurora era de a ruina statul venet. Însă li se părea imposibil ca acest nociv plan să fie îndeplinit fără forțe navale. Așadar, așteptau ca genovezii, pe atunci foarte puternici pe mare, să găsească ocazia de a se uni cu ei împotriva venețienilor⁵⁴. [...].

⁵² Orașe pe coasta dalmată. În acel moment, Dalmația trecuse deja de sub stăpânirea venețiană în cea a regelui Ungariei, ca urmare a tratatului de pace din 1358 dintre dogele Giovanni Dolfino (1356-1361) și Ludovic I.

⁵³ Este vorba de diferiți nobili venețieni sau aliați ai Republicii venețiene, luați prizonieri anterior de către Francesco da Carrara și trimiși în Ungaria.

⁵⁴ Această ultimă frază dovedește că acțiunea din 1372-1374 este privită ca un simplu preludiv al „războiului Chioggiei” (1377-1381), dintre Veneția și Genova.

Poziția prioritară a voievodului Transilvaniei la curtea regală maghiară este ilustrată prin sintagma de „*Luogotenente del Re d'Ongaria, et primo Barone di Sua Maestà*” (fila 310^v) sau „*primo barone d'Ungheria*” (fila 318^v), dar mai ales prin inițiativa imediată a nobilimii maghiare de a interveni în forță pe lângă regele Ludovic, pentru ca acesta să facă tot posibilul pentru eliberarea voievodului (fila 313^v). Se ajunge până acolo încât se pune problema chiar a renunțării la alianța (până atunci, tradițională) cu padovani. Mai mult, conform descrierii lui Caroldo, luarea voievodului Ștefan ca prizonier reprezintă tocmai motivul unic al încheierii atât de grabnice a păcii Veneției cu Padova și cu Ungaria.

Despre Ștefan II Lackfi se știe că a continuat să figureze ca voievod al Transilvaniei până la 1376, fiind, de altfel, ultimul membru al familiei Lackfi care să ocupe această înaltă demnitate.

Facem precizarea că la un moment dat scrierea lui Giovanni Giacopo Caroldo face referire și la un alt voievod transilvănean, care, ulterior luptelor veneto-maghiare încheiate la 1348, este lăsat de regele Ludovic de Anjou în Napoli, drept căpitan general al regatului Neapolelui în decembrie al aceluiași an, în paralel cu numirea unui oarecare german Wolfard⁵⁵ drept căpitan al orașului Neapole. Este vorba de “Ștefan, fiul lui Lackfi, voievod al Transilvaniei”⁵⁶. De această dată, este precizată într-un mod și mai clar apartenența la familia voievodală Lackfi, iar trimiterea se face la Ștefan Lackfi I (1344-1350), tatăl lui Ștefan II⁵⁷.

Revenind la episodul din anul 1373, vom arăta în continuare felul în care este el descris de către alte cronică și codice venețiene.

Cronistica venețiană nu poate fi abordată ca un tot unitar. Într-un studiu recent⁵⁸, am căutat stabilirea unor categorii, pe baza unui criteriu aleator⁵⁹, anume reprezentarea participanților non-venețieni la cruciada a patra. În funcție de acest criteriu, am avut în vedere 53 codice de la *Biblioteca Marciana* și unul de la Biblioteca fundației Querini Stampalia din Veneția. În final, m-am oprit asupra a 11 categorii majore din perimetrul cronisticii venețiene.

⁵⁵ „*Wolfardo Alemanno*” (Italien 320, f. 167^v)

⁵⁶ „*Steffano figliuolo di Laczk Vaivoda di Transilvania*” (*ibidem*).

⁵⁷ Pentru genealogia familiei Lackfi, vezi Pál Engel, *Középkori Magyar Genealógia*, material nepublicat.

⁵⁸ Șerban Marin, *Venetian and non-Venetian Crusaders in the Fourth Crusade, according to the Venetian Chronicles' Tradition*, în „*Annuario. Istituto romeno di cultura e ricerca umanistica*”, 4 (2002), p. 111-171.

⁵⁹ Un criteriu aleator a urmat și Antonio Carile, *La cronachistica, op.cit.*, urmărind o împărțire a cronicilor în funcție de reflectarea episodului *Partitio Romaniae* de la 1204.

Deși modificat punctul de referință, împărțirea pe care am propus-o anterior își menține, într-o oarecare măsură, substanța, în ciuda unor diferențe.

În primul rând, aceasta presupune excluderea din start a acelor cronici care își opresc narațiunea înainte de anul 1373, anume: cronica anonimă *Historia Ducum Veneticorum*⁶⁰, și cronicile lui Martino da Canale⁶¹, Andrea Dandolo⁶², Lorenzo de Monacis⁶³, cea aparținând unui oarecare Marco⁶⁴, ca și acele codice al căror manuscris se întrerupe brusc înainte de descrierea evenimentului în discuție, datorită pierderii respectivelor pagini⁶⁵. De asemenea, unele cronici omit prezentarea respectivului episod. În schimb, se pot adăuga acele cronici care își încep narațiunea după momentul cruciadei a patra, incluzând, în schimb, episodul de la 1373⁶⁶.

Dacă majoritatea consideră că *Vaivoda* nu ar fi altceva decât numele propriu al personajului în cauză⁶⁷, altele precizează și numele de *Steffano*, permițând astfel, o dată în plus, identificarea personajului cu voievodul Ștefan Lackfi II (1373-1376). În fine, alte scrieri îi atribuie în mod expres titulatura de voievod al Transilvaniei.

⁶⁰ *Historia Ducum Veneticorum* (editată de H. Simonsfeld), în *Monumenta Germaniae Historiae. Scriptores*, vol. 14, Hanovra, Bibliopolii Hahniani, 1883, p. 72-97.

⁶¹ Martino da Canale, *Les estoires de Venise. Cronaca Veneziana in lingua francese dalle origini alle 1275* (editată de Alberto Limentani), Florența, Leo S. Olschki, 1972.

⁶² *Andreae Danduli Duci Venetorum. Chronica per extensum descripta aa. 46-1280 d. C.* (editată de Ester Pastorello), în *Rerum Italicarum Scriptores*, vol. 12, ediția a doua, Bologna, Nicola Zanichelli, 1923, col. 5-327.

⁶³ *Laurentii de Monacis Veneti Cretae Cancellarii Chronica de rebus venetis Ab U. C. ad Annum MCCCIV, sive ad conjurationem ducis Faledro* (editată de Flaminio Corner), Veneția, Typographia Remondiniana, 1758.

⁶⁴ *Marci Chronica universalis...*, Biblioteca nazionale Marciana, manuscrisul It. XI. 124.

⁶⁵ *Cronaca di Venezia fino al 1247*, Biblioteca nazionale Marciana, manuscrisul It. VII. 2592; *Cronaca Veneziana dall'anno 1190 all'anno 1332*, Biblioteca nazionale Marciana, manuscrisul It. VII. 78; *Cronaca di Venezia fino al 1356*, Biblioteca nazionale Marciana, manuscrisul It. VII. 2543.

⁶⁶ Este cazul cronicii lui Raffaino de Caresini, vezi *infra*.

⁶⁷ O excepție o constituie cronica având cota It. VII. 2570 (vezi *infra*), unde conducătorul armatei maghiare apare într-o primă fază sub numele de *Vaino*, pentru ca apoi să se încadreze tendinței cvasigenerale, aducând în discuție pe *Vayvoda*.

Cota cronicii [categoria, cf. Șerban Marin, în Annuario 4 (2002)]	Intervenția voievodului în campania antivenetiană a lui Francesco da Carrara	Prezentarea voievodului în timpul luptelor din regiunea Treviso	Luarea voievodului ca prizonier + aducerea sa la Veneția	Intervenția baronilor maghiari și a regelui Ludovic I în vederea încheierii păcii între Padova și Veneția	Eliberarea voievodului	Alte menționări ale voievodului + observații
II. VII. 2571 [1] ⁶⁸	[...] e delli diti Ungari iera capetanio uno nevodo del Re de Ongaria el qual iera Vaivoda [...]. [f. 252]		[...] el fo preso il capetanio di Ungari e de Padoanj [...]. [f. 252] [...] el dito Vaivoda fo messo in preson sopra il palazzo nuovo [...]. [f. 252]	Sapuda la novele, el Re de Ongaria come il Vaivoda suo nievo iera sta preso da Venicianj [...]. [f. 253]		Episodul este plasat sub dogele Marco Cornaro (1365-1368). Abia intervenția regelui maghiar este descrisă ca având loc în timpul lui Andrea Contarini
II. VII. 2581 [1] ⁶⁹	[...] e delli detj Ungarj iera capetanio uno nevodo del Re de Ongaria el qual iera VAIVODA [...]. [f. 204]		[...] el fo preso il capetanio di Ungarj e de Padoani [...]. [f. 204] El ditta Vaivoda fu messo in preson sopra il palazzo nuovo [...]. [f. 204]	Sapuda la novela, el Re de Ongaria come il Vaivoda suo nievo iera sta preso da Veniciani [...]. [f. 204]	[...] el fo cavado de preson el Vaivoda [f. 205]	El [n.n. regele] manda una gran moltitudine de Burgari [f. 202]
P. Dolfin [2] ⁷⁰	Messer Stefano Vaivoda Trevisano capetanio d'Ungari, el qual iera la segonda persona appresso lo Rè [f. 83]		[...] entro i qual fo prexo messer Stefano Vaivoda, el qual iera capetanio de Ungari [...] [f. 83]	E siando andà novelle in Ungaria, como el dito Vaivoda iera restà rotto, e prexo da Venitiani, subito andò de gran baroni avanti el conpetto del Rè, offerendo, che dagando el nostro Vaivoda, i daremo i prexoni del Commun / de	[...] si ch'el Vaivoda fosse tratto da le man de Venitiani [f. 87]	

⁶⁸ Cronaca di Venezia fino al 1457, Biblioteca nazionale Marciana, manuscritul It. VII. 2571.

⁶⁹ Cronaca di Venezia fino al 1570, Biblioteca nazionale Marciana, manuscritul It. VII. 2581.

⁷⁰ Pietro Dolfin. Cronaca di Venezia fino al 1427, Biblioteca nazionale Marciana, manuscritul It. VII. 2559.

				<i>Venexia, e non per tegnir la raxon della sò corona anzi per favorir lo Signor de Padova, unde questo non piaxe à nui, digando Sacra Corona, nuj intendemo in ogni modo, che messer lo Vaivoda torna qui. e vedando el Rè d'Ungaria lo anino d'infedeli [sic!] del Vaivoda, e de tutti li baroni, subito scripse al Signor de Padova che ò in paxe, ò in guerra se accordasse come podesse senza plui dir, [...] [ff. 87-87^v]</i>		
Navagero [~2] ^{71P}	[...] il Signore Steffano Vajvoda Transilvano [...]. [col. 1054]					
Caresini ⁷²	<i>Stephanus Vaivoda Transylvanus, capitaneus Hungarorum, secundus a rege, [...] [col. 25]</i>					
Sabellico [3] ⁷³	<i>Stephanus Transylvanus, Panonici equitatus ductor, [...] [p. 354]</i>		<i>Transylvanus cum omnibus fere barbaris illus tribus qui ea acie dimicaverant, captus est. [p. 355]</i>			Datat la 1372
Sanudo [3/7] ⁷⁴	<i>Capitano uno che si</i>		<i>Fu preso Stefano</i>			

⁷¹ *Storia della Repubblica Veneziana scritta da Andrea Navagero patrizio Veneto* (editor Lodovico Antonio Muratori), in *Rerum Italicarum Scriptores*, vol. 23, Milano, Typographia Societatis Palatinae in Regia Curia, 1733, col. 923-1216.

⁷² *Raphayni de Caresinis Cancelarii Venetiarum, Chronica aa. 1343-1388* (editatä de Ester Pastorello), in *Rerum Italicarum Scriptores*, vol. 12, Bologna, Nicola Zanichelli, 1923.

⁷³ *M. Antonii Sabellici, rerum Venetarum ab urbe condita...*, Venetia, Lovissa, 1718 [1489].

⁷⁴ *Marini Sanuti ... De Origine Urbis Venetae et vita omnium Ducum* (editor Lodovico Antonio Muratori), vol. 22, Milano, Typographia Societatis Palatinae in Regia Curia, 1733, col. 399-1252.

	chiamava Vaivoda, il qual'era nipote del detto Re. [col. 673] Era Capitano degli Ungheri Messere Stefano Transilvano, il quale era vecchio. [col. 675]		Vaivoda nipote del Re d'Ungheria [...]. [col. 675]			
E. Dandolo [4] ⁷⁵	[...] messer Steffano Vaivoda capetanio de Ongari [...], el qual era la seconda persona appreso del Re [...]. [f. 99^v]		[...] entro el qual fo prexo messer Steffano Voivoda el qual era capetanio d'Ongari [...]. [f. 99^v]			
pseudo- Dolfin [4] ⁷⁶	[...] misser Stefano Vaivodo capitano de li Ungarj el qual iera la seconda persona appreso al Re [...]. [f. 104^v]		[...] entro i quali fo prexe misser Stefano Vaivode el qual iera capitano delli Ungarj [...]. [f. 104^v]	[...] & siando anda novella in Ungaria come el dicto Vaivoda iera prexo da Venetianj subito anda de gran baronj avanti el conspecto del Re digando el parente nostro Vaivoda he prexon del comun de Venesia non per tegnir la rason de la corona anzi per el Signor de Padoa, unde questo a mi non piase digando Sancta Corona tegni modo che mi volem, & siamo disposti chel dicto misser Vaivoda retomar. E vedando el Re de Ungaria l'animo di fradeli de Vaivoda & de tuti i baroni subito scrisse al		

⁷⁵ Enrico Dandolo. *Cronaca Veneta dall'origine della Città fino al 1373*, Biblioteca nazionale Marciana, manuscrisul It. VII. 102.

⁷⁶ *Cronaca di Venezia, detta di Pietro Dolfin, dall'origine della Città sino all'anno 1418*, Biblioteca nazionale Marciana, manuscrisul It. VII. 559.

				<i>Signor de Padoa, che in tuto per tuto volesse paxe, volesse guera & acordasse com el volesse che Vaivoda fosse tracto de le man de Venetianj, & in chasso che lui non tegnisse modo che lui insise, lui ie faria el mazor inimigo che lauesse, [...]. [f. 109^r]</i>		
Morosini [4] ⁷⁷	<i>Stefano Vaivoda chapetanio di i Hongari, el qual iera la segonda persona apreso del re [p. 52]</i>		<i>[...] intro da i qual fo prexo el Vaivoda, el qual iera chapetanio di i Ongari [...] [p. 54]</i>			
Donà [5] ⁷⁸			<i>[...] e fu preso il general de Ongari il quale era parente del Rè [...] [f. 59^v] [...] il Vaivoda fu meno in preson sotto il palazzo novo [...] [f. 59^v]</i>			
Veniera 791 [5] ⁷⁹	<i>[...] era un capetanio uno parente del ditto Re, et gran baron chiamato il Vaivoda, [...]. [f. 82^r]</i>	<i>il Vaivoda, nievo del Re [f. 82^r]</i>		<i>il Vaivoda suo Nevodo [f. 82^r] [...] che suo Nievo [...] [f. 82^r]</i>		
Trevisan [~5] ⁸⁰	<i>Signor Stefano Vaivoda [f. 123^r, col. 2]</i>		<i>Sicphano Vaivoda capitanio</i>			

⁷⁷ *The Morosini Codex* (editori Michele Pietro Ghezzi, John Melville-Jones și Andrea Rizzi), 2 volume, Padova, Archivio del Litorale Adriatico, 1999-2000.

⁷⁸ Antonio Donà. *Cronaca Veneta dall'anno 687 al 1479*, Biblioteca nazionale Marciana, manuscrisul It. VII. 10.

⁷⁹ *Cronaca Veniera*, Biblioteca nazionale Marciana, manuscrisul It. VII. 791.

⁸⁰ Nicolò Trevisan. *Cronaca di Venezia fino al 1444*, Biblioteca nazionale Marciana, manuscrisul It. VII. 2567.

			Ongaro [f. 123 ^r , col. 2]			
It. VII. 2544 [6] ⁸¹	[...] et hera suo capitanio uno che se chiamava Vayvoda lo quale hera parente del Re de Ongaria [...]. [f. 66 ^v , col. 2]	Come fo preso il Vayvoda nievo del Re de Ongaria [titlu] [66 ^v , col. 1]	[...] et rimian presone prima el capetanio Vayvoda nievo del Re de Ongaria [...]. [f. 66 ^v , col. 1]	[...] et s[apian]do lo Re de Ongaria che suo niev[o] hera preso [f. 66 ^v , col. 1]	[...] el fo lassato el nievo del Re di Ongaria [...]. [f. 66 ^v , col. 2]	
It. VII. 2570 [6] ⁸²	[...] et iera suo capitanio uno che se chiamava Vaino el qual iera parente del Re de Ongaria [...]. [f. 52 ^v]	Del 1373: si come fo prexo lo Vayvoda nievo del Re de Hongaria [titlu] [f. 53 ^v]	[...] et romase per prexon prima el suo capetanio Vayvoda nievo del Re de Ongaria [f. 53 ^v] [...] fo mandadi in prexon a Venexia [...]. [f. 53 ^v]	Et sapiando el Re de Ongaria che suo nevodo giera sta prexo [...]. [f. 53 ^v] [...] che suo nevoda insise de prexon. [f. 53 ^v]	[...] el fo lasado el nevoda del Re de Hongaria [f. 53 ^v]	
It. VII. 793 [9] ⁸³	[...] gera capitanio di diti Ongari un parente del Re di Ongaria de grande eser chiamato per nome Vayvoda, [...]. [f. 101 ^v]	il capitanio di Hongari il Vayvoda nievo del Re [...]. [f. 101 ^v]				
It. VII. 2572 [-9] ⁸⁴		[...] fu il primo Steffano Transilvano [...]. [f. 46 ^v]	[...] nella quale fu preso il capetanio nemico. [f. 46 ^v]			
It. VII. 2556 [10] ⁸⁵			Et in quello tempo fo preso uno			

⁸¹ *Cronaca di Venezia fino al 1382*, Biblioteca nazionale Marciana, manuscritul It. VII. 2544.

⁸² *Gasparo Zancaruol. Cronaca di Venezia fino al 1446*, Biblioteca nazionale Marciana, manuscritul It. VII. 2570.

⁸³ *Cronaca di Venezia dall'origine della città al 1478*, Biblioteca nazionale Marciana, manuscritul It. VII. 793.

⁸⁴ *Cronaca di Venezia fino al 1471*, Biblioteca nazionale Marciana, manuscritul It. VII. 2572.

			gram baron de Ongaria lo qual pur aveva nome misser lo Vaivoda. E fo menado in prexon in Venixia [f. 127]			
It. VII. 2559 [10] ⁸⁶	[...] e fo un Vaivoda per chapetanio. [f. 48, col. 1]	[...] chel dito Vaivoda havea molta zente [...] [f. 48, col. 1]	[...] el fo prexo el Vaivoda dongaria chapetanio de Ongari vegnudi in sechorso del Signor de Padoa [...] [f. 48, col. 1]	[...] e siando andando le nove in Ongaria chomel dito Vaivoda iera prexo subito anda un gran moltitudine de baroni davanti la maiestade del Re digando Santa Chorona el parente nostro Vaivoda sixe in prixon ha Venixia non per tegnir le raxion de la chorona anzi per sostegnir el Signor de Padoa honde questo non volemo nij. Santa Chorona tegni che modo che vij vole. che naj siamo despostj chel Vaivoda ritorna qua. [...] E vedendo el Re dongaria lanemo di fradelj e de i parentj del Vaivoda [...] [f. 48, col. 2]		
Abbiosi [10] ⁸⁷	[...] de i qual Onghari giera capetanio un parente del Re de Ongharia, che se chiamava messer Vaivoda; [...] [f. 39 ^v]		[...] e fo preso il capetanio di Ongaria messer Vaivoda nievo del Re de Ongharia. [f. 40 ^v]	Sapudo la novella, el Re de Ongharia come suo nievo el Vaivoda era sta messo in preson dalla zente della Signoria de Venixia e che el Signor de Padova non de iera stado.	[...] el fo cavado de preson el Vaivoda nievo del Re de Ongharia [...]. [f. 40 ^v]	

⁸⁵ Cronaca di Venezia fino al 1422, Biblioteca nazionale Marciana, manuscrisul It. VII. 2556.

⁸⁶ Cronaca di Venezia fino al 1427, Biblioteca nazionale Marciana, manuscrisul It. VII. 2559.

⁸⁷ Camilo Abbiosi detto il Seniore da Ravenna. Cronaca di Venezia dall'origine della Città fino all'anno 1443, Biblioteca nazionale Marciana, manuscrisul It. VII. 2052.

				loi mando à dir al Signor de Padova che el fesse come el volesse, che l'intendeva che suo nievo fosse cavado de preson, doïandosse molto contra de lui. [f. 40 ^v]		
It. VII. 2576 [10] ⁸⁸			[...] fo preso un suo gran capetanio chiamato di [?] Signor Vaivoda, et per questo Signor Vaivoda el Signor de Padoa fo contento de far pace con Veniciani. [f. 58 ^v]			
It. VII. 1586 [11a] ⁸⁹		Come fô preso lo Voivoda nievo dello Rè d'Ungheria. [titlu] [f. 90 ^v]				
Zancaruolo [11a] ⁹⁰	[...] el suo capitano homo magnifico Stephano Vaivoda Tiransilvano comando [...] [f. ccc xlvi ^j]	Vayvoda chome dito de sopra era vegnudo in campo [f. ccc xlvi ^j b] La zente del Re soto la conduta de Transilvan Vayvoda. [f. ccc lvij a] El capitano Vaivoda del qual esso Francho era	prinderea lui Vaivoda [pff ccc xlvij ^j - ccc xlviii ^j]			Foarte detaliată cu privire la luptele contra lui Vaivoda

⁸⁸ *Cronaca di Venezia fino al 1501*, Biblioteca nazionale Marciana, manuscritul It. VII. 2576.

⁸⁹ *Cronaca Veneta dal principio della città fino al 1450*, Biblioteca nazionale Marciana, manuscritul It. VII. 1586.

⁹⁰ *Cronaca Veneta supposta di Gasparo Zancaruolo, dall'origine della Città fino al 1446*, Biblioteca nazionale Marciana, manuscritul It. VII. 1274.

		cavalieri [...]. [f. ccc xlviii]			
Erizzo [11a] ⁹¹	[...] iera capitanio uno parenta del Re de Ongaria che se chiamava el Vaivoda [f. 199]	Como fo prexo lo Vaivoda nievo dello Re de Ongaria [1373] [titlu] [f. 199] Vargando dapoi forsi un mese Stephano Vaivoda da Transilvania capitanio de Ongari segondo del Re con grandenissim o exercito de Ongari e de Padoani et de altre zente [...]. [f. 199]	[...] et fonno prexo el Vaivoda in capitanio [...]. [f. 200] [...] et el Vaivoda fo messo in prexon de sora el palazzo nuovo, [...]. [f. 200]	[...] siando andato novelle al Re de Ongaria, como el Vaivoda suo nievo iera sta prexo alla battaia della zente della Signoria de Venexia et chel Padoan non de iera stado fuora alla battaia, et chel iera morto assaissimi de i suo Ongari, et subbito andanno una gran moltitudine de baroni al conspetto del Re de Ongaria digando: Santa Corona el parente nostro Vaivoda si xe in prexon in Venexia et non per tegnir le raxon della corone, anzi per sostegnr el Signor de Padova onde in questo nui non volem, digando, Santa Corona, tigni, che muodo nui vole, [...]. che nui semo disposti, chel Vaivoda retorna qui, prezò che nui no volem, che'l perisia per algun muodo del mondo. Et vedando el Re de Ongaria l'anemo de i fradelli, et de i parenti del Vaivoda, et altrosi de tutti i baroni, subito scrisse, et mandò à dir al Signor de Padova che in tutto, et per tutto volesse paxe, o volesse guerra, et accordarsese, como el volesse con	

⁹¹ Cronaca Veneta attribuita a Marcantonio Erizzo, fino al'anno 1495, Biblioteca nazionale Marciana, manuscrisul It. VII. 56.

				<i>Venetiani et che senza plui dir, che l' intendeva, che so nievo Vaivoda fosse cavado per prexon, et fosse tratto dalle man de Venetiani et sia messo in libertà, et in caxo, che non lui i sarave contrario, et che li vegneria addosso, como mortal nemigo, doiandose molto contra de lui. [f. 201^r]</i>		
It. VII. 2560 [11b] ⁹²	[...] e de i diti Hongari iera capitanio uno parente del Re de Hongaria, el qual era Voivoda. [f. 101 ^r]		Item fo prexo el capetanio de Hongari el Voivoda nievo del Re [...]. [f. 102 ^r] [...] el dito Voivoda fo messo in prexon sovra el palazzo nuovo. [f. 102 ^r]	<i>Sapuda la novella, el Re de Ongaria como el Voivoda suo nievo era stado preso a la bataglia dala zente dela Signoria de Veniexia e chel Signor de Padoa non gera stado luy in persona in bataglia, mando a dir al dito Signor chel fesse chome el volesse, che luy intendeva che so nievo fosse cavado de prexon dogiandosse molto contra de luy. [f. 102^r]</i>	[...] el fo chavado de prison el sopradito Voivoda nievo del Re de Ongaria. [f. 102 ^r]	
It. VII. 2563 [11b] ⁹³	[...] era capetanio uno Voivoda parente del Re de Ongaria [f. 24 ^r]		Et fo preso el Vaivoda capetanio de Ongari nievo del Re de Ongaria. [f. 24 ^r] El ditto Vaivoda con molti baronj fo mandado à Veniexia et quellj fo messi in		Al qual, per la Signoria li fo donado i presonj che era in Torresella. Tra i altri el nievo del Re de Ongaria, el qual insido, regratio asaj messer lo Doxe, promettandol	Episodul: plasat sub dogele Marco Corner

⁹² *Cronaca di Venezia fino al 1432*, Biblioteca nazionale Marciana, manuscritul It. VII. 2560.

⁹³ *Cronaca di Venezia fino al 1441*, Biblioteca nazionale Marciana, manuscritul It. VII. 2563.

			<i>preson, in Torresella. [f. 24^v]</i>		<i>i chel fara chel Re de Ongaria sara amigo della Signioria de Venexia. [f. 25^v]</i>	
Barbaro [~11] ⁹⁴	<i>E fatto il Vaivoda Capetanio, el mando con molte zente in Italia. [f. 283^v]</i>	<i>[...] havendo trovado Stefano Vayvoda de Transilvania Capetanio del exercito de j Hongarij [...] [f. 285^v]</i>	<i>E romase anche preso, Stefano Vayvoda de Transilvania, gran Capetanio di Hongarij [...] [f. 285^v]</i>			
Savina [~11] ⁹⁵	<i>[...] el conte Vaivoda de Ongaria [...] [f. 149^v]</i>		<i>[...] el Vaivoda capetanio de Ongari [...] [f. 151^v]</i>	<i>[...] ando gran multitudine de baroni avanti el Re dicendoli come el suo parente Vaivoda era preson del comun de Venetia [...]. Vedendo el Re d'Ongaria l'animo delli fratelli e parenti del Vaivoda [...] [f. 152^v]</i>		
Veniera 2580 [~11] ⁹⁶	<i>[...] era un capetanio parente del ditto Re [aşa in text] chiamato gran il Voivonda, [...] [f. 165^v]</i>		<i>[...] et fu preso il capetanio delli Ungari Vaivonda nievo del Re, [...] [f. 165^v] [...] il ditto Vaivonda capetanio fu messo in preson, al palazo novo [...] [f. 165^v]</i>	<i>Saputo la nova, il Re de Ungaria comme il Voivonda suo nevodo era sta preso in battaglia dalla zente della Signioria di Venetia, et che il Signor de Padua non era stato lui in persona alla battaglia, / mandò al ditto Signor, che fusse, comme volesse, che intendeva, che suo nievo fosse cavato de preson dolendosse molto contra dellui, digandoli, che in</i>	<i>[...] subito fuo cavado de preson il Capitanio Voivonda nepote del Re de Ungaria [...] [f. 165^v]</i>	

⁹⁴ Daniele Barbaro. *Cronaca di Venezia fino al 1414*, Biblioteca nazionale Marciana, manuscritul It. VII. 2659.

⁹⁵ Girolamo Savina. *Cronaca Veneta dal principio della Città sino al 1616*, Biblioteca nazionale Marciana, manuscritul It. VII. 134.

⁹⁶ *Cronaca di Venezia fino al 1556*, Biblioteca nazionale Marciana, manuscritul It. VII. 2580.

				tutto et per tutto volesse pace, et non guerra, et che se accordasse comme il volesse con Venetiani, et in caso che non volesse far lui li saria contrario. [ff. 165 ^r - 165 ^v]		
--	--	--	--	---	--	--

Tot ce se știe despre eventuale relații ceva mai speciale ale regelui Ludovic I cu voievozii transilvăneni este efectuarea unei vizite în sudul Transilvaniei, la 1366⁹⁷. Însă nu avem nici o dovadă a vreunei alianțe matrimoniale între Angevini și familia Lackfi. Poziția voievodului Ștefan Lackfi ca *nievol/nevodo/nepote* “nepot de frate” sau cel puțin *parente* “rudă” al regelui maghiar constituie o inovație venețiană, care, după cum dovedesc exemplele de mai sus, a cunoscut o largă răspândire în perimetrul cronicist venețian.

Practic, dintre exemplele de mai sus, doar câteva cronicile exclud respectiva apropiere familială, pe lângă cronica lui Caroldo: cronicile pe care le-am grupat în sau le-am apropiat de categoriile 2. (aparținând lui Pietro Dolfin⁹⁸, Andrea Navagero și Raffaino de Caresini), 3. (Marcantonio Sabellico și Marino Sanudo⁹⁹), 4. (Enrico Dandolo, pseudo-Dolfin, Antonio Morosini), cronica lui Nicolò Trevisan (pe care o apropiasem de categoria 5.), cronica anonimă It. VII. 2572 (apropiată de categoria 9.), o parte din cronicile categoriei 10. (It. VII. 2556, It. VII. 2559 și It. VII. 2576), una dintre cronicile categoriei 11.a. (atribuită lui Gasparo Zancaruolo) și alte două cronicile apropiate de categoria 11. (Daniele Barbaro și Girolamo Savina¹⁰⁰). În plus, cronicile lui Pietro Dolfin, Raffaino de Caresini, Enrico Dandolo, Antonio Morosini și cea eronat atribuită lui Pietro

⁹⁷ Cf. Ladislás Makkai, *Histoire de Transylvanie*, Paris, Les Presses Universitaires de France, 1946, p. 108.

⁹⁸ Cu precizarea înlocuirii denumirii de *Transilvano* cu *Trevisano*. Confuzia se datorează evident erorii copistului, căruia i s-a părut mai aproape de realitățile politice venețiene regiunea trevisană decât mult mai exotica Transilvanie!

⁹⁹ Ca și în tentativa mea de a grupa diversele cronicile după reprezentarea participanților la cruciada a patra, cronica lui Marino Sanudo creează probleme, în sensul că, prin compilație, autorul a preluat informațiile din surse dintre cele mai diferite. Astfel se face că, și în descrierea campaniei de la 1373, apar incongruențe. Astfel, într-o primă descriere conducătorul trupelor maghiare este nepot al regelui (înscriindu-se astfel în tendința majorității cronicilor), pentru ca în continuare el să figureze doar ca *Messere Stefano Transilvano*, iar în final, atunci când este descrisă căderea sa în captivitate, să redevină rudă a suveranului maghiar.

¹⁰⁰ În acest caz, se înregistrează o ușoară incongruență, atunci când baronii maghiari îl avertizează pe rege că printre prizonierii închiși la Veneția se numără și „*el suo parente*”. Se poate presupune o eroare de copist, care a transcris în acest mod „*i suoi parenti*”, transformând pluralul în singular (vezi *infra*).

Dolfin reiau aserțiunea lui Caroldo, potrivit căreia voievodul era a doua persoană ca putere de la curtea regală, după însuși regele Ludovic.

Se mai poate adăuga concluzia că, dintre acestea, numai cronicile lui Pietro Dolfin (în ciuda erorii copistului), Andrea Navagero, Raffaino de Caresini, Marcantonio Sabellico, (parțial) Marino Sanudo, cronica anonimă It. VII. 2572, Gasparo Zancaruolo și Daniele Barbaro îl localizează pe respectivul *Vaivoda* în Transilvania. Restul (cronicile din categoriile 4. și 10., Nicolò Trevisan) preferă varianta mai simplă de *Steffano Vaivoda*, fără nici o determinare geografică, sau chiar de *Vaivoda de Ongaria* (cazul lui Girolamo Savina).

Toate aceste cronici nu amintesc nici o relație privilegiată între voievod și rege. Persistă întrebarea: ce anume a determinat pe ceilalți cronicari ai *Serenissimei* să insiste asupra acestei legături de rudenie?

Personal, am pune această eroare (devenită precumpănitoare în scrierile a diverși autori venețieni) pe seama a două ipotetice cauze.

Prima dintre acestea ne întoarce la cronica lui Caroldo care, la un moment dat, narează despre luarea anterioară în captivitate a unui nepot al voievodului¹⁰¹. Acest detaliu ar fi putut crea confuzii cronicarilor venețieni ulteriori care să fi consultat scrierea caroldiană. Această variantă presupune ca toate cronicile care insistă pe relația unchi-nepot dintre rege și voievod să fi fost elaborate ulterior cronicii caroldiene. Problemele de datare ale unora dintre codicele avute în vedere se constituie însă într-un serios impediment. Ar fi de ajuns ca una dintre ele să fi fost concepută anterior primei părți a secolului al XVI-lea, pentru ca întreagă această supoziție să își piardă orice valabilitate.

De aceea, optăm pentru o a doua posibilă explicație. Din tabelul prezentat mai sus, se poate urmări în câteva cazuri (cronicile lui Pietro Dolfin, pseudo-Dolfin, It. VII. 2559 și Girolamo Savina¹⁰²) intervenția baronilor maghiari pe lângă rege în intenția eliberării voievodului. Dacă Pietro Dolfin afirmă că baronii vorbeau de „*el nostro Vaivoda* [al nostru *Vaivoda*]”, în cazul cronicilor pseudo-Dolfin și It. VII. 2559 expresia devine „*el parente nostro Vaivoda* [ruda noastră *Vaivoda*]”¹⁰³, astfel încât voievodul căzut prizonier apare ca rudă a unora dintre baroni. În fața acestei intervenții, regele se decide să acționeze, dar cu precizarea „*vedendo l'animò di fradeli de Vaivoda e de tuti i baroni* [Văzând ardoarea fraților lui *Vaivoda* și a tuturor baronilor] / *vedendo l'animò di fradeli e de i parenti del Vaivoda* [Văzând ardoarea fraților și rudelor lui *Vaivoda*]”. Prin urmare, relația de rudenie a voievodului cu alți baroni aflați la curtea maghiară i-ar fi putut face pe alți autori și

¹⁰¹ Vezi *supra*, f. 308^v: „*fatti prigionieri 12 Kavallieri Ungheri, tra li quali era un nepote del Vaivoda*”.

¹⁰² Se poate adăuga și cea atribuită lui Marcantonio Erizzo, însă aceasta rămâne tributară ideii înrudirii dintre rege și voievod.

¹⁰³ Expresia va deveni „*el suo parente*” la Girolamo Savina, vezi *supra*.

compilatori să împingă lucrurile mai departe și să îl propulseze pe acesta în directă relație parentală cu regele însuși, fie și pentru a da o și mai mare valoare celui pe care venețienii l-au luat ca prizonier.

În privința istoriografiei moderne, episodul campaniei antivenetiene a voievodului Transilvaniei este în general marginalizat în istoriile generale ale Republicii venețiene. La nivelul domniei dogelui Andrea Contarini, el este eclipsat de un alt eveniment, cu mult mai multe conotații și efecte, din punctul de vedere venețian, cel al „războiului Chioggiei” (1377-1381), ca apogeu al confruntărilor navale veneto-genoveze. De asemenea, ar mai fi o cauză care a condus la periferizarea evenimentului din 1373, anume slaba sa prezență în cadrul cronicilor venețiene editate până în prezent, dublată de neconsultarea cronicilor aflate în manuscris fie la Veneția, fie în alte părți¹⁰⁴. Nu este de mirare că el este menționat, alături de detaliile aferente, aproape exclusiv în lucrarea care s-a bazat în bună măsură pe cronistica venețiană aflată în stadiul de manuscris, respectiv ampla istorie a Veneției a lui Samuele Romanin. Faptul că s-a bazat pe cronistica venețiană într-o mare măsură l-a făcut însă pe autor să preia ca atare și informația neverificată a relației de rudenie dintre voievodul Ștefan și regele Ludovic¹⁰⁵, deși cu alte ocazii trimerile sale se fac chiar la cronica lui Giovanni Giacomo Caroldo¹⁰⁶.

Cu atât mai mult, considerăm că se impune aducerea în discuție a respectivului episod. Alături de alte asemenea evenimente încă necunoscute, s-ar contribui astfel la reconstituirea istoriei Transilvaniei în a doua jumătate a secolului al XIV-lea, la nivelul instituției voievodale.

¹⁰⁴ Conform indicațiilor sugerate de Antonio Carile, *op. cit.*, cronici venețiene se află răspândite în numeroase biblioteci și arhive din Italia (*Biblioteca nazionale Marciana* din Veneția, *Museo Civico Correr* din Veneția, Arhivele de Stat din Veneția, Biblioteca universitară din Padova, *Biblioteca Ambrosiana* și *Biblioteca Nazionale Braidense* din Milano, *Biblioteca Apostolica Vaticana*, *Biblioteca Nazionale Centrale* din Roma, *Biblioteca Oliveriana* din Pesaro), din afara spațiului italian (*Bibliothèque nationale* din Paris, biblioteca din Metz, *Oesterreichische Nationalbibliothek* din Viena, *Sächsische Landesbibliothek* din Dresda, *Bayerische Staatsbibliothek* din München, Biblioteca Națională *Szechenyi* din Budapesta, *Narodna Univerzitetna Knjizica* din Ljubljana, *British Museum* din Londra), chiar în America de Nord (biblioteca universității din Syracuse – New York, *Newberry Library* din Chicago, biblioteca Universității Harvard). Personal, am depistat și alte cronici venete la Biblioteca Querini Stampalia din Veneția și Biblioteca Civică din Padova, iar la *Biblioteca Apostolica Vaticana* sau la *Biblioteca Nazionale Centrale* din Roma se mai află și alte codice neînregistrate în studiul lui Carile.

¹⁰⁵ S. Romanin, *Storia documentata di Venezia*, ediția a II-a, vol. III, Veneția, Giusto Fuga, 1912 [1856-61], p. 244.

¹⁰⁶ *Ibidem*, p. 245. Mai aproape de zilele noastre, John Julius Norwich, *A History of Venice*, Londra, Penguin Books, 1983, p. 241 va persista în considerarea lui „*Stephen of Transylvania*” ca nepot de frate al lui Ludovic.

PREZENTĂRI DE FONDURI

Fondul Muzeul Limbii Române (1919-1948)

LUCIA-AUGUSTA ȘERDAN

Necesitatea creării unui institut de cercetări lingvistice la Cluj, sub denumirea semnificativă de Muzeul Limbii Române, a fost dezbătută în ședința Consiliului Dirigent din 27 august 1919, legea fiind publicată, ulterior, în „Gazeta Oficială” a Consiliului Dirigent nr. 87, din 10 februarie 1920.

Muzeul Limbii Române, care a luat ființă la data de 1 octombrie 1919, a funcționat pe lângă Universitatea din Cluj, avându-și sediul pe str. Elisabeta nr. 23 (azi str. prof. Emil Racoviță).

Scopul urmărit de acest institut, după cum se precizează în statutul său de funcționare consta în: a) strângerea și prelucrarea științifică a materialului lexicologic al limbii române, din toate timpurile și din toate regiunile locuite de români; b) pregătirea de studii și lucrări speciale, în vederea unificării limbii literare și a terminologiei tehnice și speciale în toate ținuturile locuite de români; c) deșteptarea interesului obștesc pentru studiul și cultivarea limbii române; d) pregătirea de filologi români¹. Traducând în viață cele cuprinse în statut, Muzeul Limbii Române s-a impus ca un centru științific de mare prestigiu, atât în țară cât și în străinătate. El n-a fost numai un centru științific de specialitate, ci și o instituție a culturii românești.

Muzeul Limbii Române și-a desfășurat activitatea din 1919 până în 1948, când s-a transformat în Institut de Lingvistică al Universității „Victor Babeș”, iar din 1 iunie 1951 a fost reorganizat ca Institut Lingvistic al Academiei R.P.R.

Oglinda cea mai bogată și mai fidelă a activității Muzeului este buletinul său, „Dacoromania”, din care au apărut 11 numere, în 13 volume mari, cuprinzând un vast material lingvistic, studii din domeniul istoriei literaturii comparate, al literaturii noastre, al bibliografiei lingvistice și literare, precum și dări de seamă asupra lucrărilor românești și străine. Printre autorii români care au publicat lucrări în paginile „Dacoromaniei” se numără și Sextil Pușcariu, Theodor Capidan, Nicolae Cartojan, Nicolae Drăganu, Constatin Lacea, Alecu Procopovici, Sever Pop, Ștefan Pașca, și anume de autori străini mai des întâlnite sunt: Wilhem Meyer-Lübke, Leo Spitzer, V.G. Starkey, C. Tagliavini.

Primele trei volume ale „Dacoromaniei” au fost premiate de Societatea de Lingvistică din Paris.

Tot o publicație a Muzeului este și „Biblioteca Dacoromaniei”, care vine în completarea „Dacoromaniei”. În seria „Bibliotecii Dacoromaniei” s-au publicat nouă volume avându-i ca autori pe Gh. Bogdan-Duică, Augustin Benea,

¹ Direcția Județeană Cluj a Arhivelor Naționale, fond Muzeul Limbii Române, dosar 16, f. 1-23.

dr. Emil Precup, Ștefan Binder, Gian Domenico Serra, Alecu Procopovici, Nicolae Drăgan, Emil Petrovici și Ioan Breazu.

Muzeul a avut și o secțiune bibliografică, ale cărei lucrări au început în anul 1921, ele constând în scoaterea pe fișe a tot ceea ce a apărut în publicațiile din țară și din străinătate cu privire la limba și literatura română. An de an aceste fișe au fost publicate în „Dacoromania”, numărul lor ajungând în anul 1937 la cca. 5000. Fișele erau grupate după materii și se aflau la dispoziția studenților și a cercetătorilor.

Activitatea Muzeului s-a concretizat și prin efectuarea de anchete, prin chestionare, începând din anul 1922, în întreaga țară. La chestionarele trimise, intitulate 1. Calul, 2. Casa, 3. Firul, 4. Nume de loc și persoană, 5. Laptele și stâna, 6. Stupăritul, 7. Instrumente muzicale, au răspuns 1650 de membrii corespondenței. Numărul mare de răspunsuri primite este o dovadă a popularității și a prestigiului câștigat de Muzeu în întreaga țară.

Adunarea și prelucrarea științifică a materialului lexicografic s-a concretizat în elaborarea și publicarea a două mari lucrări: *Dicționarul limbii române* și *Atlasul lingvistic român*.

În anul 1906, Academia Română îi încredințase lui Sextil Pușcariu sarcina de a întocmi un dicționar al limbii române, de ale cărui lucrări de redactare se va îngriji când ajunge la conducerea Muzeului Limbii Române. S-au luat măsuri pentru depozitarea fișelor întocmite, așezate în ordine alfabetică, într-o cameră special amenajată.

Cu alcătuirea și publicarea *Atlasului lingvistic român* s-au ocupat, începând din anul 1930, Emil Petrovici, profesor la Universitatea din Cluj, și Sever Pop, conferențiar, care au efectuat anchete pe întreg teritoriul locuit de români; Sever Pop a cercetat 300 de comune cu un chestionar cuprinzând 2200 de probleme și a strâns 660000 de fișe, iar Emil Petrovici a anchetat 80 de comune având un chestionar cu 4800 de probleme și, în final, adunând 400000 de fișe. Cei doi anchetatori au strâns numeroase fotografii și filme necesare pentru documentarea materialului lexicografic.

În anul 1921, s-a înființat la Cluj primul Laborator de fonetică experimentală, care va fi inclus Muzeului Limbii Române, dotat cu aparatura necesară. În laborator s-au întreprins cercetări experimentale privind diverse aspecte ale foneticii limbii române.

Meritul creării acestui Laborator îi revine slavistului Iosif Popovici, care a studiat fonetica experimentală. După moartea acestuia, conducerea Laboratorului a fost încredințată profesorului Emil Petrovici.

Tot Muzeului îi aparține, din anul 1930, arhiva de folclor a Academiei Române, care a întreprins anchete folclorice prin chestionare și pe teren. Această secție a fost condusă de Ion Mușlea și s-a ocupat cu publicarea de anuare,

cuprinzând studii, anchete, material folcloric și o bibliografie a folclorului românesc².

Lingviștii clujeni, grupați în jurul Muzeului Limbii Române, au fost autorii celor dintâi monografii ale dialectelor de dincolo de Dunăre și din Istria. Astfel, Sextil Pușcariu s-a ocupat cu dialectul istroromân publicând, în colaborare, lucrarea intitulată *Studii istroromâne*. În prefața lucrării, Sextil Pușcariu arată: „Examinând scrierile înaintașilor am crezut necesar să arăt contribuția pe care fiecare a adus-o pentru o mai bună cunoaștere a dialectului și să îndrept unele interpretări greșite sau unele erori strecurate în textele publicate de ei...”³. Theodor Capidan s-a ocupat de dialectul aromân și meglenoromân în lucrările *Aromânii* și *Meglenoromânii*. Merită amintită și lucrarea lui Ștefan Pașca, *Nume de animale în Țara Oltului*. În introducere, Ștefan Pașca amintește, pe lângă alte surse de informare și cercetare, și tezaurul documentar al Arhivelor Statului din Cluj-Napoca, unde „se găsește o bogată colecție de urbarii fâgărășene, din sec. XVII-XVIII, din care am extras pe fișe un material foarte bogat”⁴. Semnificativă este și lucrarea lui Nicolae Drăganu, *Românii în veacurile IX-XIV pe baza toponimiei și a onomasticii*.

Fondul Muzeul Limbii Române a fost preluat de la Institutul de Lingvistică și Istorie Literară din Cluj-Napoca, prin procesul-verbal, încheiat la data de 17 decembrie 1974, între Ioan Pătruț, profesor dr. docent, și Alexandru Matei, directorul Arhivelor Statului.

Cantitatea totală este de 3 m.l., ea cuprinde acte și registre, dintre anii 1919-1948, scrise în limbile română, germană, maghiară, franceză, engleză, italiană și cehă. Fondul a fost ordonat la Arhivele Statului din Cluj-Napoca, în anul 1978. Ordonarea documentelor s-a realizat în conformitate cu instrumentele contemporane de evidență, iar documentele care nu au avut asemenea instrumente au fost ordonate pe probleme și au fost cuprinse într-un inventar cu 559 de poziții.

Vasta activitate politică și culturală a primului director al Muzeului Limbii Române este oglindită în numeroase documente, activitate care a contribuit la creșterea prestigiului acestui institut nu numai în țară dar și peste hotare. Conștient de răspunderea funcției de director, Sextil Pușcariu s-a străduit să atragă cât mai mulți colaboratori la lucrările acestuia, dovadă fiind numeroasele scrisori care se află în arhiva Muzeului. Sextil Pușcariu a popularizat lucrările Muzeului și peste hotare. În anul 1935, este anunțat de Ministerul Regal al

² *Ibidem*.

³ Sextil Pușcariu, *Studii istroromâne*, în „Studii și cercetări”, XVI, București, 1929, p. 3.

⁴ Ștefan Pașca, *Nume de persoane și nume de animale în Țara Oltului*, în „Studii și cercetări”, XXVI, București, 1936, p. 8.

Afacerilor Străine că biblioteca din Elbassan, Albania, își exprimă dorința de a obține cât mai multe publicații editate de Muzeul Limbii Române, pentru a cunoaște cât mai bine poporul român⁵.

În anul 1924, Sextil Pușcariu este numit delegat-ajutor al României la Societatea Națiunilor din Geneva. La data de 23 septembrie, trimite o scrisoare, din Geneva în țară, în care arată cum a fost primită propunerea României cu privire la obținerea unui împrumut internațional pentru refacerea culturală⁶.

O mare parte din documentele fondului ilustrează activitatea Muzeului Limbii Române. Muzeul cuprindea cel mai mare tezaur de limbă din Cluj, continuând an de an exploatarea, îmbogățirea și studierea acestuia. Membrii acestui institut, profesori universitari și cercetători din domeniul lingvisticii, se întruneau în fiecare săptămână, marți, într-o ședință de comunicări științifice. Prima ședință s-a ținut la 16 februarie 1920, Nicolae Drăganu prezentând comunicarea *Din toponimia românească a Ardealului*⁷. În anul 1937, numărul ședințelor ajunsese la cifra de 300 și cel al comunicărilor la 1000. De multe ori numărul participanților creștea prin venirea unor profesori și cercetători și din alte centre universitare sau chiar din străinătate⁸.

Aflăm din documentele cercetate că numeroase persoane, care se interesau de activitatea muzeului printr-o numeroasă corespondență, veneau să viziteze institutul, dorind să cunoască amănunte cu privire la organizarea lui. Muzeul trimitea numeroase publicații proprii pentru a fi expuse la expoziții internaționale.

Pe lângă personalul propriu-zis al Muzeului, care în anul 1937 era format dintr-un șef de lucrări, un asistent, doi cartografi și un laborant, se mai găseau și colaboratori la lucrările care se elaborau aici. Lucrările erau conduse de directorul Muzeului, Sextil Pușcariu, care, în perioada cât a stat la Berlin, 1941-1943, a fost suplinit de Alexe Procopovici⁹.

Un număr de documente dezvăluie felul cum se făcea pregătirea personalului Muzeului pentru înfruntarea vremurilor grele care se apropiau prin izbucnirea celui de-al doilea război mondial. Sextil Pușcariu trimite, la 17 ianuarie 1939, o scrisoare rectorului Universității din Cluj, în care cere fonduri pentru amenajarea Muzeului Limbii Române, în vederea apărării pasive. Se țin cursuri de apărare pasivă, se înzestrează personalul cu măști de apărare contra gazelor, se iau măsuri de evacuare a cărților existente în podurile Muzeului și a materialelor inflamabile. Totodată, Muzeul a fost înzestrat cu lăzi pentru

⁵ D.J. A.N. Cluj, fond Muzeul Limbii Române, dosar 1, f. 35.

⁶ *Ibidem*, dosar 2, f. 5, 8, 15.

⁷ *Ibidem*, dosar 29, f. 2.

⁸ *Ibidem*, dosar 16, f. 1-23.

⁹ *Ibidem*, dosar 24, f. 84.

adăpostirea materialului¹⁰. S-au luat și măsuri de mobilizare a personalului Muzeului¹¹. În timpul războiului, materialul a fost transportat la Sibiu, împreună cu valorile din biblioteca Muzeului, care cuprindea opere, broșuri și reviste de limbă și literatură română, precum și o colecție de manuscrise, hărți și stampe.

Din 1941 au fost concentrați: I.V. Constantinescu, asistent, Vasile Băjănică, secretar-bibliotecar, Ștefan Poenaru, artist-specialist, și Pavel Podoabă, omul de serviciu¹². Deși a trecut prin momente grele, Muzeul Limbii Române nu și-a încetat activitatea. Cu toate că numărul celor concentrați creștea, s-au făcut intervenții pentru amânări de concentrare motivându-se necesitatea continuării activităților de redactare și publicare ale lucrărilor Muzeului. Astfel, în 1943 se cere amânarea concentrării lui Ioan Pătruț, un vechi și prețios colaborator al *Atlasului lingvistic român*¹³.

Câteva documente se referă și la clădirea în care și-a avut sediul Muzeul Limbii Române. În 1931, Muzeul a reușit să devină proprietarul clădirii din str. Elisabeta nr. 21, unde își avea sediul¹⁴. În același an, în 31 martie, s-a dispus scoaterea la licitație a lucrărilor de mărire a clădirii Muzeului. Planurile și devizul acestor lucrări au fost întocmite de arhitectul Vasile Moga. Directorul Muzeului, Sextil Pușcariu, încheie un contract cu inginerul Eugen Reich, în octombrie, pentru executarea respectivelor lucrări¹⁵.

În anul 1945, când personalul Muzeului se reîntoarce la Cluj de la Sibiu, Ilie Constantinescu predă obiectele și mobilierul, folosite la Sibiu, Școlii de Ofițeri de Infanterie, și s-a trecut la luarea în primire a localului de pe str. Elisabeta, din Cluj. Cu un an mai târziu, Ilie Constantinescu a preluat de la Ștefan Pașca, numit directorul Muzeului, arhiva Muzeului Limbii Române¹⁶.

În scopul atragerii unui număr cât mai mare de colaboratori la lucrările fundamentale ale Muzeului și totodată pentru accelerarea ritmului de elaborare a acestora, în anul 1944 apare Decretul-lege cu privire la transformarea Muzeului Limbii Române în „Institut de studii și cercetări privitoare la limba română și dialectele ei”, de pe lângă Universitatea din Cluj-Sibiu. În articolul 2 din decret se arată necesitatea cultivării și încurajării studiilor de lingvistică și filologie cu privire la limba română și dialectele ei și cea a colaborării cu instituțiile similare din țară și din străinătate¹⁷.

¹⁰ *Ibidem*, dosar 49, f. 2, 12, 14, 16, 23.

¹¹ *Ibidem*, dosar 50, f. 1-7.

¹² *Ibidem*, dosar 24, f. 232, 266.

¹³ *Ibidem*, dosar 24, f. 52.

¹⁴ *Ibidem*, dosar 46, f. 5.

¹⁵ *Ibidem*, dosar 47, f. 1, 6, 11.

¹⁶ *Ibidem*, dosar 24, f. 15, 161.

¹⁷ *Ibidem*, dosar 16, f. 1-23.

Prin buletinul său „Dacoromania”, Muzeul a întreținut relații cu lumea științifică de pretutindeni. Parcurgând documentele fondului, care oferă informații privind acest buletin, aflăm că în anul 1921 se încheie contractul între Muzeul Limbii Române și Institutul de Arte Grafice „Ardealul”, pentru tipărirea „Dacoromaniei”¹⁸. Popularitatea și prestigiul național și internațional de care se bucura această publicație sunt dovedite de numărul mare de abonați din țară și străinătate, astfel încât numeroase publicații erau trimise Muzeului în schimbul „Dacoromaniei”.

Astfel, Ion Breazu primește din Londra, la 23 aprilie 1930, o scrisoare de la M. Gaster, care solicită numere din „Dacoromania” în schimbul cărții sale *Studies and Texts*¹⁹. La data de 27 octombrie 1931, bibliotecarul Filimon cere Muzeului Limbii Române să doneze toate numerele apărute din această publicație Bibliotecii Palatului Cultural din Tg. Mureș, pentru că întâmpină greutăți la obținerea de publicații românești, deși „nevoia culturei românești să simte atât de mult, atâția elevi, profesori, public intelectual, care cere mereu cartea românească”²⁰. În 1936, profesorul Ewens de la Universitatea din Oxford cere abonarea în continuare la „Dacoromania”. Cu un an mai târziu, directorul Liceului Român din Sofia anunță Muzeul că ar dori un abonament gratuit la „Dacoromania”, deoarece Institutul Român, înființat în orașul Sofia în 1934, cu scopul de a răspândi cultura poporului român pe întreg cuprinsul Bulgariei, are o bibliotecă la nivelul tuturor gradelor de învățământ²¹. La 20 octombrie 1938, Librăria „Otto Harrassowitz” din Leipzig trimite, în schimbul „Dacoromaniei”, publicația „Die Leipziger Vierteljahrsschrift für Südosteuropa”²². Directorul general al Arhivelor Statului, Aurelian Sacerdoțeanu, trimite, la 18 decembrie 1939, un număr din „Revista Arhivelor” în schimbul „Dacoromaniei”²³, iar în 1946 biblioteca Școlii Române din Franța cere completarea volumelor din „Dacomorania”²⁴. Sextil Pușcariu s-a străduit ca această publicație să cuprindă materiale cât mai bune și cât mai utile nu numai profesorilor și cercetătorilor din domeniul lingvisticii și al istoriei literaturii, dar și studenților filologi. În anul 1927, au apărut două volume din „Dacoromania”, însumând 1641 de pagini. În toamna anului 1943, când apăruse deja partea a doua a vol. X al „Dacoromaniei”, Alexe Procopovici anunță Ministerul Propagandei Naționale că activitatea de publicare a „Dacoromaniei” în condițiile grele de refugiu, s-a menținut la același

¹⁸ *Ibidem*, dosar 51, f. 1.

¹⁹ *Ibidem*, dosar 63, f. 1.

²⁰ *Ibidem*, dosar 61, f. 4.

²¹ *Ibidem*, dosar 63, f. 2.

²² *Ibidem*, dosar 52, f. 8.

²³ *Ibidem*, dosar 59, f. 5.

²⁴ *Ibidem*, dosar 56, f. 1,23.

nivel științific. Procopovici mai adaugă următoarele: „Vol.X partea a 2-a nu este numai o dovadă a existenței celor de la Muzeu, dar a apărut și ca o replică la adresa străinilor, care vor să nege existența noastră de la început pe acest pământ”²⁵.

Situații cu colaboratorii, abonații și schimburile de publicații ale „Dacoromaniei” sunt cuprinse și în registrele fondului. Deși nu-i putem cuprinde pe toți, vom aminti câteva personalități române abonate la „Dacoromania”: Octavian Goga, Emil Racoviță, Nicolae Iorga, Alexandru Lapedatu, Onisifor Ghibu și alții. Printre revistele cu care s-au făcut schimburi se numără: „Graiul Românesc”, București, „Viața Românească”, Iași, „Ramuri”, Craiova, „Arhiva Someșană”, Năsăud, „Adevărul Literar și Artistic”, București, „Familia”, Oradea, „Transilvania”, Sibiu, „Comoara Satelor”, Blaj²⁶.

La fel ca „Dacoromania” și „Biblioteca Dacoromaniei” s-a bucurat de popularitate. Această publicație a avut în total nouă volume. Dintr-o situație întocmită la 8 februarie 1946 de către Muzeu aflăm că apăruse deja volumul al IX-lea²⁷, deși pe vremea când la conducere se afla Sextil Pușcariu Muzeul întâmpina unele greutăți cu publicarea ei. Astfel, Sextil Pușcariu anunță decanul Facultății de Istorie și Filozofie din Cluj, în 1927, că „Biblioteca Dacoromaniei”, din care au apărut până acum patru volume, a trebuit să fie oprită din cauza lipsei de fonduri²⁸.

Una dintre lucrările fundamentale ale Muzeului a fost *Dicționarul limbii române*. Foarte multe documente din fond oglindesc activitatea celor care au trudit la alcătuirea acestui *Dicționar*. Fiind o muncă de mari proporții, cu timpul s-a simțit nevoia aducerii unor profesori și din alte localități. Astfel, la 1 decembrie sunt aduși profesorii: Silvia Bălan, N. Tcaciuc-Albu, Ipolit Tarnavski și Viorica Procopovici²⁹. Lucrările la *Dicționar* au fost conduse și verificate de Sextil Pușcariu. Găsim numeroase acte cu numele colaboratorilor, literele pe care le redactau și sumele de bani primite. La 18 decembrie 1940, Alexe Procopovici este rugat să preia conducerea *Dicționarului* la propunerea lui Sextil Pușcariu, pe câtă vreme acesta va lipsi din țară³⁰. O situație a Muzeului din 1941 ne arată că printre cei care și-au adus contribuția la redactarea literelor din *Dicționar* se numără Constantin Lacea, Ion Breazu, Dimitrie Macrea, Emil Petrovici, Ștefan Pașca, Ioan Pătruț, Romulus Todoran și I. Pervain³¹. Deși se află la Berlin, Sextil

²⁵ *Ibidem*, registrul nr. 25.

²⁶ *Ibidem*, dosar 56, f. 30.

²⁷ *Ibidem*, dosar 56, f. 1.

²⁸ *Ibidem*, dosar 451, f. 7.

²⁹ *Ibidem*, dosar 450, f. 1.

³⁰ *Ibidem*, dosar 451, f. 8.

³¹ *Ibidem*, dosar 450, f. 9.

Pușcariu continuă să lucreze pentru *Dicționar*. La data de 25 iulie 1942, Alexe Procopovici este anunțat că Sextil Pușcariu a trimis un manuscris din *Dicționar* de la Berlin³². La 20 noiembrie 1942, se înaintează un raport președintelui Academiei din București cu privire la mersul lucrărilor *Dicționarului*, menționându-se că Sextil Pușcariu îndrumă aceste lucrări. Se mai arată că în perioada refugiei, când s-au mutat la Sibiu, s-a produs o oarecare dezordine în materialul fișat. Se impune luarea unor măsuri la Sibiu și anume ca toți colaboratorii să aibă la îndemână întregul material necesar redactării lucrărilor, să se respecte ordinea alfabetică la repartizarea materialului și să nu se mai despartă neologismele de cuvintele vechi, întreaga lucrare să aibă o direcție unică³³.

Într-o scrisoare a lui Procopovici către Lapedatu, acesta îi mărturisea: „Lucrăm cu conștiința că trebuie să ne cheltuim energia pentru o operă de așa importanță națională și științifică³⁴”.

Deosebit de interesant este raportul prezentat de Sextil Pușcariu în ședința Comisiei *Dicționarului*, din 15 octombrie 1943, în care anunță că se retrage de la lucrările *Dicționarului*, din motive de boală. Pușcariu face și o repartizare a persoanelor, pe grupe. În final, promite ca, pe măsura posibilităților, să nu se retragă cu totul și roagă să i se aducă din Berlin arhiva și cărțile sale³⁵. Alexe Procopovici este anunțat de retragerea lui Pușcariu și este rugat să preia conducerea lucrărilor *Dicționarului*, la 16 decembrie 1943³⁶. Cu un an mai târziu, Procopovici îl anunță pe președintele Academiei că activitatea de elaborare a *Dicționarului* a fost mereu tulburată de situația creată din cauza războiului. Au fost nevoiți să transporte cea mai mare parte din materialul *Dicționarului* la Săliște, pentru a-l feri de bombardamente³⁷.

În anul 1946, Ștefan Pașca, vechi colaborator la lucrările *Dicționarului*, îi scrie lui Procopovici că ar trebui ca materialul revizuit și clasat ca „bun de tipar” să fie revăzut și de acesta. Totodată, se arată de acord cu limitarea numărului de exemplare citate³⁸. Se organizează și două echipe la București, care se ocupă cu lucrările *Dicționarului*: una condusă de Theodor Capidan și cealaltă de Iorgu Iordan³⁹. La data de 5 august 1946, Theodor Capidan înaintează un referat

³² *Ibidem*, dosar 451, f.15-17.

³³ *Ibidem*, dosar 452, f.2.

³⁴ *Ibidem*, dosar 459, f.1-7.

³⁵ *Ibidem*, dosar 450, f.48-49.

³⁶ *Ibidem*, dosar 454, f.37.

³⁷ *Ibidem*, dosar 450, f. 51.

³⁸ *Ibidem*, dosar 453, f. 4.

³⁹ *Ibidem*, dosar 465, f. 1-3.

Academiei Române, în care arată că, în urma decesului lui Procopovici, s-a hotărât ca lucrările *Dicționarului* să treacă sub conducerea sa provizorie⁴⁰.

Atlasul lingvistic român, cea de-a doua lucrare fundamentală a Muzeului, a fost nu numai un minunat instrument de cercetare științifică, dar a avut și darul de a convinge pe tot mai mulți străini de continuitatea noastră în Dacia, și mai ales de statornicia noastră în Transilvania.

Problema întocmirii unui atlas lingvistic a fost dezbătută la congresele filologilor români, fiind în centrul atenției la Congresul al II-lea, ținut la Cluj. Necesitatea acestui atlas a fost recunoscută mai devreme de Muzeul Limbii Române, care, încă din 1919, a făcut toate pregătirile necesare pentru înfăptuirea acestei idei. S-au trimis chestionare în țară, au fost studiate lucrările similare în străinătate și directorul Muzeului, Sextil Pușcariu, s-a specializat doi ani în străinătate în domeniul geografiei lingvistice, unde a lucrat alături de J. Gillieron, întemeietorul acestei discipline⁴¹. Sextil Pușcariu îl anunță pe ministrul Instrucțiunii Publice, la începutul anului 1930, de pregătirile făcute pentru întocmirea unui *Atlas lingvistic al României*, subliniind faptul că această lucrare este așteptată nu numai în țară ci și în străinătate. Pușcariu cere o contribuție anuală de 200.000 lei în tot timpul anchetei și tipăririi lucrării⁴².

Într-adevăr, încă din 1929 oamenii de știință din străinătate îi trimit scrisori lui Sextil Pușcariu, în care își exprimă convingerea de necesitatea întocmirii unei asemenea lucrări. Astfel, prof. K. Sandfeld, din Holte, scria: „Mi se pare chiar că această lucrare e menită să întărească într-un mod strălucit că o eră nouă a început pentru România”. Prof. Matteo Bartoli, redactorul *Atlasului lingvistic italian*, spunea: „Într-adevăr, *Atlasul lingvistic al României* nu e numai o chestiune internă, ci interesează în cel mai înalt grad romanistica și lingvistica generală, cari au nevoie mai ales pentru studii comparative, și de imaginea cartografică a limbei romanice de est”⁴³.

Atlasul lingvistic român este una din marile lucrări care a căutat să dovedească continuitatea noastră pe acest pământ.

Găsim, în fond, numeroase anchete făcute de Emil Petrovici și Sever Pop, prospectul *Atlasului lingvistic român*, precum și o corespondență vastă cu colaboratorii *Atlasului*, cu abonații din țară și din străinătate.

În anul 1940, când cei de la Muzeul Limbii Române au fost nevoiți să ia drumul Sibiului, ei au reușit să transporte și materialul *Atlasului lingvistic român*, activitatea de publicare a acestuia fiind continuată și la Sibiu. Primul volum a apărut la Cluj, ca apoi la Sibiu să apară următoarele două volume. Materialele

⁴⁰ *Ibidem*, dosar 113, f.2-3.

⁴¹ *Ibidem*, dosar 75, f. 1.

⁴² *Ibidem*, dosar 74, f.28, 29.

⁴³ *Ibidem*, dosar 106, f. 1-2.

publicate au devenit argumente convingătoare de ordin științific pentru unitatea spirituală a poporului român și legătura lui străveche cu pământul strămoșesc. Profesorul german E. Gamillscheg a scos din *Atlas* noi dovezi pentru continuitatea noastră în Dacia⁴⁴.

Sextil Pușcariu intervine la ministrul Educației Naționale pentru obținerea unor subvenții din bugetul ministerului în vederea publicării volumelor din *Atlas*. Subliniind importanța acestei lucrări, Pușcariu arată că ea nu se limitează a fi o simplă operă științifică, ci urmărește, prin materialele publicate, să sprijine cauza poporului român. I s-a trimis ministrului și vol. I din *Atlas*. La 25 iunie 1941, Muzeul primește avis favorabil cu privire la subvențiile solicitate⁴⁵.

În cursul anului 1941 a apărut la Sibiu *Atlasul lingvistic român II*, vol. I. Prima parte este întocmită de Sever Pop, iar cea de-a doua de Emil Petrovici. Volumul I cuprinde capitolele: A. *Corpul omenesc, boalele*; B. *Familia, nașterea, copilăria, nunta, moartea, viața religioasă, sărbători*; C. *Casa, acareturile, curtea, focul, mobilierul, vase*. O completare a volumului mare este volumul I din *Micul atlas lingvistic român*, color, cuprinzând 208 pagini, 416 hărți. Materialul volumelor prezintă o valoare neprețuită nu numai pentru filologi, cărora le prezintă limba vorbită sub toate aspectele ei, dar și pentru istorici, folcloriști și etnografi⁴⁶.

În fondul arhivistic amintit găsim câteva teze de licență și doctorat, lucrări de seminar, printre ele fiind și o lucrare de-a lui Sextil Pușcariu.

Muzeul era una din instituțiile importante ale Universității din Cluj și prin faptul că avea o bibliotecă de specialitate, principalul izvor de inspirație al filologilor, istoricilor și al altor specialiști.

Fondul mai cuprinde și documente care ne prezintă diverse aspecte din activitatea Laboratorului de Fonetică Experimentală, între anii 1937-1945. Găsim diverse dispoziții primite de Laborator de la Universitate, măsuri luate pentru organizarea unor acțiuni „de ajutorare a elementului românesc”, despre personalul angajat la Laborator și altele. Directorul Laboratorului, Emil Petrovici, este anunțat, la 17 decembrie 1937, că bursierul Octavian Scridon a fost repartizat la Laborator. În anul următor, Dimitrie Macrea depune o cerere prin care solicită titularizarea pe postul de asistent la Laborator, motivând că în anul 1929 a lucrat ca practicant la Muzeul Limbii Române⁴⁷. Dintr-o situație întocmită în aprilie 1941 reiese că personalul Laboratorului de Fonetică Experimentală este format din prof. Emil Petrovici, directorul Laboratorului, dr. Dimitrie Macrea, asistent, Pavel Podoabă, laborant, până la 1 octombrie 1940, urmând în locul său

⁴⁴ *Ibidem*, dosar 90, f. 4, 14.

⁴⁵ *Ibidem*, dosar 105, f. 1-4

⁴⁶ *Ibidem*, dosar 480, f. 2, 6.

⁴⁷ *Ibidem*, dosar 490, f. 5, 7.

Ioan Mircea. Personalul cu pregătirea superioară se evidențiază printr-o susținută activitate didactică și științifică. Astfel, se efectuau înregistrări cu studenții de la Facultatea de Litere. Activitatea științifică a lui Dimitrie Macrea se remarcă prin colaborarea sa la *Dicționar* și la *Atlas*, prin numeroasele comunicări la ședințele săptămânale ale Muzeului Limbii Române, în care a prezentat diverse probleme de fonetică românească și generală și de lingvistică. Laboratorul avea și biblioteca sa proprie.

Registrele, care ocupă jumătate de metru liniar din fond, cuprind anii 1921-1945. În afara registrelor de intrare-ieșire, sunt câteva indexuri de adrese, registre ale proceselor-verbale de ședință ale Muzeului Limbii Române și registre cu abonații la *Dicționarul limbii române* și *Atlasul lingvistic român*.

Douăzeci de hărți și zece fotografii făcute de lingviști aparțin, de asemenea, fondului Muzeul Limbii Române.

Fondul Muzeul Limbii Române este prețios izvor de inspirație și documentare, mai ales pentru filologi, istorici, arhitecți și juriști. Numărul mare de cercetători care își îndreaptă pașii spre sala noastră de studiu, pentru a obține noi date cu privire la arhiva Muzeului Limbii Române, este o dovadă a importanței acestui fond, ca sursă de informații pentru diverse domenii de activitate.

Cercetări în Arhivele cernăuțene. Fondul personal *Ion Iancu Nistor*

DOINA ALEXA

Anul de cumpănă 1940 a reverberat dramatic în întreg cuprinsul românesc, într-un fel aparte, resimțindu-se această tragedie în teritoriile răpite de U.R.S.S., prin notele ultimative din 27 și 28 iunie 1940. Cortegiul de suferințe abătut asupra părții din Bucovina ce a căzut sub incidența pretențiilor sovietice a afectat și patrimoniul arhivistic cernăuțean. Dacă în anul 1940, întreg materialul documentar a rămas pe loc, în anul 1944, doar o foarte mică parte a fost evacuat la Micăsasa, lângă Sibiu. Cu toate că s-au depus numeroase eforturi de a salva măcar documentele referitoare la sudul Bucovinei, toate acestea au fost predate, la 19 aprilie 1945, la Socola-Iași, reprezentanților Uniunii Sovietice din Comisia Aliată de Control, după ce deja suferiseră numeroase pierderi, datorită tratamentului la care au fost supuse documentele de către armata sovietică de ocupație¹.

În acest context, un bogat tezaur documentar inedit, referitor la istoria și cultura națională, a rămas dincolo de fruntariile țării. Alături de aceste documente, aflate încă din perioada interbelică în patrimoniul Arhivelor Statului din Cernăuți², în partea ocupată a Bucovinei au rămas înscrisuri de la personalități care și-au desfășurat activitatea până în anul 1940 în acest oraș. Printre aceștia se numără și Ion Nistor (1876-1962). Personalitate polivalentă a epocii, prin dimensiunile activității istorice, culturale și politice, Ion Nistor a reprezentat unul dintre spiritele constructive ale societății românești³. Informațiile despre viața și opera savantului bucovinean sunt lărgite astăzi considerabil prin descoperirea, în anul 1981, de către arhivistul Dragoș Olaru, în depozitele Arhivei de Stat a Regiunii Cernăuți (Ucraina), a unui bogat tezaur documentar referitor la istoria și cultura națională, organizat apoi de către dânsul în fondul personal *Ion Iancu Nistor*⁴.

¹ Ioan Scripcariuc, *Direcția Județeană Suceava a Arhivelor Naționale*, în „Arhiva Românească”, tom II, fascicula 2, 1996, p.186.

² Jurf Liapunow, Maria Nikirsa, *Die Urkundenschatzkammer der Bukowina*, Czernowitz, 1998.

³ Doina Alexa, *Ion Nistor-dimensiunile personalității politice și culturale*, Rădăuți, Editura Institutului Bucovina-Basarabia, 2000, 240 p.

⁴ O încercare reușită de prezentare a fondului a fost realizată deja de către Dragoș Olariu, *Scrisori către Ion Iancu Nistor*, în „Glasul Bucovinei”, Cernăuți-București, 1/1994, p.102-112. Acestuia, cât și tuturor funcționarilor Arhivei de Stat a Regiunii Cernăuți, le mulțumim și pe această cale, pentru sprijinul acordat în consultarea fondului.

Despre momentul și modul în care aceste documente au intrat în patrimoniul Arhivei de Stat a Regiunii Cernăuți, nu am putut obține informațiile necesare. Următoarea consemnare, făcută de Ion Nistor în *Note autobiografice*: „Prin ocuparea Cernăuților de către Armata Roșie am suferit o mare pierdere personală. Locuința mea din Cernăuți, cu o bibliotecă de mai multe mii de volume, privitoare la istoria românilor, a rămas în mâinile năvălitorilor”⁵, ne face să presupunem că acest fapt s-a petrecut în deceniul al cincilea al secolului al XX-lea.

Fondul personal *Ion Iancu Nistor* cuprinde, după estimările noastre, aproximativ 600 de piese documentare, grupate în 274 de dosare, organizate în patru secțiuni. Documentele sunt scrise în limbile română, germană și franceză, având ca ani extremi: 1905-1939.

Prima secțiune (dosarele 1-20), intitulată „Manuscrise, lucrări științifice, articole și recenzii”, cuprinde, în general în formă primară, opera edită a lui Ion Nistor. Dintre acestea menționăm câteva din lucrările fundamentale ale lui Ion Nistor: *Die moldauischen Ansprüche auf Pokutien*⁶ (*Pretențiile moldovenesti asupra Pocuției*) – teză de doctorat susținută la 22 martie 1909, în cadrul Facultății de Filosofie a Universității din Viena; *Die auswärtigen Handelsbeziehungen der Moldau im 14., 15. und 16. Jahrhundert*⁷ (*Relațiile comerciale ale Moldovei în secolele al XIV-XV-lea, al XVI-lea*, lucrare de abilitări susținută la 13 mai 1911, în cadrul aceleiași Universități); *Das moldauische Zollwesen im 15. und 16. Jahrhundert*⁸ (*Sistemul vamal moldovenesc în secolele al XV-lea și al XVI-lea*); *Handel und Wandel in der Moldau bis zum Ende des 16. Jahrhunderts*⁹ (*Comerț și circulație în Moldova până la sfârșitul secolului al XVI-lea*), 59 pagini din manuscrisul lucrării *Unirea Bucovinei – 28 noiembrie 1928. Studiu și documente*¹⁰. În cadrul aceleiași secțiuni se află și 24 de pagini de note din cursul ținut de Ion Nistor în anul universitar 1930-1931 la Universitatea din Cernăuți, intitulat *Instituțiuni de stat și așezăminte culturale*¹¹; manuscrise ale unor recenzii, ca, de pildă, cea făcută în 1911 uneia din lucrările de referință ale lui Nicolae Iorga – *Istoria Imperiului*

⁵ Ion Nistor, *Note autobiografice*, p. 112.

⁶ Lucrarea a fost publicată în anul 1910, în „Archiv für Österreichische Geschichte”, Viena, 1910, p. 1-182.

⁷ Doina Alexa, *op.cit.*, p. 29-31.

⁸ Publicată în „Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft im Deutschen Reich”, XXXVI, Leipzig, 1912, p. 235-282.

⁹ „Nach Quellen Dargestellt von Czernovitz”, 1912.

¹⁰ București, 1928.

¹¹ Arhiva de Stat a Regiunii Cernăuți, fond personal Ion Iancu Nistor, dosar 15 (în continuare se va cita A.S.R.C.).

*Otoman*¹², sau textul unor cuvântări ținute cu diferite prilejuri în perioada interbelică¹³.

A doua secțiune (dosare 21-50), intitulată impropriu „Documente adunate de Ion Nistor”, reprezintă, de fapt, manuscrisele celor cinci volume de corespondență diplomatică și rapoarte consulare austriece din perioada 1782-1836, publicate de Ion Nistor, între anii 1922-1942, în colecția „Eudoxiu Hurmuzaki. Documente privitoare la istoria românilor”¹⁴.

Secțiunea a treia (dosarele 52-85), intitulată „Correspondență cu instituții și persoane oficiale”, cuprinde documente personale, ce atestă numirea lui Ion Nistor în diferite funcții sau ca președinte de onoare al unor societăți și instituții, dar și memorii adresate acestora, de către diverse personalități sau instituții, în vederea acordării de către savantul bucovinean a sprijinului material, politic sau științific, cât și corespondență diversă. Dintre acestea considerăm că pot trezi atenția oricărui cercetător: o înștiințare, din 1918, a Comitetului Național al Românilor din Austro-Ungaria, care pune în discuție conduita naționalistă a lui Ion Nistor în acel moment¹⁵; o scrisoare a lui Artur Gorovei, referitoare la o serie de documente privind istoria Bucovinei, prezente în colecția Muzeului din Fălticeni¹⁶, sau apelurile Casei voluntarilor români din Siberia¹⁷, al Comisiei de cooperare intelectuală din cadrul Societății Națiunilor¹⁸, al artiștilor Teatrului Național din Cernăuți¹⁹, sau Baroului Avocaților din Cernăuți²⁰, în vederea acordării sprijinului material și moral. O deosebită valoare documentară prezintă și corespondența privind problema etatizării Fondului Bisericesc din Bucovina, ne referim la cele câteva scrisori trimise lui Ion Nistor de către I.P.S. Mitropolitul Nectarie al Bucovinei, dar și altele două, din care textul uneia se păstrează incomplet, semnate de Ion Nistor și destinate Mitropolitului Nectarie, care se pare că nu au mai fost expediate²¹.

Ponderea cea mai amplă în economia fondului o are secțiunea a patra, intitulată „Documente personale ale lui Ion Nistor” (dosarele 86-274). Aceasta cuprinde, în cea mai mare parte, corespondență primită de către Ion Nistor în perioada 1905-1939. Spre deosebire de normele arhivistice existente la noi în țară

¹² *Ibidem*, dosar 14.

¹³ *Ibidem*, dosare 16-19.

¹⁴ Vol. XIX/1 (1782-1797), București, 1922, vol. XIX/2 (1798-1812), București, 1926, vol. XX (1813-1823), București, 1935, vol. XXI (1828-1837), București, 1942.

¹⁵ A.S.R.C., fond personal Ion Iancu Nistor, dosar 61.

¹⁶ *Ibidem*, dosar 63.

¹⁷ *Ibidem*, dosar 62.

¹⁸ *Ibidem*, dosar 63.

¹⁹ *Ibidem*, dosar 71.

²⁰ *Ibidem*, dosar 83.

²¹ *Ibidem*, dosar 81.

în organizarea fondurilor personale, unde fiecare piesă documentară constituie o unitate arhivistică de sine stătătoare, scrisorile sunt organizate pe emitenți și legate în dosare (dosare 86-264).

Printre emitenți se numără importante personalități ale vieții culturale și politice din perioada interbelică, între care: Gh. I. Brătianu, Al. Brătescu-Voinești, Romulus Cândea²², Traian Chelariu²³, George Enescu, Artur Gorovei, Nicu Flondor²⁴, Vasile Grecu, Maximilian Hacman²⁵, Nicolae Iorga²⁶, Claudiu Isopescu²⁷, Vasile Loichiță²⁸, Dimitrie Marmeliuc²⁹, Constantin Moisil, Lecca Morariu, Maria Macovei, Vladimir Mironescu³⁰, Grigore Nandriș, I.P.S. Nicolae-Mitropolitul Ardealului, Alexie Procopovici³¹, Sextil Pușcariu³², George Rotică, George Tofan³³, Iorgu Toma, Al. Vitencu³⁴ ș.a.

Dosarele 265-273 cuprind corespondență adresată de membrii familiei istoricului, între care soția, Neli (Virginia Nistor), fiica Oltea, fratele Samoil, sau Vasile Pauliuc, bunicul soției.

Această corespondență abordează o paletă foarte variată de teme: de la viața politică, economică, socială, religioasă, până la probleme personale.

Pentru relevarea importanței documentare a fondului, ni se pare necesară enumerarea câtorva din aspectele puse în discuție. Am aminti, în primul rând, procesul de integrare a Bucovinei în cadrul României întregite, în perioada 1918-1926, când Ion Nistor a deținut funcția de ministru delegat cu administrația Bucovinei, cu reședința la Cernăuți. Astfel, scrisorile semnate de șefii departamentelor administrative locale (Secretariatul general și secretariatele de serviciu), Iorgu Toma, George Tofan, Maximilian Hacman, au caracterul unor adevărate rapoarte de activitate privind problemele cu care s-a confruntat Bucovina, în această perioadă, inclusiv criza bucovineană. De o importanță aparte considerăm a fi și informațiile inedite despre activitatea Partidului Democrat al Unirii din Bucovina, în perioada 1919-1923, și, ulterior, a

²² *Ibidem*, dosar 169 – 11 scrisori din perioada 13 februarie 1920-2 septembrie 1927.

²³ *Ibidem*, dosar 157 – 6 scrisori din perioada 1922-1933.

²⁴ *Ibidem*, dosar 245 – 9 scrisori din perioada 29 martie 1919 - 11 iulie 1935.

²⁵ *Ibidem*, dosar 114 – 5 scrisori, 1920-1923.

²⁶ *Ibidem*, dosar 150 – 10 scrisori, date 11 aprilie 1911.

²⁷ *Ibidem*, dosar 152 – 7 scrisori, 7 iulie 1919 - 26 mai 1926.

²⁸ *Ibidem*, dosar 172 – 2 scrisori, 2 decembrie 1922 - 30 decembrie 1923.

²⁹ *Ibidem*, dosar 185 – 7 scrisori, 15 iulie 1918 - 19 iulie 1927.

³⁰ *Ibidem*, dosar 189 – 5 scrisori, 1907 - 1908.

³¹ *Ibidem*, dosar 222 – 15 scrisori din perioada 1919 - 1923.

³² *Ibidem*, dosar 226 – 25 scrisori, 1911 - 1928.

³³ *Ibidem*, dosar 247 – 6 scrisori, 24 mai 1910 - 1 martie 1920.

³⁴ *Ibidem*, dosar 112 – 4 scrisori din perioada 3 martie 1919 - 25 mai 1919.

organizațiilor Partidului Național Liberal în această parte a țării sau viața internă a cotidianului „Glasul Bucovinei” (1918-1940).

Deosebit de valoroase sunt și informațiile despre reorganizarea, în spirit românesc, a Universității din Cernăuți, cât și despre activitatea, absolut remarcabilă, desfășurată de Alma Mater din acest oraș, în perioada interbelică. Aceste aspecte apar frecvent în discuție în scrisorile adresate de către Dimitrie Marmeliuc, Lecca Morariu, Alexie Procopovici, Sextil Pușcariu.

Alte aspecte abordate sunt: activitatea revistei „Junimea Literară”, apărută la Cernăuți, în două perioade: 1904-1914 și 1923-1940, Buletinul „Codrul Cosminului”, editat între 1924-1939, în zece volume, de către Institutul de istorie și limbă de pe lângă Universitatea din Cernăuți, eforturile de organizare a unei Direcții Regionale a Arhivelor Statului cu sediul la Cernăuți, sau activitatea reprezentanților Bucovinei în cadrul delegației României la Conferința de Pace de la Paris.

Publicarea acestei corespondențe³⁵ ar contribui nu numai la întregirea dimensiunilor personalității politice și culturale a lui Ion Nistor, ci și la o percepere mai complexă a evenimentelor cu care s-a confruntat societatea românească în perioada în care acesta a trăit și a activat.

³⁵ O parte din documentele cuprinse în acest fond au văzut deja lumina tiparului: Doina Alexa, *Documente inedite cu privire la viața și activitatea lui Ion Nistor, Scrisori de la Alexandru Vitencu*, în „Suceava”, Anuarul Muzeului Bucovinei, vol. XX, 1993, p. 305-311; Idem, *Din corespondența lui Ion Nistor. Scrisori de la Sextil Pușcariu*, în *loc.cit.*, vol.XXI/1994, p. 404-414; Dragoș Olaru, Sextil Pușcariu, *Scrisori către Ion Nistor*, în „Miorița”, an I, nr.2, Cernăuți, 1992; Idem, *Scrisori către Ion Nistor - Alexandru Vitencu*, în „Glasul Bucovinei”, Cernăuți - București, nr.1/1994.

Stema Ioanei Alexandru Saint-Georges –pagină de istorie familială

ANA-FELICIA DIACONU

Între documentele adunate cu atâta grijă de Alexandru Saint-Georges de-a lungul întregii sale vieți, și păstrate o vreme în muzeul care i-a purtat numele¹, unul atrage atenția în mod deosebit grație următoarei notițe: „Inel pecete purtat de Ioana Alex. Saint-Georges, născută N.I. Grădișteanu. Jumătatea din stânga reprezintă armele familiei Grădișteanu, cea din dreapta pe ale familiei Saint-Georges. Deasupra o coroană de conte, 1927, București”². Referințele se opresc aici, dar, din fericire, ele sunt însoțite de imaginea stemei pomenite și de alte materiale de aceeași factură, care credem că merită să fie cunoscute. Stema constă într-un scut de tip polonez despicat, jumătate tăiat la senestra, încărcat în 1°, pe albastru, cu un personaj în armură, redat pe jumătate, ținând în mâna dreaptă un sceptru dispus în pal și călcând un șarpe ce iese din linia despărțitoare; în 2°, pe argint, o acvilă naturală în zbor deschis; și în 3°, tăiat în bandă, pe roșu și aur, o stea cu șase raze din una în alta (figura 1).

Cine era însă acest personaj la care ne referim? Este vorba de cea de-a doua soție a lui Alexandru Saint-Georges, ca urmare a căsătoriei încheiate la 27 aprilie 1927³, după divorțul acestuia de Aurora I. Vlădescu (1919). Fiică a colonelului de cavalerie și apoi a senatorului N. Grădișteanu și a Smarandei, născută Olănescu, Ioana Grădișteanu⁴ era reprezentanta unei familii cu vechi tradiții, atestată documentar, potrivit lui Octav George Lecca, încă din sec. al XIII-lea, ca venind din Transilvania și care, la mijlocul sec. al XVI-lea, dădea deja Țării Românești pe unii dintre cei mai de vază boieri ai săi⁵. Căsătoria sa cu Alexandru Saint-Georges, la

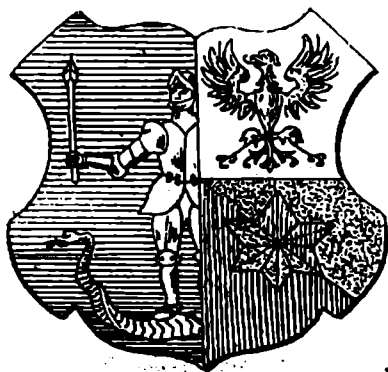

fig. 1

¹ Pentru alte informații privind activitatea muzeului vezi și Ana-Felicia Diaconu, *Muzeul „Alexandru Saint-Georges” – repere istorice*, în „Hrisovul”, Buletinul Facultății de Arhivistică, IV-V/1999, p. 241-245.

² D.A.N.I.C., fond Saint-Georges, XIV/2, f. 3.

³ *Ibidem*, XV/1, f. 7.

⁴ Octav George Lecca, *Familii boerești române. Istoric și genealogie (după izvoare autentice)*, București, 1899, p. 261. Aici apare menționată cu prenumele său în forma franțuzească: *Jeana*.

⁵ *Ibidem*, p. 260.

rândul său descendent al unei familii străvechi, a creat contextul potrivit combinării armoriilor tradiționale ale celor doi, rezultând una dintre cele mai frumoase mostre de heraldică privată românească.

O primă observație care se impune este aceea că s-a preferat plasarea armelor familiei soției în primul cartier, cartierul de onoare, deși în mod curent, cel puțin în spațiul occidental sau central european, acesta era destinat, în primul rând, soțului, respectiv armelor principale⁶. În acest fel, armele de noblețe și totodată cele mai vechi, aparținând soțului, au fost plasate în cartierele doi și trei. Această preferință nu trebuie să surprindă în condițiile în care stemele boierești românești au rezultat preponderent în urma procesului de auto-concedare⁷, nefiind supuse unor reguli imuabile sau recunoscute de vreo autoritate oficială. Prin urmare, în cartierul 1° ni se înfățișează parțial stema familiei Grădișteanu, așa cum figurează ea, însă de această dată în formă completă, în sigiliul de secol XIX al fostului ministru Constantin S. Grădișteanu (1830-1890): scut triunghiular încărcat pe albastru cu un personaj în armură, ținând în dextra un buzdugan și în senestra o sabie, călcând în picioare un șarpe. Scutul este timbrat de o acvilă cruciată, deasupra căreia este plasată, fără să o atingă, o coroană de conte; suportii sunt doi lei afrontați, iar la bază deviza binecunoscută: DATORIA ÎNAINTE DE TOATE⁸ (figura 2).

fig. 2

Interesant este faptul că într-un sigiliu contemporan, aparținând lui Ioan Grădișteanu, vel clucer la 1843, aceleași mobile apar dispuse într-o formă sensibil diferită și anume scut tăiat, în partea superioară despicat, încărcat în 1° cu personajul în armură și având aceleași attribute, însă inversate⁹, în 2° cu o acvilă cruciată conturnată privind spre o sabie cu lama curbă ce iese din penajul său și în 3° cu un șarpe încolăcit. Scutul este timbrat de coroana de conte, iar suportii sunt aceiași¹⁰, cu

fig. 3

⁶ Victor Boutton, *Nouveau traité des armories où la science et l'art du blason*, Paris, 1887, p. 78; Michel Pastoureaux, *Traité d'héraldique*, Paris, 1997, p. 176.

⁷ Dan Cernovodeanu, *Știința și arta heraldică în România*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1977, p. 165.

⁸ *Ibidem*, p. 403.

⁹ Spada din mâna dreaptă are lama curbă, spre deosebire de compoziția anterior citată, în care aceasta apare dispusă în pal.

¹⁰ Dan Cernovodeanu, *op.cit.*, p. 403.

mici deosebiri, la poziția labelor posterioare (figura 3). Ce a determinat aceste modificări compoziționale la o distanță relativ mică de timp este greu de precizat.

În mod cert însă, pe lespedea de mormânt a lui Nicolae Grădișteanu (1839-1909), tatăl Ioanei Grădișteanu¹¹, aflată în cimitirul Bellu¹², apare o reprezentare ce prefigurează tendințele spre simplificarea desenului heraldic și care ne trimite mai degrabă la prima stemă. Astfel, scutul, în formă de inimă, este destinat în exclusivitate mobilei principale¹³, cu atributele dispuse în aceeași manieră ca în sigiliul anterior, pentru ca șarpele încolăcit să coboare pe baza acestuia, părând că îl susține. Cimierul se menține, în linii mari, în aceeași formă cu cea din sigiliul lui Constantin N. Grădișteanu, cu deosebirea că acvila cruciată ține de vârf, în gheara stângă, o sabie foarte puternic reliefată, dotată cu gardă. Suportii și deviza nu prezintă modificări¹⁴ (figurile 4 și 5).

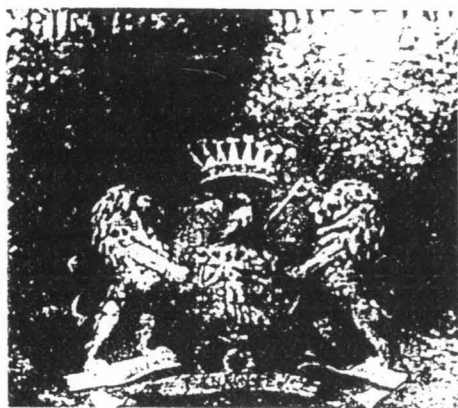

fig. 4 și 5

¹¹ Pe lespeze nu sunt prezente alte elemente de identificare în afara numelui; identificarea s-a făcut după G. Bezviconi, *Necropola Capitalei*, Institutul de Istorie „N. Iorga”, București, 1972, p. 147.

¹² Mulțumim colegului Tudor Radu Tiron pentru faptul că ne-a adus la cunoștință existența acestei lespezi în locul amintit, permițându-se astfel lărgirea investigațiilor.

¹³ În această reprezentare, se poate observa cum detaliile de înfățișare ale personajului se schimbă de la imaginea unui luptător în armură spre cea a unui dorobanț în ținuta de vară, model 1873, însă cu tunică în loc de mantou. Vezi Cristian M. Vlădescu, *Din Colecția de uniforme a Muzeului Militar Central*, București, Editura Militară, 1970, p. 18.

¹⁴ Figura 5 conține aceeași reprezentare, cu deosebirea că se schimbă smalțul câmpului în roșu – impropriu stemei Grădișteanu. Piesa provine din arhiva lui Dan Cernovodeanu, aflată în prezent în posesia colegului Tudor Radu Tiron.

Grădișteanu

fig. 6

Emanuel Hagi-Moscu, redă, în 1918, cu nouă ani înainte de reprezentarea datată 1927, ca stemă a Grădiștenilor, un scut albastru încărcat cu personajul în armură, de argint, având în mâna dreaptă un sceptru terminat în formă romboidală de aur, iar în cea stângă o sabie din același metal și călcând pe un șarpe natural¹⁵ (figura 6). Celelalte elemente exterioare lipsesc, știut fiind faptul că autorul s-a rezumat în albumul său heraldic doar la conținutul armeriilor. În felul acesta se clarifică și smalturile care, în izvoarele prezentate anterior, sunt fie incomplete, fie ilizibile, ca urmare a suportului. Astfel, cartierul întâi al stemei din 1927 ne apare ca sinteza unui proces de prefacere pe care l-a cunoscut

blazonul Grădiștenilor de-a lungul a aproape un secol, rezultanta fiind o compoziție fără partițiuni și, poate și ca urmare a acestui fapt, mai armonioasă.

Dacă avem însă în vedere cadrul mai general în care se integrează evoluția particulară a acestei reprezentări, se cuvin o serie de precizări. În primul rând, care ar fi justificarea prezenței stemei țării – aici timbrând scutul – într-o compoziție heraldică ce nu aparținea unei familii care să fi dat domnitori? Comparația cu alte blazoane de aceeași factură din secolul al XIX-lea reflectă faptul că situația nu este singulară. Acvila cruciată apare și la Bărcănești și la Florești și la Slătineanu sau Cretzianu, însă în interiorul scuturilor. O dată cu instaurarea domniilor pământene în Principate, sistemul de combinare a stemei țării cu elemente din cea de familie a voievozilor în scaun se generalizase, ca o influență venită din partea heraldicii europene¹⁶. Tot de factură externă este și maniera de reprezentare a păsării, deseori tributară, până la un punct, acvilei rusești, iar câteodată chiar celei napoleoniene¹⁷. Prin urmare, credem că ar putea fi vorba de un aport nemijlocit dinspre armorialul de stat spre cel privat, în condițiile în care și într-un caz și în celălalt se constată tendințe de adaptare la o serie de precepte heraldice de factură occidentală sau central-europeană. În cazul stemelor boierești aceste tendințe sunt mai vădite grație preluării coroanei contale ca ornament exterior¹⁸, un exemplu fiind chiar compoziția Grădiștenilor.

¹⁵ Hagi-Moscu Emanuel, *Steme boierești din România [Album heraldic]*, București, 1918, planșa 5.

¹⁶ Dan Cernovodeanu, *op.cit.*, p. 76.

¹⁷ În acest caz aspectul acvilei este mai degrabă de factură napoleoniană; vezi și Victor Bouton, *op.cit.*, p. 426; Dan Cernovodeanu, *op.cit.*, p. 60, 239.

¹⁸ Dan Cernovodeanu, *op.cit.*, p. 175.

fig. 7

În ceea ce privește cartierele afectate familiei Saint-Georges, acestea apar ca expresia finală a unui proces mai amplu, avându-și originile în spațiul german, și pe care documentele fondului cu același nume îl evidențiază din plin, așa după cum reiese și din tabloul de la p. 121. Aflăm, astfel că „elementul care se întâlnește la aproape toți membrii acestei familii este stema cu șase raze, după cum se vede din documentul din 1302 al Contelui Abraham” (figura I – Armele conților Sanct-Georgen), apoi într-o execuție mai frumoasă pe pecetea „contelui Petru de pe un document din 1407, din Arhivele orașului Pressburg” (figura II – Armele conților Sanct-Georgen). „Podoaba coifului și colorile nu se văd însă decât abia în secolul al XIV-lea. La început, steaua cu șase raze împărțită diagonal, aur și roșu, pe fond albastru, iar apoi pe fond roșu-aur. În anul 1459, iunie 19, împăratul Frederic al III-lea al Germaniei, care lupta contra Ungariei, aduce o modificare a stemei acestei familii, introducând coroana imperială germană, pentru mari servicii aduse lui de conții Georg¹⁹, Johann și Sigmund”²⁰ (figura III – Armele conților Sanct-Georgen). În continuare, se precizează că „stema descendenților actuali din România ai acestei familii – în Austria și Ungaria celelalte ramuri fiind stinse – este cea descrisă de Ivan von Nagy (*Magyarország csaladáy – Familii din Ungaria*)²¹. El spune că

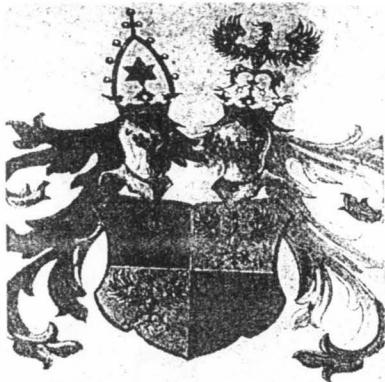

fig. 8

¹⁹ Nyulászine Straub Eva și Tarsoly Istvan, în lucrarea *A magyar Országos Levéltár czimereslevelei*, (*Diplome cu blazon din arhiva Națională a Ungariei*), Budapesta, 2000 (consultată pe CD), menționează pe conții „Szentgyörgz, Bazini Janos și Zsigmund”, care au primit stema cu steaua jumătate din aur și jumătate roșie, pe albastru, prin diploma dată la Viena, la 19 iunie 1459.

²⁰ D.A.N.I.C., fond Saint-Georges, XIV/2, f. 1. Descrierea în întregime a stemei concedate în 1459 este următoarea: „Scutum flaveum stella aurei rubeique colorum et galea torneamenti simili stella in summitate ejusdem redimitis atque adornatis pro majori domus et honoris vestrorum decore decrevimus quadam singulari corona exornare. Ita videlicet, quod ex nunc in antea perpetuis temporibus supra galeam scuti vestri coronam auream precise ad modum dyadematis imperialis elevatum arma hereditaria vestra circumdatem atque amplex autem cum fasciculo penarum adiustar caude pavonis in cacumine corone collarato deferre possitis et valeatis”. (Traducere: „Acordăm, spre o mai strălucită podoabă a casei și a cinstei voastre, un scut galben împodobit cu o stea în aur și roșu și cu un coif strunjit împodobit în vârf cu o stea asemănătoare și având deasupra o singură coroană. Această din cauză că, până acum, în vremurile de dinainte ați putut și ați voit a avea întotdeauna deasupra coifului din scutul vostru o coroană de aur foarte asemănătoare unei coroane imperiale, protejând armele voastre ereditare, și afară de aceasta, având în vârful coroanei și un mănunchi de pene de forma unei cozi de păun.”)

²¹ Confruntarea cu lucrarea lui Nagy Ivan, *Magyarország Családai Czimerelckel és nemzékrendi táblákkal* (*Tabele cu blazoane și ranguri nobiliare ale familiilor din Ungaria*), pe care am consultat-o pe CD a scos la iveală o serie de diferențe în privința

această lărgire de stemă a fost acordată lui Georg de Sanct-Georgen în 1459 și a fost întrebuintată de Petru de Sanct-Georgen în anii 1502 și 1514²² (figura IV – Armele conților Sanct-Georgen; în detaliu și în ilustrația 8).

În cele ce urmează nu vom insista asupra spițelor genealogice care vin să întrească contextul în care s-au produs modificări în stema familiei, întrucât ele au fost deja publicate de Mihai Sorin Rădulescu²³, însă precizăm faptul că, potrivit cronicarilor germani și maghiari, se ajunge până la o ascendență din neamul Hunt-Pazman, datat 983²⁴. Din punct de vedere heraldic însă, compozițiile sunt interesante. Trecerea de la coiful așezat în profil, în stânga scutului, ca un simplu ornament, propriu stemelor de dinaintea secolului al XV-lea, spre moda așezării sale pe mijlocul scutului²⁵ este ușor de sesizat. De asemenea, este vizibil procesul de cristalizare a smalturilor compoziției, ajungându-se în final la fixarea lor, după ce la un moment dat culorile se suprapuneau, fapt încadrat în categoria excepțiilor de către știința heraldică. Particularitățile heraldicii germane se regăsesc cu claritate și ele, atât în privința modului de realizare a desenului propriu-zis, cât mai ales în obiceiul întrebuintării cimierelor multiple²⁶. Coroana, blazonată ca diademă imperială în documente, este, în fapt, o construcție eclectică rezultată în urma combinării unei mitre episcopale cu o coroană deschisă, improprie tipurilor de coroane recunoscute de arta heraldică europeană. (fig. 7 – Armele conților Sanct-Georgen).

Prin urmare, și în cazul cartierelor destinate familiei Saint-Georges poate fi probată o evoluție heraldică îndelungată, demnă de a fi cunoscută și recunoscută ca atare de specialiști. Dacă pretenția lui Alexandru-Saint Georges de a-și proba origini atât de ilustre și coborând în timp până în epoci greu de verificat documentar rămâne discutabilă, evoluția heraldică nu trebuie neglijată, dacă avem în vedere faptul că părți din stema de familie se regăsesc, în formă compozită, și în reprezentarea avută în vedere. Aceasta din urmă se dovedește importantă, în primul rând, pentru că ajută la stabilirea corectă, din punct de vedere cronologic, a etapelor constitutive ale blazonului Grădiștenilor. Ea reprezintă o dovadă în plus în privința fixării definitive, spre sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, a tipului heraldic amintit. În același timp, stema Ioanei Alexandru Saint-Georges constituie un model de compoziție heraldică echilibrată, sugerând parcă ea însăși prefacerile multiple din perioadele anterioare.

formei scutului, în acest caz baza fiind rotunjită. Stema este tot alb-negru, nepermițând alte concluzii în privința cromaticii.

²² *Ibidem*.

²³ Mihai Sorin Rădulescu, *O genealogie a familiei Saint-Georges (Sânjor)*, în *Istoria ca lectură a lumii*, Iași, 1994, p. 641-647.

²⁴ D.A.N.I.C., fond Saint-Georges, XV/1, f. 5.

²⁵ Jouffroi d'Eschavennes, *Traité complet de la science du blason*, Paris, f.a., p. 176.

²⁶ Otfried Neubecker, *The Oxford Guide to Heraldry*, Oxford University Press, 1990, p. 15.

Glosar de cuvinte grecești și românești din fondurile grecești (V-A)

NATALIA TRANDAFIRESCU

Continuăm publicarea cuvintelor necunoscute, care nu se găsesc în dicționarele curente de limbă greacă (sau română); sensul lor a fost stabilit din context sau prin consultarea unor glosare, dicționare alcătuite pentru alte limbi decât neogreaca. Păstrăm prescurtările folosite și până acum în cele patru glosare deja publicate (I - „Revista Arhivelor” nr.1/ 1972; II - „Revista Arhivelor”nr. 2/ 1973; III A - „Revista Arhivelor” nr.4/ 1979; III B - „Revista Arhivelor” nr.1/ 1980; IV- „Revista Arhivelor” nr.1/ 1989) și anume *HI* = *Hagi Ianuș Coșta Petru*; *HCP* = *Hagi Const. Popp*, fond căruia între timp i s-a dat denumirea de *Compania negustorilor greci din Sibiu*; *CDT* = *Catalogul documentelor turcești* (I, 1960; II, 1965); explicațiile referitoare la cuvintele din dialectul aromân au fost extrase din *Dicționarul dialectului aromân, general și etimologic* (București, 1974), de Tache Papahagi.

ἀβίζοπριάφ (τό) = scrisoarea de înștiințare pentru plata unei polițe. Cf. germ. *Avizobrief* „scrisoare-aviz”.

„Πδοῦ ἔσω περικλείωμεν καὶ μίαν τρατοριμέσσα ὅπῃ 20 ρ.φ. 180 31/ ημ.βλ. ὁμοῦ καὶ ἀβίζοπρις πρὸς τὸν ἴδιον...” (*HCP*, XXXVII-145).

„Iată îți anexez și o trată-rimesă de 180 de florini icosari <cu termen> de 31 zile de la prezentare însoțită de avizul de înștiințare adresat aceleiași <persoane>”.

ἀγοράω = (sens curent) a cumpăra.

În documentele din fondurile prelucrate de noi a căpătat sensul „a lua în arendă”, fiind un calc lingvistic după rom. *a cumpăra*, ca în expresia următoare: „... am cumpărat venitul moșiei Breznița cu toate hotarele ei câte le are, cu taleri șase sute și cu moara cum și hanul ...”. (*HI*, I-12).

.....τοῦ ἐδόσαμιν ὀρδινον νὰ ἀγοράσι μία μοσία εἰς ἀρένδαν...” (*HI*, CX-80). Nu totdeauna este adăugat cuvântul „arendă” sau „venit” pentru a ne da seama despre ce este vorba, ci este folosit verbul simplu.

ἀδριτούρα = direct, drept. (advb.)

„...τὸν ὁποῖον ὁμείσας ὁποῦ λάβετε, θέλετε μᾶς τὸν στείλει, ἀδριτούρα δι' ἐδῶ...” (*HCP*, XXX-541). „... pe care îndată ce-l primiți, ni-l veți trimite direct aici”.

αἰτίαδες (οἱ) = etiede, monede în valoare de 12 groși bucata; menționate în documente după 1821.

„Λάβετε καὶ γρ<όσια> ὀκτακόσια ἡκοσι μὲ τὸν Νιάγον: 720 εἰς 60 αἰτίαδες, 100 εἰς ψιλὴ παράδες”. (*HI*, CXXIX-76). „Primiți și 820 de groși cu Neagu: 720 în 60 de „etiede” și 100 în paralele mărunte”.

αἰτίσιον (τό) = lit., anual; (în doc.) cuantumul anual al unui venit (ocne, bălți, vămi etc.), dare anuală.

„...ὅσα μοὶ γράφεις ἀποκρινόμενος περὶ τοῦ αἰτίσιον τῶν πάλτων...”. (HI, CXXVIII-16). „...cele ce-mi scrii, răspunzându-mi în legătură cu venitul anual al bălților”.

ἀκοετασιόνι (τό) = acceptare. Cf. it. *accettatione* „acceptare”.

„Προσμένετε τὴν εἰδίειν τοῦ ἀκοετασιόνι καὶ πρὸ τοῦ νὰ ἔλθῃ αὐτὴ...”. (HCP, XXX-300). „Așteptați vestea acceptării și mai înainte să sosească aceasta ...”.

ἀλπουνουραῖς (αἰ) = un fel de blănuri (cozi de vulpe?). V. și XXXIV-453, unde apare forma ἀλπονوراῖς.

„...ἔστείλαμεν εἰς περιλαβὴν σας καὶ ἐν σακκίον μὲ ἀλπουνουραῖς, οἱ ὅποια εἶναι τοῦ Ἰ.Αβραμίου...”. (HCP, XXX-510). „... am trimis ca să luați în primire și un sac cu marfă, care este a lui I.Avraam”.

ἀλούπχα (τά) = vulpi (mai ales blănuri).

„...ὅτι τὰ ἀλούπχα τὰ πούλησα πρὸς γρ<όσια> 3 καὶ ὀχει παραπάνω...”. (HCP, XXXIV-12); mai vezi și nr. 14 și 16). „... că blănurile de vulpe le-am vândut cu 3 groși și nu mai mult...”.

ambeleziia = un fruct exotic.

„... ambeleziia ... cântarul ... 18 bani vama”. (HI, IV-2). Apare alături de *migdale*, *smochine* etc.

ἀνάληψις (ῆ) = ca sărbătoare religioasă este Înălțarea crucii lui Iisus Christos; (aici) termen de plată.

„...νὰ κόψουν τὰ ξύλα... καὶ ἕως τὴν ἀνάληψιν νὰ εἶναι χαζίρι...”. (HI, CXXXV-62). „... să taie lemnele ... și până la Înălțare să fie gata...”.

ἀντιστάτον (τό) = adevărință, atestat.

„...ἡ ἂν ἴτον ὁ τρόπος νὰ εὐγάνετε ἀπὸ τὴν γράνιτza ἓνα ἀντιστάτον νὰ τὸ ἀπο δίξη...”. (HI, CXIII-77). „... sau dacă ar fi posibil să scoateți de la graniță un atestat care să arate...”.

ἀπατεκάρος (ό) = farmacist, spițer. Cf. fr. *apothicaire* „farmacist, spițer”; o formă stâlcită a acestui cuvânt.

„...ἔστείλαμεν ἓνα κουτὶ βουλομένο μὲ μερικὰ ἐργαλία ἱατρῶν... πρὸς τὸν Michael Merkler ἀπατεκάρων εἰς Βουκουρέστι”. (HCP, XXXVI-445). „... am trimis o cutie sigilată cu câteva instrumente medicale ... pentru Michael Merkler, farmacistul din București”.

ἀραμπούσια (τά) = socoteli (răboj?).

„...μὰς εὐγαλαν ἄπιρα ἀραμπούσια· λιβὸν κατὰ τ' ἀραμπούσια τὰ ἐδικὰ μας ὁποῦ εἶναι εἰς Βουκουρέστι τὰ ἐτεργιάσαμεν μὲ τὰ ἐδικὰ τοὺς καὶ εὐγίκαν κατὰ 300 μερούσια,

φονάζοντας ὅτι εἶναι ἀκόμι καὶ ἄλλα ἀραμπούσια ἀπὸ τὰ δικά μας καὶ ἐχάθηκαν”.

(HI, CXIII-92). „<Sătenii din Arcești> ne-au adus multe socoteli (= răbojuri?);

deci, după socotelile noastre care se află la București, și pe care le-am comparat cu ale lor, au ieșit cam 300 de măsuri, <aceștia> vociferând că mai sunt și alte socoteli de ale noastre care însă s-au pierdut”.

arcer (pl. -uri) = brici (pentru bărbierit).

„... arceruri dă bărbierit, unul ... 1 ban și jumătate vamă” (HI, IV-2).

ἀρδᾶση (ή), ἀρδᾶσι (τό) = marfă de cea mai proastă calitate.

„Τὸ ἀνοίξαμαν (τὸ κολέτο) καὶ οὔτε τῆς Μπρούσας εὐγῆκεν, οὔτε παραδουναβίσινα μετᾶξι, ἀλλὰ... τοῦ Βιδινίου, τὸ πλέον χονδρότερον μετᾶξι, ὁποῦ ὠνομάζεται „ἀρδᾶσι”. (HI, CXVIII-60 și 61). „Am deschis (coletul) și nu am găsit nici mătase de Brussa, nici sud-dunăreană, ci de Vidin care este cea mai grosolană mătase și se numește „ardaș”.

ἀρνοπώκι (τό) = blană de miel (sau lână foarte fină?).

„...τά δύο σακιά ἀρνοπώκι ἦλθαν, τὸ τουρκικὸν κοστᾶρει... τὸ βλαχικὸν...”. (HCP, XXXIV-410). „... au sosit cei doi saci cu blănuri (lână), ... cea turcească costă ... valahică ...”.

ἀρτηρήζω = 1) a participa la un meztat, a licita; 2) a atribui, în urma licitației.

„Τὸ χάινι τοῦ Λιάσκογλου ὅλο ἐπάνω σας εἶναι κανέννας δὲν ἀρτήρησε ἀκόμι”. (HI, CXIX-18). „Hanul lui Liascoglu vă aparține; nimeni nu a mai licitat (= nu a mai dat nimic peste prețul oferit)”.

asiboia = pământ roșu.

Extras dintr-o listă: „...asiboia pământ roșu ... cântarul ... 90 bani vama”. (HI, IV-2).

ἀστράκα (ή) = avort. Cf. arom. *astrăkescu* „(as)secher; tarir; avorter”, dr. *a stârpi, sterp*.

„Ἐγὼ ἤμαι ἐδὼ στήν Φροσήνην μὲ τὸ νὰ εἶναι ὀλίγο ζαήκη ἀπὸ τὴν ἀστράκα...”. (HI, LXX-105). „... eu sunt aici la Frosini, deoarece nu se simte bine din cauza avortului...”.

ἀτζεμολάνης (ὁ) = viitor ienicer. Cf. turc. *agemiolan* „viitor ienicer, după un stagiul de 7 ani” (CDT, Glosar).

„...νὰ θεωρήσομεν λογαριασμόν, εὐγάζοντας τὰ ἔξοδα πόλεως... τοῦ δρόμου... καὶ χάκια... τοῦ τζουχαντάρη καὶ ἀτζεμολάνη...”. (HI, I-42). „... să verificăm socoteala, scăzând cheltuielile de la Constantinopol ... ale drumului ... și banii pentru cadourile <date> ciohodarului și agemiolanului”.

ἀτζικ μαβί (τό) = culoarea mov închis (sau deschis?)

„...ἓνα κομ<μάτι> ρούχο ἀτζικ μαβί”. (HCP, XXXV-21). „... o bucată de postav de culoare mov închis (sau deschis?”).

ἀτιρέσον (τό) = adresă.

„Τὰ γράμματα μὲ τὰ στείλετε μέσον τοῦ αὐτοῦ κυρίου Χάτζη Κωνσταντίνου Πόππ μὲ ἀτιρέσον διὰ ἐδὼ Κωνσ. Κομῖξι καὶ συντρ<οφία>”. (HI, CIV-76). „Scrisorile să

mi le trimiteți prin domnul Hagi Const. Popp de acolo pe adresa lui <<Const. Kimitki și comp.>> de aici”.

ἀφάθoρe = în expresia εἶαι πρὸς ἀφάθoρe μας = este contra noastră, nu ne este favorabil. Emitentul scrisorii a interpretat expresia considerând că *a* inițial are sens privativ, ca în limba greacă. Cf. it. *a favore* „în folosul cuiva, pentru cineva”. „Καὶ ἐκεῖνο τὸ γράμμα δὲν τὸ εὐγαζα εἰς τὸ μειδᾶνι, ἐπειδὴ ἦτον πρὸς ἀφάθoρe μας”. (HI, CXXIX-72). „Și nu am dat la iveală acea scrisoare, deoarece nu era în fravoarea noastră”.

ἀφράτο (τό) = (glosă) τὸ σουλιμάνι = suliman, fard.

„Καὶ ἀπὸ τὸ ἀφράτο ἤγουν τὸ σουλιμάνη ὡσαν ἐκεῖ ὁποῦ μὲ ἔστειλεν, δὲν περνᾷ ἐδῶ, δὲν εἶναι χάρτζη”. (HCP, XXII-36). „Afratul, adică sulimanul pe care mi l-ai trimis nu se cumpără aici, nu este ceva specific (care se caută)”.

βάγγω = banco-țidulă, bancnote de hârtie. Cf. germ. *Banko-zettel* „bancnote de hârtie”.

„10.000<ιoρίνια>ἔλαβα παρὰ τοῦ ἐν Πέστα Ζαμφί<ρου> Ἀθανασίου εἰς λογαριασ μόν σας... εἰς διάφοραις Βάγγω”. (HI, III-85). „Am primit 10.000 florini în diferite banco-țidule, în contul dvs., de la Zamfir Atanasiu de la Pesta”.

βαγένι, βαγγένι, βαγώνι (τό) = vagon, de diverse dimensiuni: 635 funți (HCP, XXXV-95); 176 funți (HCP, XXXIX-591) și 530 funți (HCP, XXXIX-541).

βαιδιμάτες (οἱ) = un gen de acte, copii „vidimat”.

„...τὲς περικλισμένες... τρεῖς κόπιες βαιδιμάτες ταῖς ἔλαβα”. (HCP, XXXV-97).

„... cele trei copii „vidimat” le-am primit”.

βαίνισταιν (τό) = tartru; cremă de tartru. Cf. germ. *Weinstein*, idem.

„...εἰς τὸ ὁποῖον κουτίον εἶναι καὶ ἓνα πουγγὶ μὲ βαίνισταιν καὶ νὰ τὸ δόσετε τ ὦ κυρίῳ Ν· Στάμου”. (HCP, XXII-158). „... în care cutie este și un colet cu cremă de tartru și să-l dați lui N. Stamu”.

βαῖζεν = alb. Cf. germ. *weiss* „alb”.

„...ἓνα πακέτο μὲ 12 πῆχ<ες> μερινὸς βαῖζεν φάρπ, τὸ τοποῖον κοστῖ<ει>...”. (HCP, XXXIX-313). „... un pachet cu 12 coți <stofă> merinos albă, care costă...”.

bacam = (glosă) lemn „băcan”, folosit pentru vopsit.

„Bacamul” – lemn de boele, cântarul ... 86 bani vama”. (HI, IV-2).

βακαρένια (τά) = monedă mărunță (de aramă). Cf. arom. *băcāre* „airain, cuivre” <tc. *bagyr*, „cuivre”.

„...στεῖλε μου... f. 300 ἢς μικραῖς Βανκοτζεδούλαις καὶ f. 100 ἢς Βακαρένια...”. (HCP, XXX-131). „... trimite-mi ... 300 florini în banco-țidule de valoare mică și 100 florini în monedă mărunță”.

βακούφικος = (aici) scutit, protejat. Cf. arom. *vacufe* „fundatie religioasă” <tc. *vayyf* „pieux; fondation pieuse”.

„...καὶ νὰ φανῆτε ὅλοι κοινῶς εὐπειθέστατοι καὶ ὑπήκοοι εἰς τὴν ὀφειλομένη ν ταύτην βασιλικὴν προταγῆς, χωρὶς νὰ στοχαστῆτε ὅτι, ἐ τὸ νὰ εἶναι μερικὰ

τῶν βιλαγετίων βακούφικα, ἤμπορεῖτε νὰ φανῆτε ὅποσοῦν ἐνάντιοι". (HI, I-64). „...și să vă arătați cu toții supuși și plecați față de această poruncă împărătească, fără să vă gândiți că, din moment ce unele dintre vilaete sunt scutite, puteți și voi să vă împotriviți”.

balic diși = dinți de pește; gr. μπαλίκ διοί. Cf. tc. *balác dişi* „dinți de pește”; colții unor morse din mările nordului; un fel de fildeș mai gălbui, de calitate inferioară, folosit mai ales la ornarea hangerelor și iataganelor (CDT, Glosar). „balic diși (dinte de pește) ... ocaua ... 16 vamă” (HI, IV-2).

bancurii = bancotidule, monede de hârtie. Cf. germ. *Banko-zettel* „hârtii emise de bancă” „<5707 sfântici> ... că se vor putea triimite la Viena sau schimbându-i în bancurii sau într-această monedă” (HCP, XXXVII-449).

βαπέρια (τά) = garnitură (aplicații) de dantelă.

„...πέντε μαξιλαράκια μὲ βαπέρια μάβια καὶ... δύο ὑποκάμισα μὲ βαπέρια...”. (HI, CII-14). „... cinci puișoare de pernă cu garnituri (aplicații) mov și ... două cămăși cu garnitură (de dantelă)”.

baretă (e) = scufie pentru noapte.

„... barete sau scufies frâncești ... duzina 7 bani și jumătate <vamă>”. (HI, IV-2).

βαρεά, βαρυά = moneda forte (în opoziție cu aceea de hârtie).

„...ἦδον καὶ τὴν ξεκαθάρισιν τῶν δύο πογγίων μὲ βαρυὰ καὶ ἀσήμι...”. (HCP, XL-114). „... am văzut și lichidarea celor două pungi <de bani> cu monedă forte și monedă de argint”.

Βάρμινγκα (ή) = Consiliul de la Budapesta (glosă).

„...νὰ μοι φανερόσησε διὰ τὸ βέξιλον τοῦ Γρούμπερ ἂν πρὸς Κοιζύλιον οἴτη Βάρμινγκα ἐδῶ ἐστάλθισαν, ἐπειδὴ ἐγὼ ζιτῶ ἐδῶ εἰς τὴν Βάρμινγκα...”. (HCP, XXXIX-198). „... să mă informați în legătură cu polița lui Gruber, dacă a fost trimisă către Consiliul de aici, deoarece eu o caut la acest Consiliu de aici...”.

βαρρόοι (τό) = oraș (varoș, împrumut din lb. magh.)

Extras dintr-o notă de plată: „βάμα βαρρόοι<ου> καὶ Ἀμποίας... 1,12 fl.” (HI, IV-80 a); „vama orașului și a <râului> Aμποι (?) ... 1,12 florini”.

βάτραι (αἱ) = vatră (e), zeciuială (dijmă) pentru vatră.

„...λάβοντες ληστροικῶς καὶ δίσματα σπαρτῶν καὶ ἐζητοῦσαν νὰ πάρουν ἀκόμη καὶ βάτραις...”. (HI, III-75 și HI, I-97). „... luând hoștește și dijele din săptămânuri au căutat să mai ia și dijele pentru vatră”.

βάχνι (τό) = fân, iarbă cosită.

„...διὰ τὸ βάχνι ὁποῦ ἐκόσισαν ἀπὸ τὸ φουσατό τῶν παρταλέων ἐν καιρῷ ὅπο ὦ τὸ μπανίζουν εἰς Μάβρι...”. (HI, CLX-113). „... în ceea ce privește fânul pe care l-au cosit din satul „prietenilor”, în timp ce îl trimiteau la Craiova ...”.

béden = mănunchi, top, un anumit nr. de blănuri care constituie o unitate de măsură cantitativă.

Extras din „Tarifa vămilelor pe anul 1805: blane de epuri alb ... bédenul ... 12 b<ani> <vamă>.” (HI, IV-2).

belamut = material folosit pentru amestecul vopselelor.

„belamut (la văpsele) ... cântarul ... 3 bani <vamă>”. (HI, IV-2).

betechi = material textil.

„... betechi; alt ... de la Țarigrad, donlocul pe coți cinci”. (HI, IV-2).

berbută (rusească și leșească) = un fel de marfă (neidentificată).

„berbută rusească, cântarul ... 22 bani <vamă>; berbuta leșească ... topu ... 15 bani <vama>”. (HI, IV-2).

βεσελέν (τό) = prilej, moment.

„...καὶ μόλις τῶρα ἡῦρα τὸν ἀρμόδιον βεσελέν ἐρχομαι λοιπὸν νά...”. (HI, LXX-83).

„... și abia acum am găsit momentul potrivit, așa încât voi veni ca să ...”.

βέτρες (οἱ) = vedre, unitate de măsură pentru capacitate. Pentru text v. χρητήες.

θηγορβέουμ = pronunție și notare greșită pentru expresia din germ. *Wiener Währung*.

„...σὰς ἐμπάζω f. 620 εἰς θηγορβέουμ καὶ ἄλλα νὰ πάρите ἀπὸ τῶν κύρ 'Ρίζου...”. (HCP, XXI-396). „... vă remit 620 de florini în valută vieneză și alte (monede) ca să luați de la kir Rizu...”.

βιγάνια (τά) = un gen de îmbrăcăminte de damă (neidentificată).

„...νὰ ἀγοράσετε ἔτι γαρνιτούραις διὰ 2

φορέματα ἤτοι βιγάνια νὰ ἔχουν κόλτεουρα...”. (HCP, XXXIII-165). „... să mai cumpărați garnituri pentru două haine (adică îmbrăcăminte de damă), care să aibe colțișori”.

Βίγουρα = marcă de postav comercializat la Sibiu.

„...νὰ μὰς φανερώσετε...εἰς τὶ τιμὰς τρέχουν αὐτοῦ τὰ χοντρά ρούχα, τὰ κοινῶς λεγόμενα Βίγουρα, τόσον ἄσπρα, ὅσον βαμμένα μάβρα...”. (HCP, XXXVII-126).

„... să-mi comunicați la ce preț se vând acolo postavurile de calitate proastă, cele numite de obicei *vigura*, atât cele de culoare albă, cât și cele vopsite în negru”.

bizir = un fel de grăsime (ulei sau cerviș).

„bizir ... cântarul ... 44 bani <vama>”. (HI, IV-2).

βιζόνιον = în expr. „al (sic) βιζόνιον” = „la cerere, la nevoie” (termen financiar).

Cf. it. *al bisogno* „la nevoie, la cerere”.

„...μοὶ ἔδωκαν σήμερα τὰς 4-ες <τράττες>μὲ τὸ al(sic) ιζόνιον εἰς τοὺς κ<υρί>ους Condrei D. P. Brants”. (HCP, XXXVI-199). „...mi-au dat astăzi cele patru polițe cu indicația „la cerere”, pentru domnii D. Condrei și Brants”.

vinde(a) = (uneori) a arenda, sinonim cu gr. ἀγοράζω, πωλῶ = a da și a lua în arendă. „... pentru un petec de moșie care trece peste Olt... am vândut-o cu t<a>l<eri> 80 într-un an, fiindcă nu puteam eu să o caut”. (HI, CXVI-36).

βίστα = „de la vedere, de la prezentarea unei polițe” (termen financiar). Cf. it. *vista* „văzut, vedere”.

„...ἐξ αὐτῶν τὰ ἡμισυ... τραβίξατε μὲ τράτταν σας τῷ εἰς Βιένναν Σταύρῳ Ἰωάννῳ βίστα 14 ἡμέρ<ας>...”. (*HCP*, XXXVI-616) și (*HI*, IV-98). „... din acești <bani>, jumătate îi trageți cu o poliță, la Viena, lui kir Stavru Ioannu cu termen de 14 zile de la prezentare”.

βοροσλοβάνικος = din localitatea Breslau.

„...διὰ κάτι ρούχ<ον> βοροσλοβά<νικον> εἶναι νὰ μας ἔλθον πρὸς τὰς ἀρχὰς τοῦ μαῖου”. (*HCP*, XXXV-175). „...cât privește postavul de Breslau urmează să ne sosească pe la începutul lui mai”.

bucaluri seci = sticle goale.

„... bucaluri seci ... suta ... 15 bani <vama>”. (*HI*, IV-2).

βουκούφης, ἰδος = care află (știe, care este informat).

„...στοχάζομαι νὰ ἐγίνετε βουκούφιδες τόσον ἀπὸ τοὺς κεχαιάδες... ὅσον καὶ ἀπὸ ἑνα μου γράμμα”. (*HI*, I-56, I-75). „...cred că v-ați informat atât de la chehaiale cât și dintr-o scrisoare a mea”.

βουλετό = în expr. εἶναι βουλετό = este posibil.

„Εἰς τὴν Πέστα δὲν εἶναι βουλετό διὰ νὰ πιγένω ἐπιδὶ εἶναι ὁ καιρὸς κονδός”. (*HCP*, XXX-81). „La Pesta nu mai este posibil să plec, deoarece este timpul foarte scurt”.

βουλίκον (τό) = scrisoare sigilată.

„...σὰς ἔστειλα μὲ προλαβοῦσαν... πόσταν ἐγκικλισμένη εἰς βουλίκον κυρ<ίου> Ἰωάννη Γεωργίου Νικολόπουλου...”. (*HI*, CI-2). „... v-am trimis cu poșta trecută o <scrisoare> a mea anexată la scrisoarea sigilată a dlui Ioan Gh. Nicolopol”.

Branchovan = un gen de trăsură; apelativ format de la numele cunoscutei familii românești.

„... le prix d'un Branchovan – mais du meilleur que se fabrique à Hermanstadt, couvert en peau noire...”. (*HCP*, XXXVII-365).

γαλάτες (οἱ) = găleți (unit. de măsură pentru capacități).

„...νὰ μὲ ψουνίσι ἀπὸ τὸ παζάρι 10 γαλάτες σιτάρι καλὼ φίνω καὶ νὰ μὲ τὸ στήλετε”. (*HCP*, XXII-481). „... să-mi cumpere de la târg 10 găleți de grâu bun, fin și să mi le trimiteti”.

γγεσφορέν (τό) = un fel de taxă.

„...εἰς ὅσα ἔxoδα Βιέννης ἕως καθαφέρομεν εἰς τὸ μαγαζὶ τὰ ἄνο 145 σακιά... Πέστας καὶ Συμπινίου γγεσφορέν a 7 κρτζ· τὸ %”. (*HI*, C-124a). „... pentru câte cheltuieli <s-au efectuat> la Viena până să aducem în magazie cei 145 de saci de mai sus ... taxa de 7 % pentru Pesta și Sibiu”.

γγουμικβαγιατζή (τινκτύρα) = tinctură pentru reumatism.

„...εἰς τὸ Συμπίνι εὐρίσκεται εἰς τὴν σπητζαρία ἓνα ἱατρικὸν ὀνομαζόμενον τινκ τοῦρα γγουμεκθαγιατζή”. (*HCP*, XXVII-270). „... la Sibiu se găsește la spițerie o doctorie numită tinctură „gumikvaiagi”.

γιαμπάδες (οἱ) = rezidenți cu domiciliul flotant de pe teritoriul Imperiului austro-ungar.

„...καὶ μὲ εἶπεν ὅτι ἀπὸ τὴν εἰρήνην Σιστοβίου Αὐστρία καὶ δόθεν σουδίτον δὲν κάνη, κάνη γιαμπάδες καθὼς εἰς Συμπίνι”. (*HI*, CXXXI-22). „... și mi-a spus că după pacea de la Șiștov, de atunci Austria nu mai face nici un sudit, ci face rezidenți flotanți, cum <am fost și noi> la Sibiu”.

γεζελίκια (τά) = obiecte de lenjerie (așternut ?)

„...τὰ δύο γεζελίκια καὶ τρία τζαρτζάφια ἔλαβοῦν μὲ λέται ὁμος τὸ ἐν γεζελίκι πιανοῦ εἶναι”. (*HI*, CVIII-31, 39). „... cele două așternuturi și trei cearșafuri le-am luat; nu îmi spuneți însă al cui este un așternut”.

γιαπάκ παρασί = taxă plătită pentru oi.

<Extras dintr-un cont>: „...ῶσα διὰ τὰ γράμμι<ατα> καὶ τεσχερὲς καὶ γιαπάκ παρασί τῶν προβάτων τοῦ <’ Αστρινου>”. (*HI*, II-62). „... câți <bani s-au dat> pentru înscrisurile și teșcherelele și taxele de la oile lui Astrino”.

γιαπράκι (τό) = un gen de marfă (piei? lână tabacică?)

„...καθότη μήτε ἐδὸ μήτε εἰς τὰ χοριά δὲν βρίσκητε ἄλο γιαπράκη”, „...εἶναι εἰς τοὺς ταμπάκους 5 χιλιάδες ὀκάδες γιαπράκη”. (*HCP*, XXXI-115). „... deoarece nici aici și nici prin sate nu se găsește altă lână”, „... la tabaci se găsesc cinci mii ocale lână”.

γιερμπηκίρ (τό) = material textil, erbichir (v. și *Glosar de cuvinte grecești*, I, „Revista Arhivelor”, nr. 1, 1972).

„... 2 κομ<μάτια> καὶ 3 πῆχες γιερμπηκίρ κόκιννο a 7,60 κομ<μάτι> ... 18,90 <γρόσια>”. (*HI*, IV-152). „... 2 bucăți și 3 coți de erbichir roșu a 7,60 <groși> bucata <fac> 18,90 groși”.

γιὸλ χάρτζι = cheltuieli pentru drum. Cf. tc. *iol* „drum” și *khardjamak* „depenser, faire des frais”.

„...νὰ θεορήσομην λογαριασμὸν εὐγάζοντας τὰ ἔξοδα... ἐτι δὲ καὶ τὸ γιὸλ χάρτζι ἕως εἰς Κωνσ<αντίνου>π<ό>λ<εως>”. (*HI*, I-42). „...și să verificăm socoteala scăzând cheltuielile și chiar pe cele <făcute> cu drumul până la Constantinopol”.

γιουβεζί = de culoare roșu-închis. Cf. arom. *yiuvéze* „roșu-închis” <tc. *guvez* „de couleur bleu foncé tirant sur le rouge”.

„Ἐπληρώσαμεν κυρὰν διὰ βάμμα ἐδῶ εἰς Βουκ<ουρέστι> διὰ 12 πῆχ<ες> μέρινος γιουβεζί... 18,60 fl.” (*HCP*, XXXIX-315). „Am plătit chiria la vama de aici din București pentru 12 coți de <stofă> din lână merinos de culoare roșu-închis ... 18,60 florini”.

γιουρούσι (τό) = iureș, avalanșă.

„...ἐγὼ διὰ τὰ ἀπαντίσω τὸ γιουρούσι τῶν μουστερίων... ἐκατήντισα τὰ δείχνω τὸ κοντράκτον της”. (HI, CXII-65). „...eu, ca să fac față la avalanșa de mușterii ... am ajuns să le arăt contractul tău”.

γυφηριάτικα (τά) = taxă plătită la trecerea peste un pod.

„...ἐδώσαμεν ἀκόντο καὶ γυφηριάτικα Μεχάδιας... 59,33 <γρόσια>”. (HI, III-22).

„...am dat aconto și taxă pentru trecerea podului la Mehadia <peste Cerna> ... 59,33 groși”.

γκεζί (τό) = moar; un fel de postav gros, pentru haine (HI, CXVI-87). Cf. arom. yizié „moar” <tc. guézi „sorte de moire; étoffe moirée”.

„...εἶναι καὶ 10πῆγες γκεζί εἰς ἓν χάρτι βουλομένον”. (HI, LXX-100). „...sunt și 10 coți de stofă ambalați într-o hârtie, cu sigiliu”.

γκιόεμ = (advb. și conj.) parcă, când, în momentul în care, din cauza. Cf. arom. γιοia(m) „parcă, când” <tc. gueuia „parcă, când”.

„...καὶ γκιόεμ μὲ τὸν μαδὲ τῆς πανούκλας μήτε εἰς τὰ χωρία μας ἐζύγοσαν”. (HI, I-56). „...și din cauza ciumei nu ne-au lăsat să ne apropiem nici de satele noastre”.

γκιουτζηλὲ μπουλέ = (advb.) cu mare greutate; vrând-nevrând. Cf. arom. γιυče „păreră de rău, regret” <tc. gudj „difficulté, difficillement”.

„...μοῦ λέγει ὅτι χωρὶς τὰ δόση τριακόσια γρ<όσια> δὲν πιτίζει δουλιὰ καὶ γκιουτζηλὲ μπουλέ τοῦ ἔδωσα ἑκατόν”. (HI, I-56). „...mi-a spus că fără să dea 300 de groși nu poate sfârși treaba și vrând-nevrând i-am dat 100”.

γλέπω, γλέποντας = βλέπω, βλέποντας. (HCP, XXXVI-328, 329).

ghermesele = ciubuce neprelucrate.

„...ghermesele (ciubuce) nelucrate suta...4 bani și jumătate <vama>”. (HI, IV-2).

ghioderi = piei tăbăcite.

„ghioderi de la Hiu, taneaua... 1 ban <vamă>; ghioderi de miel și de capră, taneaua... 2 bani jumătate <vamă>”. (HI, IV-2).

δεκάριον = unitate de măsură care cuprinde 10 unități mai mici (echivalentul rom. al cuvântului *deca*, unitate de măsură pentru lichide, de ex. „un deca de vin” - 10 kg). Extras dintr-o socoteală:

„...διὰ 14 δεκάρια μήλα διαλεγμένα...9,30 γρόσια”. (HI, CXXXIV-55). „...pentru 14 dekarii de mere alese...9,30 groși”.

δεσίματα (τά) = un fel de acte, înscrisuri (glosă).

„...ποσ ἰ σάσι ἀντικριθίκαν ποσ ἔχουν εἰ ρομεὶ γράματα εἶγουν δεσίματα καὶ εἶ ναι τὰ γράματα εἰς Συμπίν”. (HCP, XL-143). „...și sașii au răspuns cum că au și romerii înscrisuri adică acte și înscrisurile sunt la Sibiu”.

διαγραφὴ (ῆ) = adeverință eliberată de la bancă pentru a certifica achitarea unei sume de bani (o taxă); corespondentul în lb. germ. este *Anweisung*.

„...τότε μοι στέλνετε μίαν διαγραφὴν (*Anweisung*) τῆς αὐτοῦσε Βάγκο-Κάσσας”. (*HCP*, XXXIX-606). „...și atunci îmi trimiteți o adeverință de la banca de acolo”.

διαφόρεμα (τό) = dobândă.

„...καὶ θγάζοντας καὶ διαφορέματα ἀσπρῶν ὁποῖος ἀπὸ ἡμᾶς ἤθελεν δώσει”. (*HI*, III-32). „...și scăzând și dobânzile banilor care fuseseră dați de către noi”.

διασαζής (ὁ) = iazagiu (secretar sau grămătic în cancelaria hanului tătar sau a vizirului - *CDT*, vol. I, Glosar); secretar.

„...σὰς ἐγράψαμεν μὲ τὸν Κωνστ<αντίνου> διασαζήν τοῦ signior Μαρκέλιους λέγοντας σὰς ὅτι...”. (*HCP*, XXXVI-405). „... v-am scris prin Constantin, secretarul domnului Merkelus, arătându-vă că ...”.

δίγροσα (τά) = un fel de ecatastari.

„...ἐκατοστάρια δίγροσα καὶ λοιπὰ παλεά ... f.21,30”. (*HI*, CXIX-55).

„... ecatastarii „dublii” (?) și cei vechi <au ajuns la cursul de> 21,30 florini.

δούμιδες (οἱ) = turcii. Cf. arom. *dudúm* „soldat turc en large pantalon”; cuvântul există și în lb. bulg. *dudúm*.

„...Παπὰ Χατζῆ, φρικτὸς φόβος ἔπιασεν τοὺς `δου` δούμιδες, δὲν τολμοῦν κάτω ἀπὸ τὸ νῆσι νᾶ κατέβουν”. (*HI*, CXI-55). „Tată Hagiule, pe turci i-a cuprins o spaimă teribilă și nu mai îndrăznesc să coboare din insulă”.

damhaanes = un fel de textilă.

„Damhaanes, donlocul po coți cinci...60 bani <vama>”. (*HI*, IV-2).

deghermele = baloturi mici, la textile (sens nesigur)

„Basmas dă Țarigrad bună, topul cu 10 deghermele... 15 bani <vama>”. (*HI*, IV-2).

dibas = un fel de textilă.

„Dibas dă Agem... cotu... 11 bani <vama>”. (*HI*, IV-2).

donloc = unitate de măsură pentru lungime, avea cinci coți.

„Betechi i alt... de la Țarigrad, donlocul po coți cinci...”. (*HI*, IV-2).

ἐβερκοτάερ (τό) = un fel de monedă de hârtie austriacă.

„Τὸ κοπστάερ ὁποῦ ἦταν πέρσι f.2 τὸ θέλουν εἰς ἀσιμένια... τὸ ἐβερκοτάερ τὸ θέλουν εἰς γερρά ἴδη ἀσιμένια”. (*HCP*, XXXIX-931). „... Copstaerul care anul trecut era 2 florini, acum îl vor în <monedă de> argint... everkstaer-ul îl vor de asemenea în <monedă> forte, adică în argint”.

ἔλια (τά) = unitate de măsură pentru lungime, folosită la Viena; echivalentă cu cotul (*HI*, CIII-39 a, CIV-66 a, CXIII-3 a).

Redăm pentru comparație două texte din două documente diferite din CXXIII-64 și 64 a. „...<σὰς ἔστεια> ἓνα κομάτι ἀπὸ 29 ἔλια σομερ μανζέστρα...” și un extras dintr-o factură: „29 πῆχες Somer (sic) μανζέστρα εἰς ἓν κομμάτι...”. „... ἦ-am trimis o bucată de pânză de Manchester, marca „Somer”, de 29 de coți”.

ένγηρ (ένκλρ) σαλή = șal de Angora, material textil, o stofă foarte fină.

„...νὰ μοῦ φικιάσις ἓνα τζεοσίρι ένκλρ σαλή νὰ εἶναι καλὸ μπογη”. (HI, CXVII-87). „... să-mi confecționezi o pereche de șalvari din șal de Angora, să fie bun, de prima calitate”.

ἔμερα (τά) = unitate de măsură pentru capacități (comparabilă cu ocaua?).

„...καὶ τὰ ἐγώμωσαν με ναιρόν τὰ 2 βαρελάκια εἰς τὸ πιγάδι καὶ τὰ ἐμέτρια με τὸ μῶσι λοιπόν τὰ εὐγαλαν ἔμερα 13 ½ καὶ μῶσια 9”. (HCP, XXXIX-1072). „... și au umplut cu apă cele două butoiașe la fântână și le-au măsurat cu dramul (?) deci au iești 13 ½ ocale și 9 dramuri”.

ἐντερέσον (τό) = venit (provenit de la o moșie).

„...τὸν λογοφῆτην Ῥῶδον...

θα στίλο εἰς Μολδοβένι νὰ πάρι ἐνγράφος τὸ περσινὸ ἐντερέσον τοῦ μουλκίου”. (HI, CXIV-65). „... pe logofătul Radu îl voi trimite la Moldoveni ca să ia o notă cu ‘venitul de anul trecut al moșiei’”.

ἐρπάρης (ὁ) = „ierbar”, cel care strângea taxa numită „ierbărit”.

„Ἐπιστατίσαμεν πάλιν τὸν ἴδιον κύρ Ἀστρινὸν διὰ νὰ λάβῃ καὶ διὰ αὐτὰ τὸ ἐρ παρήτον των ἀπὸ τὸ ἐκείσε ἐρπάρη...” (HI, IV-109). „L-am însărcinat din nou pe același kir Astrino ca să ia și pentru acestea ierbăritul de la „ierbarul” de acolo (= de la Craiova)”.

ἐτζιταλυῆσεν = ἔκραξεν (glosă), a convoca, a invita oficial.

„Ὁ κύρ Ματθαῖος νέμεσις ἀπὸ τὸ Μπελιγράδι δὲν ἐτζιταλυῆσεν (ἔκραξεν) τὸν Κωνστ. Ῥωμαῖον”. (HCP, XXVII-171). „Nemeșul Matei de la Bălgrad nu l-a chemat (printr-o citație) pe romeul Constantin”.

εὐχαριστῶ = (aici) a restituit o sumă împrumutată, capitalul plus dobânda.

„...καὶ εἰς τὴν διορίαν νὰ ἔχωμεν νὰ τὸν εὐχαριστίσωμεν καιφάλιον ὁμοῦ καὶ δ ἰάφορον...”. (HI, IV-11). „... și la termen să avem să-i restituim capitalul împreună cu dobânda”. Este echivalentul expresiei românești „a-i aduce bani cu mulțumită”, ca în doc. IV - 10: „... cu soroc de acum până la Sfeti Gheorghe să am a-i aduce bani cu mulțumită, cu dobânda lor, la sută taleri 1”.

ζαερετζίδες (οἱ) = perceptorii numiți pentru a strânge zaherea.

„...ἤλθαν καὶ ἡ ζαερετζίδες καὶ τοὺς ξαναπαρακάλεσα διὰ νὰ προζμένουν”. (HI, CXIX-69). „... au venit din nou cei care strâng zaherea și i-am rugat iarăși să mai aștepte”.

ζαπάρδα(ή) = în expresia νὰ πάρουν ζαπάρδαν = a-și primi răsplata, ceea ce merită.

„...κοίταξε με μέσον φίλων νὰ πάρουν καμμίαν ζαπάρδαν τὰ σκληριά, τὰ ἄπιστα”. (HI, CVII-50). „... ai grijă, prin intermediul prietenilor, să-și primească pedeapsa căinii cei necredincioși”.

ζαρλαμάδα (ή) = pocinog, festă.

„...καὶ ἐγὼ διὰ τοῦτο ἤθελα νὰ τοῦ κάμω μία ζαρλαμάδα, νὰ τοῦ σπάσω τὸ θαγ ἐνί”. (HI, CXXX-88). „... de acéca și eu am vrut să-i fac un pocinog, <adică> să-i sparg butoiul”.

ζέμελ μέλ = făină de calitate inferioară.

Extras dintr-o socoteală: „2 τζέντια ζέμελ μέλ <διὰ τὸν κύρ Ζαφύριν> a f. 19 ... 18 fl.”. (HI, IV-50). „2 quintale de făină de calitate inferioară pentru kir Zamfir, cu 9 florini fac 18 florini”.

ζερεμετίζω (τζερε...) = a amenda. Cf. arom. *ğirimé* „a amenda” <tc. *djerimé*, idem.

„...χορίς τὴν ἡδοῖν τοὺς ἔμπασε ἓνα νεβόδι εἰς τὴν πάλτα καὶ διὰ τοῦτο τὸν ζε ρεμέτισαν”. (HI, CXXXV-78). „... fără știrea lor a aruncat năvodul în baltă și pentru acest lucru l-au amendat”.

ζινίχια (τά) = blănuri de zibelină, aduse de la Moscova; v. și ζνιχογούνα în „Glosar” (IIIa).

„...ἡ δὲ τὰ 3 ½ ζινίχια τῆς Μόσχας τὰ ἐπούλησε καὶ γρόσια δὲν τὰ ἐπῆρεν”. (HI, CIV-78). „... cele 3 ½ <bucăți> de zibelină de la Moscova le-a vândut și banii nu i-a luat”.

ζλότα (ή) = termen de plată. Notă tergală pe un document în lb. rom., în care figurează cuvântul *soroc*.

„ἡ ὁμολογία διὰ τὸ χορίο Ντορσοῦρα διὰ γρ<όσια> 46 καὶ ζλότα ὅς τρις ἡμέρες”. (HI, III-36). „Zapisul satului Întorsura pentru 46 de groși termen <de plată> peste trei zile”.

ζοβάλι (τζοβάλι, τό) = sac (de lână sau cânepă).

„...σὰς στέλνο εἰς περιλαβὶν σας ... καὶ ἓνα ζοβάλη μὲ οὐρὲς ἀλοπίον”. (HCP, XXX-353). „... vă trimit ca să luați în primire și un sac cu <blănuri>: cozi de vulpe”.

ζοβερεντόρι (τό) = monedă de aur, numită în mod obișnuit *suforin*; cf. fr. *souverain d'or*.

„...νὰ μοῦ τὰ στέλνεις εἰς φλουριά βασιλικά μὲ ὀλίγην λάζιαν καὶ εἰς φλουριά ζοβερε ντόρια χορὶς λάζια”. (HCP, XXXV-97). „... să-mi trimiteți <suma de bani> în galbeni împărătești cu un baș mic și în galbeni suforini fără baș”.

ζούκας (ὅ); ζουκάτος (ὅ) = de naționalitate rusă, supus rus.

„...που τὶ νὰ κάμει, ὅτι αὐτὸς δὲν εἶναι ζούκας; αὐτὰ τὰ ἐδώθησαν μόνον εἰς τοὺς ζουκάτας”. (HI, CXXXI-126). „...Acum ce să facă dacă nu este supus rus? Acestea s-au dat numai supușilor ruși”.

ἥλιον (τό) = un fel de bijuterie cu diamante.

„...τρία κομμάτια τζιοβαρικά ἓνα ζευγάρι σκουλαρίκια ... ἓνα παπίλιον καὶ ἓνα ἥλιον ὅλλα μὲ διαμάντια θαλμένα εἰς ἓνα κουτί”. (HCP, XXXIV-488). „... trei bucăți giuvaeruri: o pereche de cercei ... o broșă ... și o brățară (?), toate cu diamante, așezate într-o cutie”.

ἡμερούσια, v. μερούσια.

ήντριγιάλα (ή) = întrecială (un fel de zeciuală); aici este glosat cu sensul de „vamă”. Pentru text. v. cuvântul *μουλκοσαπί*. (HI, CXV-120) și *τριάλα*.

ήνσοαλάχ = cu voia lui Dumnezeu, cu ajutorul lui Dumnezeu. Cf. arom. *işalá* „cu vrerea lui Dumnezeu” <tc. *inchállah* „s’îl plăit à Dieu”.

„...καὶ ήνσοαλλάχ θέλει εὖρη τὸν τόπον του...”. (HI, I-56). „... cu ajutorul lui Dumnezeu <chestiunea> își va găsi o rezolvare”.

ήσκιλός, ή, όν (adj.) = schilod (?).

„...διὰ τὰ δύο κουταβάκια ... με ήπεν ότι ἐγένισαν ήσκιλὰ καὶ τὰ ἐσκότοσαν”.

(HI, CII-58). „...despre cei doi cățeluși mi-a spus că s-au născut schilozii ... și i-a omorât”.

ήκτηζάς (ό) = nevoie, necesitate. Cf. arom. *htiză, ihtizae* „besoin, nécessité” <tc. *yqtyzâ*, idem.

ήγκφισιτόριο (τό) = cercetare. Cf. lat. *inquisitio* „cercetare, căutare”.

„...καὶ νὰ ἔχομεν τήν εἰδησιν εἰδὲ μὴ θέλομεν κάμη ήγκφισιτόριο με βασίλικὸν ς καντζελίστας”. (HCP, XXV-276 d). „...și să ne comunicăm, iar de nu, vom face o cercetare cu funcționarii de la cancelaria imperială”.

ιδίτζια (τά) = un gen de cal.

„...σὰς προέγραψαν ότι εὐκολότερα ήμπορεῖ νὰ ἐπιτύχη τινὰς ἄτια παρὰ ιδίτζια , τοῦτο καὶ πιστεύω”. (HI, CXIV-98). „...aceia v-au scris că mai ușor poată să găsească cineva armăsari decât „idicii”, ceea ce eu cred”.

ιλλάμι (τό) = informare, notificare, decizie judecătorească. Cf. tc. *i'lam* „informare, notificare, decizie judecătorească”. (CDT, vol. II, Glosar).

„...καὶ ότι ήθέλαμε δώση διὰ ιλλάμια περὶ αὐτοῦ τοῦ μαδῆ, νὰ εἶναι καὶ αὐτὰ ἀπὸ τὸ π ουγγί μου”. (HI, I-65). „...și ceea ce trebuie să dau pentru deciziile judecătorești în această chestiune, să fie și aceștia (banii - n.n.) din punga mea”.

ινάτι (τό) = mânia, supărare. Cf. arom. *inate, yinate*, „fâcherie, colère” <tc. *ynâd* „obstination”.

„...Ἐπειδὴ τὸν Πάνα τὸν κατατρέχουν σχεδὸν ὅλοι ... καὶ διὰ τὸ ἐδικόν του ἰν ἀτι ἔβαλαν καὶ τὸν ἐδικόν μας <ζαλχανά>”. (HI, CXXVIII-35). „Deoarece pe Pană îl persecută toți <boierii>; din cauza mâniei acestuia, au căsunat și pe zalhanaua noastră”.

ινταμπουλίρω = a trece în catastif (datoria cuiva), a imputa. Cf. lat. *intabulare* „a înregistra, a trece în tabele”.

„Ἄ κὺρ Ζαφίρης Ἀθανασίου ἐφαλέρησε καὶ τὸν ἰνταμπουλίρησαν ὕπερ f. 250.000 W.W”. (HCP, XXXVII-124). „Kir Zamfir Atanasii a dat faliment și i-au înregistrat în catastihuri peste 250.000 de fl. w.w.”.

ιντρίαχί (τό) = giulgiu (glosă).

„...Σὰς στέλλομεν ἕναν τενεκὲν με κάτι ἰντρίαχὶ ήγουν γκιουλγία”. (HCP, XXXV-281). „Vă trimitem o cutie cu niște materiale textile, adică giulgiu”.

ισάντζια (ή) = cerere, plângere, reclamație.

„...νὰ τοῦ εἵπης πῶς ἔδοσεῖς ἰσάντζια πρὸς τὴν χοφκάμερα...”. (*HCP*, XXXV-48). „... să-i comunică că ai înaintat o reclamație adresată la Hofkammera”.

καζαογραδίζω = a fi pedepsit, a suferi rigorile legii; a o păți (glosă).

„...μάλιστα ὅπιος τὰ πάρι ἀκριβότερον ἀπὸ τὸ φερμάνι καζαογραδίζι ἔγουν κακοπαθέν”. (*HI*, CXI-39). „...mai ales cel care ia <monedele> mai scump decât <s-a hotărât> prin firman, suportă rigorile legii, adică o pățește”.

căzutul = falitul.

„...să facem ferpot oriunde vom afla niște careva mărfuri de ale căzutului L.Artoci”. (*HCP*, XXXIX-341).

καλεντάριον (τό) = catalog (cuprinzând adresele locuitorilor dintr-un oraș).

„...καὶ ἂν δὲν εὑρεται τὸν φαμπρικάντον θέλει τὸν ζιτεῖ εἰς τὸ καλεντάριον ὅπου γράφου ν τὲς καπκίεῖς ὁλονον”. (*HCP*, XXXIX-221). „...și dacă nu-l găsește pe fabricant, va căuta în catalogul unde sunt notate locuințele tuturor”.

calșes = ciorapi de mătase. Cf. it. *calza*, ac. sens.

„calșes (ciorapi lungi de mătase)... testeaua... 120 bani <vamă>”. (*HI*, IV-2).

καλαμφίρα (ῆ) = sticlă, oglindă (?).

„...ἂν ἀγαπὰς στήλαι μας καὶ αἱ δύο καλαμφίραι ἤγουν γιαλιαῖς ὅτι ἤμπορὶ διὰ νὰ τίχι κανέννας”. (*HI*, CXV-93). „...dacă vrei, trimite-ne cele două calamfire, adică oglinzi (?) căci poate se întâmplă să vină cineva <încoace>”.

καλτακιζίδες (οἱ) = șelari (? sens nesigur).

„...τις λέγω διὰ τὸ καλτάκι μου... καὶ θὰ μοῦ πῖς ὅτι ξεῦρο αὐτοῦ καλτακτζίδες ἤγουν μάστορι τούρκι ποῦ μερεμετοῦν καλτάκια”. (*HI*, CIV-83). „...eu îi zic despre șeaua mea și tu o să-mi spui că știi acolo niște caltaccii, adică meșteri turci care repară șei”.

κάμνω καλά = a împrumuta, a credita (a trece o sumă, în partida cuiva, la rubrica „credit”); traduce expresia românească „a face bine cuiva”, pentru care v. *HI*, III-84: „Încredințez cu zăpisul meu... la mâna jupânului Sari Ene... că mi-au făcut bine de tl. 20... cu soroc până la Sfeti Ilie...”; „...τοὺς κάμνω καλὰ τὴν ἀπὸ Βιέννα παρὰ τοῦ... Στεφάνου σταλμένην πόλιτζαν... 2320 γρόσια...”. (*HI*, III-81); „... îi creditez cu banii din polița trimisă de Ștefan de la Viena... 2320 groși”.

καμπάτικος (adj.) = de proastă calitate.

„...τὰ μαλλιά της τὰ ἔδιξα εἰς τοὺς ἐδῶ ρουχάδες καὶ δὲν τοὺς ἄρρεσεν, μου ἶπεν ὅτι εἶναι καμπάτικα...”. (*HI*, IV-16); „... am arătat lâna ta la niște postăvari de aici și nu le-a plăcut; mi-au spus că este de proastă calitate”.

camuha = stofă din păr de cămilă.

„Catife și camuhá fără fir, cotul... <vamă> 10 bani”. (*HI*, IV-2).

καναβέτα (ῆ) = cuvertură (?) de cânepă, canavață.

„...νὰ μοῦ παραγκλήλῃ μία καναβέτα ἀπαράλακτη ὥσαν ἐκείνη ὁποῦ ἔκαμα ἐγὼ πέρσι...”. (HI, IV-90); „... să-mi comande o cuvertură asemănătoare cu aceea pe care am făcut-o anul trecut”.

καντόριον (τό) = birou, casă comercială.

„...νὰ τὸ δεχθῆται τὸ πεδί μου...

εἰς τὴν δούλεψιν σας ἥτι εἰς τὸ ἐργαστήρη σας ἦτη εἰς τὸ καντόριον σας...”. (HI, XXXIX-582); „... ca să-l primiți și pe copilul meu în slujbă la dvs. fie la

prăvălie, fie la biroul dvs. (casa comercială)”.

κάπα (ῆ) = material pentru acoperit mărfurile (prelată). Extras dintr-un cont:

„...διὰ μία κάπαν ὁποῦ ἐτύλιξα τὸ τέγγι... 54 <κρετζάρια>”. (HCP, XXII-149; cf. și nr. 14); „... pentru materialul cu care am acoperit sacii... 54 de crețari”.

καπατζέλης (adj.) = șmecher, profitor; parvenit.

„...ὁ Σέλφος ἀπὸ Βιδίνι θέλων πάλιν νὰ ἔλθῃ εἰς ἐμᾶς, ἃς λείψῃ πλέον τέτοιον καπατζέλη ἐγνωρίσαμεν καὶ αὐτοῦ τὴν φιλίαν”. (HI, CX-104); „... Selfos <a scris> de la Vidin, voind să vină din nou la noi; dar mai bine lipsă de așa un profitor; am văzut eu <cât valorează> prietenia lui”.

καπουσιζίδες (οἱ) = oameni fără ocupație, haimanale. Cf. tc. *capusîz taifesi*, ceată de haimanale, oaste nedisciplinată (CDT, I-Glosar).

„Τούρκοι πραγματευταὶ καὶ καπουσιζίδες κάμποσοι περιφέρονται <εἰς τὰ μούλκια>”. (HI, CXIV-20); „Niște negustori turci și oameni fără ocupație se plimbă pe la moșii”.

καπράλης (καπράρης, ὁ) = curier.

„...ὁ καπράλης τῆς Ἀγγεντζίας...

θέλει λάβῃ δύο πούγκια θυλομένα μὲ τὸ μάρκαν μου...”. (HCP, XXXVIII-122; cf. 195 și 477); „... curierul Agenției <austriece> va lua în primire două colete sigilate cu sigiliul meu”.

καρμέντζικα (τά) = (galbeni) de Kremnitz.

Extras dintr-un cont: „54 <φλουριά> καρμέντζικα... 235,48 <φιορίνια>...”. (HCP, XXII-259); „... 54 de galbeni de Kremnitz valorează 235,48 florini”.

Κάρος μπούρκου = (loc.) Carlsburg, vechea denumire a orașului Alba Iulia (HCP, XXII-85).

καρτοῦνι (τό) = material textil, stambă; cf. polon *karton*, „stambă”. Cf. și doc. 458, unde este vorba despre aceeași chestiune, iar materialul respectiv este denumit *στάμπαις*.

„...νὰ λάβῃ μερικαῖς μόστραις τζωχῶν καὶ καρτουινῶν τὰ ὁποῖα ἔμειναν εἰς τὴν γράνιτζαν”. (HCP, XXXII-457); „... ca să iau câteva mostre de postavuri și stămburi, care au rămas la graniță”.

κασιρίζω = (aici) a încasa banii de la plata unui zapis”.

„...εἰδὲ καὶ δὲν κασιριστοῦν εἰ ὁμολογίης καὶ δὲν πούληθῇ καὶ τὸ πρᾶγμα...”. (HCP, XXXIV-252); „... și dacă nu se încasează <banii> de la zapise și nu poate fi vândută marfa...”.

κάσσα (ῆ) = transport, partidă de mărfuri.

„...προσμένω νὰ ἀκούσω τὴν περιλαβὴν τῶν τριῶν κασσῶν μερτζανίων μου...”. (HCP, XXXVI-243); „... aștept să aflu despre luarea în primire a celor trei transporturi (partide) de marfă <ce conțin> mărgean (coral)”.

castorhii = o substanță întrebuințată ca medicament.

„castorhii <dă dohtorie> ocau... 80 bani <vama>”. (HI, IV-2).

κατιλ(ι)ακά (ῆ) = înțelegere, convenție (?). V. și *Glosar* nr. IV, alt sens.

„...καὶ ἂς ἔλθῃ ἐδὼ νὰ γένω κατιλακὰ μὲ αὐτὸν καὶ νὰ τοῦ παραδόσω τὰ γράματα τῶν φίλων”. (HI, CIV-8); „... și să vină aici să mă înțeleg cu el și să-i predau scrisorile prietenilor”.

καψιμάλι (τό) = perceptor. Cf. tc. *kabzümal* „perceptor, casier”.

„...γρ<δοια> τριακόσια εἰκοσιτρία τὸ θυναρίτζα τοῦ Στανεστίου μὰς δίδουν ζόρι ὁ ἐκὶ καψιμάλι...”. (HI, CXIX-38); „...pentru 323 de groși de la vinăriciul <viei de pe moșia> Stănești ne zorește perceptorul de acolo”.

chebabies = un articol folosit în arta culinară (condiment).

„... chebabies, este ca și pipерul... ocaua... 4 bani <vamă>”. (HI, IV-2).

κελπάζα (ῆ) = gălbează.

„...ἐτι μίαν ἡμέραν μὰς ἐξανασφόρισαν...διότι τοὺς ἦβραν κελπάζα...καὶ ὑποπτεύω νὰ μὴν ἔχουν ὅλα...”. (HI, CV-30); „... și așa într-o zi, au murit... căci le-a prins gălbeaza... mi-e teamă să nu aibă toate <oile această boală>”.

κενάρια (τά) = chenare, bentite late de 2-3 cm confecționate din bumbac, imprimate cu diverse modele. Pt. text v. cuvântul ὀρνέκι (HCP, XXXIX-222).

κετέρη (κηδέρι, τό) = grijă, supărare. Cf. arom. *kidêre, gidêre* „malheure” <tc. *kéder* „peine, chagrin, dommage”.

„...ἀρόσθησα ἀπὸ τὸ κητέρη μου πολὴ... καὶ ἄροστος ἤμε...”. (HI, IV-104); „... m-am îmbolnăvit de grijă și... sunt bolnav <și acum>”.

κιουρκάπια (τά) = un fel de haină groasă, de iarnă. Cf. tc. *kürk* „cojoc, blană” (CDT, I, 1960, *Glosar*).

„...ἰδοῦ σὲ στέλνω δύο κιουρκάπια τὸ ἓνα ἀπὸ γκιζῇ καὶ τὸ ἄλλο ἀπὸ γκερμεσούτη, νὰ τὰ δώσεις εἰς ἓνα τερτζῆν”. (HI, CXVI-87); „... iată îți trimit două haine, una de postav și alta de ghermesut, ca să le dai la un blănar”.

κισερντάρις (ὀ) = kîr-serdar, pândar. Cf. tc. *kîrserdarî* „pândar, păzitor de câmp” (CDT, I-Glosar).

„Σίμερα ἐξεκίνησεν ὁ κισερντάρις μὲ 13 νεφέρια του, δύο εἰμέρες ἐκάθησεν ἐδὼ”. (HI, CXVIII-5); „Astăzi a plecat pândarul cu 13 neferi; a stat aici două zile”.

κιοατλίκι (κεοάτι, τό) = chesat, criză de capital pe piață. Cf. arom. *kisate* „crise, stagnation des affaire, mévente”. <tc. *kiassité* „en petit quantité”.

„...ἐδῶ <εἶναι> ἓνα κισατλίκι ὁποῦ δὲν ἔχει γένει καμμίαν φοράν”. (HI, CXVII-65); „... aici este o criză cum nu a mai fost niciodată <pe piață>.”

chitron = o substanță asemănătoare pucioasei.

„chitron... ocaua... 2 bani <vamă>”. (HI, IV-2).

κολακάσιδες (οἱ) = șperțar. Cf. rom. *colac* „dar, cadou”.

„...καὶ νὰ μοῦ στίλῃ τοὺς κολακάσιδες καὶ κλέπτας, νὰ ἰδῶ τὶ τέλος θέλῃ πάρῃ καὶ αὐτὶ ἡ ὑπόθεσις μου...”. (HI, CXXXV-67); „... și să-mi trimită <aici> pe șperțari și pe hoți, ca să văd cum se va termina și această chestiune a mea”.

κολέσα (ῆ) = caleașcă (glosă).

„...διὰ μίαν πότκα τοῦ δρόμου ἤγουν κολέσα...”. (HCP, XXX-323); „... pentru o butcă <necesară> la drum, adică o caleașcă...”; v. și doc. XXXIX-657.

κόλι (τό) = ocol, împărțire administrativă, mai mică decât cazaua.

„...τὰ ἔξοδα πόλεως ὁποῦ μὰς ἀκολούθησαν, τοῦ δρόμου ἕως Τζιγότι καὶ ὅτι ἦθε ἔλιν ἀκολουθήσι εἰς τὴν σήναξιν εἰς ὅλλα τὰ κόλια ἕως Κατερήνει”. (HI, I-42); „... cheltuielile de la Constantinopol, care s-au făcut pe drum până la Gigoti și <alte> care urmează să se strângă din toate ocoalele până la Caterini”.

κόμο (ῆ) = soție.

„...Καὶ ἡ κόμο τοῦ Κένδρου καμώνεται ὅτι δὲν ἔχει εἶδσιν”. (HI, CIX-12); „... Și soția lui „Kendros” (Constantin Brăiloiu) se prefacă <zicând că nu știe>”.

κόμπος (ὁ) = pachet, colet.

„...λάβετε μὲ τὴν πόσταν εἰς ἓνα κόμπον μὲ τὴν βούλλαν μας πενήντα βασιλικά φλορία”. (HCP, XXXVI-403 a); „... primiți prin poștă un colet <sigilat> cu sigiliul meu, cu 50 de galbeni împărătești...”.

κοπαρδίζω = a face rost, a obține.

„...ὁποῦ νὰ θιασθῇ νὰ τοῦ κοπαρδίσειται ἕως 60 ἥτοι 70 σακιά μαλιὰ νὰ μὰς δώσῃ μὲ τὴν τιμὴν ὅπου τὰ ἔχῃ <ἀγορασμένα>”. (HI, CII-75); „... să-i faceți rost de vreo 60-70 de saci cu lână și să-l obligați să ni-i vândă cu prețul la care i-a achiziționat”.

κόπερπουχ (τό) – registru de socoteli. Cf. germ. *Koppierbuch* „registru-copier”.

„...τὰ ἀπεκρίθηκα διὰ βερεσέδια... καὶ εἰς τὸ κόπερπουχ δὲν τὰ ἀπέρασα...”. (HCP, XXXV-202); „...am răspuns <banii> pentru datorii... dar nu i-am trecut în registrul de socoteli...”.

κοπισίματα (τά) = cheltuieli; corect κοψίματα (glosă). Extras dintr-o socoteală:

„τοῦ καθενὸς τὰ ἔξοδα ἤγουν κοπισίματα τοὺς ὅς κάτωθεν...”. (HI, II-99); „...cheltuielile fiecăruia adică banii cheltuiți, după cum mai jos <se arată>.”

κοποστάέρ (τό) = un gen de monedă. Pt. text. v. ἐβερκστάέρ.

κορκάρι (τό) = arpagic.

„...<τῶν μπακτιζεβάνων> τοὺς ἔστηλα καὶ κορκάρι καὶ σκόρδα...”. (HI, CVII-37); „...grădinarilor le-am trimis și arpagic și usturoi”.

κορλίνια (τά) = monede franțuzești de aur sau „luidori” (glosă).

„...φανερῶσατε μοι... πῶς πολιτεύονται αὐτοῦ τὰ λοῦδῶρια ἤτοι κορλίνια ὅπου ζυγιάζουν ὑπὲρ τὰ 2 <δράμια> καὶ τὰ διπλὰ τὰ <δράμια> 4”. (*HCP*, XXXIII-337); „...semnalați-mi și mie cum se vând acolo luidorii adică „corlinii” care cântăresc mai mult de 2 dramuri <unul> iar cei dubli peste 4 dramuri”.

κόσσον (τό), pl. κόσσορι = coș, unitate de capacitate, echivalentă cu 30 de ocale.

„...πορούμπι... κόσσορι... ὁκάδες τὸ κόσσον... πρὸς ὁκάδες 30 νέτον σπυρῖ”. (*HI*, CI-12);

„...porumb... coșuri... ocale; coșul de 30 de ocale netto, de boabe”.

κουβέτι (τό) = (aici) posibilitate. Cf. arom. *cuvet*, *cuvete* „force, santé” <tc. *qouvet*, idem.

„...γὰ μοῦ στείλετε τὰ φορέματα μου... διότι... κουβέτι νὰ κάμνω ἄλλα δὲ ἔχω”.

(*HI*, CXIII-13); „...să-mi trimiteți hainele, deoarece nu am posibilitatea să-mi fac altele”.

cunadi = un fel de blănuri.

„cunadi... taneao... 4 bani <vamă>”. (*HI*, IV-2).

κουμπολόγια (τά) = mățăanii.

„...10 κουμπολόγια μαύρα ψιλά...”. (*HI*, III-93); „...10 mățăanii negre, fine”.

κουρούπι (τό) = vas de lut; echivalentul lui μπουρκάνι în doc. CXXXIII-125.

„...ὡς στέλλω δύο κουρούπια μεγάλα βουλομένα τὸ μὲν περιέχει χαβιάρι, τὸ δὲ σαρδέλαις καλαίς”. (*HI*, CXXXIII-124); „...vă trimit două vase mari, sigilate, unul conține caviar, iar celălalt sardele de bună calitate”.

κουσουρσούζικα = (adv.) cu rezultate bune, cu folos (?). Probabil *οὐγουρσούζικα, de la arom. *ugure* „augure, auspice” <tc. *ougour*, *ogour* „(bonne) chance, augure”.

„...νὰ δουλέβο με ὀλειν μου τὴν καρδίαν κουσουρσούζικα καὶ εἰς τὲς δουλιὲς κουσούρι νὰ μὴν γίνετε”. (*HI*, CXIV-99); „...să lucrez din toată inima și cu folos pentru ca treburile să nu rămână neterminate”.

κουτὶ τοῦ φωτός = (lit.) cutia luminii (sens nelămurit).

„...νὰ ἐγχειρίση τὸ κουτὶ τοῦ φωτὸς ὅπου παρακάλεσα νὰ μοι ἀγοράσῃ ἀπαραλάκτον”. (*HI*, CXVII-55); „...să-i înmâneze „cutia luminii” pe care l-am rugat să mi-o cumpere întocmai cu...”.

κραίτζπεργ (τό) = pațachină. Alte forme pentru acest articol comercial: ἀλαντζιήρτι (v. *Glosar* I, „Revista Arhivelor” 1, 1972) și λαζοχαίρι (v. *Glosar* III A, „Revista Arhivelor” 4, 1979).

„Ἦδον τὰ ὅσα μοῦ σιμύονετὲ διὰ τὸ κραίτζπεργ ἤτοι μπατζακίνα ὅτι αὐτοῦ ἔχει ζίτισι ν’”. (*HI*, CXXX-100); „Am văzut cele ce-mi semnalați în legătură cu „craițberg-ul” adică pațachina și anume că acolo are căutare <pe piață>”.

κρασοῦνια (τά) = porci (din rom. *grăsuni*).

„...καὶ διὰ νὰ μὴν τὰ χάσομεν τὰ κρασοῦνια καὶ ζαμπούνικα σκρόφες...”. (*HI*, CXII-68); „...și ca să nu avem pierderi la porci și la scroafele bolnave...”.

κρετηντζόσος (ὁ) = servitor (din rom. *credincios*).

„...ὁ ἐξαδελφός σου Νικολάκης, ὃς σὲ ἔγραφα καὶ μὲ τὸν κρετιτζόδον του 'Ράδον ὁ ποῦ προΐμερόν τὸν ἔστειλεν εἰς τὸν αὐτοῦ ἐπιστάτην". (HI, CXXIX-61); „...văru lău, Nicolache, după cum ți-am scris și cu servitorul acestuia, Radu, pe care l-a trimis la episatul de acolo”.

a credința = a credita.

„Sîntem cu bucurie a întâmpina cinstita dvs scrisoare din... și a vă credința pentru f<lorini> 2334:40 etc.” (HCP, XXXIX-353).

κρέπ (τό) = un fel de vopsea (glosă).

„...διὰ τὸ κρέπ ἦγουν θαφί ὁποῦ μὲ γράφετε, θέλω ἐξετάσει”. (HCP, XXII-123);

„...în legătură cu vopseaua despre care mi-ați scris, voi căuta”.

κρήνγουρα (τά) = crânguri, plantații întinse de pațachină.

„...ἦταν ὅλα ἀγορασμένα ἀπὸ τὴν ἀνοιξηὶν τὰ κρήνγουρα...”. (HI, CXXX-118);

„...toate plantațiile cu pațachină erau arendate încă din primăvară”.

κρόφος (ὁ) = conte (este reprodusă forma rom. *grof*). Pentru alte forme:

κράφας, καράφι, v. „Revista Arhivelor” 1, 1972, Glosar, p. 98.

„Καὶ ἐκ δευτέρου διατὶ τοῦ ἔγραψεν καὶ ὁ κρόφος ὁ ἐδικός μας καὶ νὰ τοῦ εἴπῃς...”. (HCP, XXXV-48); „Și în al doilea rând, deoarece i-a scris și contele nostru și să-i spui...”.

κφαλιτά (ἡ) = calitate. Cf. it. *qualita*, același sens.

„...καὶ πιστεύω νὰ σὰς ὑπερ ἀραίσῃ τόσων εἰς τὴν κφαλιτάν”. (HCP, XXXIX-1007); „...și cred că o să vă placă foarte mult, mai ales în privința calității”.

κρίτα (ἡ) = chitanță (prescurtarea cuvântului din it. *quittantia*).

„...ἡδοῦ τῶρα ἦβρα καὶ μίαν κρίτα ἀπὸ τὸ χέρη του...”. (HCP, XL-122); „...iată că acum am găsit și o chitanță <iscălită> de mâna lui.

κφιττούνια (τά) = chitanțe. Cf. germ. *Quittung*, același sens.

„...νὰ μὰς στείλεις κφιττούνια διὰ Συμπίνι ἢ διὰ Βιέννας”. (HCP, XXX-155);

„...să ne trimiteți chitanțele fie prin Sibiu, fie prin Viena”.

κωκωλδοί (τό) = cocoloș, unitate de măsură pentru baloturile de piei.

„...ἐφώρτοσα εἰς δύο ἀμάξια μωκάνικα 376 κωκωλδοῖα πρὸς δύο τομάρια τὸ κωκωλδοί”. (HCP, XXXI-12); „...am încărcat în două căruțe mocănești 376 cocoloși, câte două piei într-un cocoloș”.

λιανκουτζάρης (ὁ) = căruțaș.

„...κὰ φροντίζω μὲ καλὸν λιανκουτζάρην νὰ τὸν στείλω διὰ ἐκεῖ...”. (HI, CXV-41); „...și mă străduiesc să-l trimit acolo cu un căruțaș bun...”.

lațca = un fel de blană, foarte prețioasă.

„...lațca... sorocul... 40 bani <vamă>”. (HI, IV-2).

λέδερμαχερ (ὁ) = pielar. Cf. germ. *Ledermacher* „pielar”.

„...ἐπαρακάλεσα τὸν λέδερμαχερ διὰ νὰ τὰ πάρῃ καὶ δὲν ἠθέλησεν ἐπειδὴ εἶναι ὅλο ἀσημένια...”. (HCP, XXXIV-204); „...l-am chemat pe pielar să le ia și nu a vrut, deoarece sunt numai din argint”.

λεκές (ή), pl. λεκαίδες = pată (sens propriu la *HI*, CXVI-87 și sens figurat la CXXX-94). Cf. arom. *liké* „tache, souillure” <tc. *léké*, idem.

„...τὸν ἀπεκρίθην ὅτι ὁμιλοῦμεν εἰς αὐτὸν τὸν τρόπον μὲ τὸ νὰ εἴμεθα χωρὶς λε κένα...”. (*HI*, CXXX-94); „...i-am răspuns că noi vorbim în acest fel deoarece suntem fără pată”.

λεμπλέπτα (τά) = un articol de băcănie (neidentificat).

„...ἡ σταφίδες εἶναι πρὸς 2,20 ἢ ὁκά, τὰ δὲ λεμπλέπτα εἶναι πρὸς 2 <γρόσια> ἢ ὁκά ἀπὸ τὸ μπακαλικὸν τοῦ Στογιάν μπακάλμπαση...”. (*HI*, CX XVIII-103); „...stafidele sunt 2,20 <groși ocaua>, iar... cu 2 <groși> ocaua, de la băcănia lui Stoian mai marele băcanilor”.

λέτρες στέργλινκα = lire sterline.

„1300τρες στέργλινκα τὴν βαλοῦταν τῶν ὁποίων ἀπεράσετε εἰς λ<ογαριασμ>ὸν κυρίῳ υ Στεφάνου ἰωάννου Μόσχου...”. (*HCP*, XXXVI-268); „...300 de lire sterline, valuta pe care ați trecut-o în socoteala lui Ștefan Ioan Moshu”.

λήλλα (τά) = (aici sens figurat) închisoare.

„...ἔξη ἦταν ἡ πραγματεστιάδης... ἐκάθισαν καὶ αὐτὶ τῆς τὰ λήλλα”. (*HI*, III-100); „...șase au fost negustorii <care> au stat la închisoare”.

λορομάτες (οἱ) = hârtii de valoare (identice cu μαυρομίτες, v. cuvântul).

„...ἐσὶ ὁμος τὲς λορομάτες καὶ ὅτι ἄλλα φλιτούρια ἀναγγέα βάλ τα εἰς μέρος εἰς κανένα φίλον”. (*HI*, CXVI-100); „...iar tu pune la adăpost, la vreun prieten, hârtiile de valoare și alte acte necesare”.

λιπισχάνικος = de la Lipsca (Leipzig).

„...δὲν ἐμπόρισα νὰ εὐρο ποῦ πολοῦτε τὰ χάπια καὶ μου φαίνετε νὰ ἴνε... λιπισ χάνικα...”. (*HI*, CIX-268); „...nu am reușit să aflu unde se vând hapurile <solicitate>, mi se pare că sunt aduse de la Lipsca”.

λομονουζιόνη (λιμο...) = un fel de taxă, care nu se mai plătea când mărfurile erau în tranzit.

„...τὸ ἀγιοκέρη... ἐπουλίθιν ἐδό... χωρὶς νὰ πληρῶσουν τὸ ἐδὸ λομονουζιόνη τὸ ἐδ οσαν τράνζιτο...”. (*HI*, C-124); „...ceara de lumânări s-a vândut aici, fără să se mai plătească taxa..., au dat-o per tranzit”.

Documente preluate de Direcția Arhivelor Naționale Istorice Centrale în anul 2002

CRISANTA ILIE

În anul 2002, Comisia de Evaluare și Achiziții a Direcției Arhivelor Naționale Istorice Centrale a primit două oferte și o donație.

Oferta domnului Constantin Stroescu, un vechi prieten al Arhivelor, constă în zece documente dintre anii 1600-1908, toate originale, bine conservate.

Două sunt zapise de la 1600 și 1715. De la 1688 este o poruncă a lui Constantin Brâncoveanu voievod către un ceauș, pentru cercetarea unor cumpărături de moșie.

Din 1766 avem o carte domnească de la Grigore Alexandru Ghica prin care acesta întărește mănăstirii Putna stăpânirea unei moșii din ținutul Hârlăului, pe care o dăruise Ștefan cel Mare. Documentul are sigiliu în chinovar.

Mai menționăm din această ofertă o adresă datată 1877, prin care Manolache Kostaki este înștiințat de Ministerul Afacerilor Străine că i-a fost conferit, de către împăratul Alexandru II al Rusiei, Ordinul „Sfânta Anna”. Documentul are un sigiliu timbrat, iar brevetul este redactat în limba rusă.

Domnul Constantin Stroescu a oferit instituției noastre și un memoriu al lui N.Missir, din 1884, asupra condițiilor de extrădare a cetățenilor străini, urmăriți sau condamnați în alte țări și refugiați în România, memoriu preliminar Convenției de extrădare dintre România și Bulgaria.

Tot N.Missir îi recomandă lui Dimitrie Sturdza doi demnitari bulgari care au contribuit la elaborarea Convenției de extrădare de mai sus, spre a fi decorați.

Nu mai puțin important este memoriul episcopului Partenie al Dunării de Jos, adresat primului-ministru, Dimitrie Sturdza, referitor la minoritățile naționale și religioase din episcopat. Acest document are 40 de file și a fost elaborat în 1893.

Documentele din oferta domnului Stroescu au fost repartizate la colecțiile „Documente moldovenești”, „Documente muntenești”, „Personalități” și fondurile Ministerul Justiției și Ministerul Cultelor.

Oferta doamnei Elvira Pâslaru conține patru documente dintre anii 1841 și 1851, între care o foaie de zestre prin care unei fete i se dau o moșie, vite și stupi; o diplomă prin care domnitorul Țării Românești, George Bibescu, confirmă că un supus de-al său este boier de neam și se bucură de toate privilegiile acestei clase; un act de cununie a unui boier cu fata lui Ion.

Toate documentele oferite de doamna Pâslaru sunt de asemenea originale și au fost integrate Colecției „Achiziții Noi”.

În anul 2002, instituția noastră a primit o donație a domnișoarei Ileana Crăciunoiu, și anume trei pașapoarte grecești din anii 1863 și 1864, eliberate de Consulatul Grec din Țara Românească unui bijutier, unei croitorese și unei bucătărese, spre a beneficia de drepturile pe care le aveau grecii în acest principat. Donația va intra în aceeași Colecție „Achiziții Noi”.

Comisia a mai evaluat două oferte, însă ofertanții nu au fost de acord cu suma stabilită și și-au retras documentele.

Comisia de Evaluare și Achiziții a Direcției Arhivelor Naționale Istorice Centrale așteaptă în continuare ofertanți și donatori care doresc să îmbogățească Fondul Arhivistic Național, rugându-i să manifeste înțelegere față de situația materială precară a Arhivelor Naționale.

„Zilele Arhivelor” – 2002

În zilele de 5-6 iunie 2002 au avut loc, la sediul central al Arhivelor Naționale ale României, manifestările prilejuite de „Zilele Arhivelor”.

Aniversarea, în anul 2002, a 185 de ani de la nașterea marelui om de stat Mihail Kogălniceanu nu putea fi trecută cu vederea de către organizatori. Cea dintâi zi a lucrărilor a fost dedicată personalității acestuia. Alocuțiunea inaugurală a simpozionului „Făuritori ai Independenței de stat a României: Mihail Kogălniceanu la 185 de ani de la naștere” a fost rostită de prof.univ.dr. Corneliu Mihail Lungu, directorul general al Arhivelor Naționale. Subliniind faptul că arhiviștii nu sunt doar păstrători ai documentelor, ci au, deopotrivă, menirea de a pune în lumină valoarea lor informațională, prof. Corneliu Mihail Lungu a prezentat un document deosebit: notițele secrete ale lui Dimitrie Sturdza, luate la Conferința Corpurilor Legiuitoare din 23 ianuarie 1878. Acest document cuprinde prețioasa mărturie a lui Mihail Kogălniceanu asupra condițiilor în care a fost dobândită independența, precum și asupra sacrificiilor pe care România a fost nevoită să le facă pentru atingerea acestui deziderat.

În comunicarea *Personalitatea lui Mihail Kogălniceanu în viziunea lui Mihai Eminescu*, prof.univ.dr. Nicolae Isar a prezentat aspecte polemice din publicistica eminesciană, în baza studierii articolelor publicate în „Timpul” (oficiosul Partidului Conservator). Polemistul de geniu care a fost Eminescu lansează o acerbă critică frunțașilor liberali, însă nu și lui Mihail Kogălniceanu, pe care l-a apreciat și admirat ca istoric, scriitor și om de cultură.

Doamna dr. Georgeta Filitti, editor a șapte volume de discursuri ale marelui orator care a fost Mihail Kogălniceanu, prezintă, în comunicarea *Un destin pentru istoria neamului-Mihail Kogălniceanu*, contribuția constantă în momentele fundamentale ale istoriei noastre a acestui om politic „înaintemergător”, a cărui operă stă mărturie pentru vocația europeană a civilizației și culturii românești.

Adresând invitația de a vizita Muzeul Național de Istorie a României, unde o personalitate care a traversat, cu mare folos pentru țară, întregul secol al luminilor și al afirmării națiunii române este sugestiv prezentată, în măsura în care mărturiile documentare și cele tridimensionale păstrate o permit, doamna dr. Maria-Magdalena Ioniță a susținut comunicarea *Mihail Kogălniceanu-mărturii muzeistice*.

Referindu-se la contribuția decisivă a lui Mihail Kogălniceanu în orientarea critică a istoriografiei noastre moderne, la aportul său pe tărâmul adunării și tipăririi surselor documentare ca și în valorificarea acestora, prof. Carmen Dobrotă a consemnat, în comunicarea *Mihail Kogălniceanu-prețuitor al documentelor*, câteva

mărturie asupra activității acestuia de sprijinitor al arhivelor. Deși nu a fost un arhivist în înțelesul strict al termenului, Kogălniceanu a acordat acestei instituții un interes constant, convins că pe tezurizarea conștiințioasă a documentelor se întemeiază progresul cercetării viitoare.

Prof. Virgiliu Z. Teodorescu, în comunicarea *Simboluri ale cinstirii lui Mihail Kogălniceanu*, a făcut referire la câteva lucrări închinat personalității marelui om politic, intrate în forul public. El a propus înălțarea, la Păciul lui Soare, a unui monument care ar putea oferi o imagine a acestui mare creator al României moderne, arătând că fiecare popor are datoria de a gândi simbolurile pentru viitorime.

În ziua de 6 iunie 2002, a avut loc simpozionul „Figuri de arhiviști-evocări”.

Florica Adriana Muntean, în comunicarea *Ștefan Meteș, istoric și arhivist*, s-a referit la personalitatea publică a acestuia, care s-a manifestat pe trei coordonate esențiale, ca istoric, arhivist și om politic. Prodigios cercetător al istoriei bisericii românilor din Transilvania, bibliograf al lui Iorga și editor de cronici și documente, întemeietorul și directorul Arhivelor Transilvaniei, Ștefan Meteș a pus bazele unei instituții puternice și respectate, rămânând pentru arhiviști o pildă de urmat în efortul continuu de ridicare a profesiei lor la exigențele epocii.

În comunicarea *Ion Mărcuș-in memoriam*, doamna Ioana Burlacu a prezentat personalitatea unui director al Arhivelor Transilvaniei, fost și director general adjunct al Direcției Generale a Arhivelor Statului, discipol al lui Ștefan Meteș, sub îndrumarea căruia a pătruns sensul și importanța activității arhivistice.

Interesul de care s-a bucurat tema mesei rotunde *Arhivele în sistemul instituțional contemporan* s-a reflectat și în prezența reprezentanților unor instituții deținătoare de izvoare documentar-istorice: Arhivele Diplomatice, Serviciul Arhive și Documentare Militară, Arhivele Serviciului Român de Informații, Arhivele Ministerului de Interne, Arhivele Parlamentului României, Uniunea Națională a Notarilor Publici ș.a.

În deschiderea lucrărilor, domnul Adrian Adamache, din partea Arhivelor Naționale ale României, a definit poziția pe care o are această instituție în întregul sistem arhivistic, subliniindu-i rolul administrativ, social, cultural și politic.

Domnul Ioan Opreș, secretar de stat în Ministerul Culturii și Cultelor, s-a referit la o serie de probleme legate de distrugerea fondurilor arhivistice (parte a patrimoniului național), la necesitatea asigurării resurselor financiare pentru achiziții de documente, precum și la strategia care ar trebui adoptată de Arhivele Naționale față de izvoarele aflate pe suport electronic.

În cuvântul său, domnul prof.univ.dr. Gheorghe Buzatu, vicepreședintele Senatului României, a propus înființarea funcției de arhivist al Statului pe lângă Guvernul României, în scopul coordonării unitare a tuturor arhivelor.

Reprezentantul Uniunii Naționale a Notarilor Publici, domnul Marian Georgescu, a prezentat problemele cu care se confruntă notarii publici din România și a argumentat necesitatea conlucrării între aceștia și Arhivele Naționale, în vederea soluționării cererilor cetățenilor.

Atât domnul Sergiu Iosipescu, reprezentantul Muzeului Militar Național, cât și domnul Dan Anton, din partea Ministerului de Interne, au vorbit despre distrugerea patrimoniului cultural național datorită unei mentalități deformate, cât și despre rolul Arhivelor Naționale în efortul de a reda publicului larg o altă imagine a muncii arhivistice.

Domnul Virgiliu Z. Teodorescu a adus în discuție problema stabilirii unor reguli de citare a surselor de informații din arhive, general acceptate, precum și necesitatea întocmirii unor instrumente de cercetare și de evidență pentru fondurile arhivistice dispersate.

Despre activitatea de legare a documentelor în dosare (manuală, de conservare), care ar trebui realizată de personal atestat în cadrul unor compartimente acreditate, a vorbit domnul dr. Florea Oprea, susținând necesitatea publicării normelor metodologice în „Monitorul Oficial”, ca și obligația ce ar trebui să revină creatorilor și deținătorilor de arhivă de a înregistra Registrele de intrare-ieșire la Arhivele Naționale.

În cadrul manifestărilor prilejuite de „Zilele Arhivelor” – 2002 s-a înscris și expoziția fotodocumentară și de carte „125 de ani de la proclamarea independenței de stat a României”, realizată de doamna Elena Istrățescu.

CARMEN DOBROTĂ

Direcția Județeană Covasna a Arhivelor Naționale în casă nouă

În ziua de 1 octombrie 2002 a avut loc, la Sf. Gheorghe, ceremonia de inaugurare a noului sediu al Direcției Județene Covasna a Arhivelor Naționale.

La acest act cultural național au participat, pe lângă reprezentanți ai Arhivelor Naționale, înalte fețe bisericești, oficialități de nivel central și local, ziariști și alți invitați.

Evenimentul a debutat cu slujba de sfințire oficiată de P.S. Ioan Selejan, episcopul Covasnei și Harghitei. Sfinția Sa a evidențiat importanța momentului, a ridicării „acestui edificiu de cultură, de care este atâta nevoie”.

A urmat o serie de alocuțiuni dedicate manifestării. În acest context, prof. Dan Baicu, director al Direcției Județene Covasna a Arhivelor Naționale, a urât „Bun venit” celor prezenți în noul lăcaș de cultură, continuând cu următoarele cuvinte: „Această clipă istorică mare a sosit, tezaurul inedit pe care îl deținem și-a găsit adăpost pe măsură”. În finalul alocuțiunii, domnul Baicu a adresat mulțumiri celor care au sprijinit ridicarea noului edificiu.

Domnul general de divizie dr. Pavel Abraham, secretar de stat în Ministerul de Interne, a subliniat faptul că „România face un efort deosebit să țină pasul cu construcțiile europene” și că „este al treilea sediu al Arhivelor Naționale construit după 1990”. Simțindu-se onorat să participe la această festivitate, dl. general Pavel Abraham a prezentat și un scurt istoric al Arhivelor Naționale și al cadrului legislativ arhivistic.

Prof.univ.dr. Ioan Scurtu, consilier prezidențial, director al Arhivelor Naționale în perioada 1991-1996, a continuat seria alocuțiunilor. Domnia sa a declarat că se simte părtaș la această realizare și a subliniat faptul că în 1993 a vizitat fostul sediu al direcției, fiind de părere că se impunea o construcție nouă.

A ținut să adauge că, în urmă cu câteva săptămâni s-au împlinit 10 ani de la înființarea Facultății de Arhivistică, rostind cuvinte de laudă la adresa acestei instituții. Dl. Ioan Scurtu a precizat că, în calitate de director al Institutului de Istorie „Nicolae Iorga”, are în vedere un program care vizează minoritățile naționale din România.

Făcând referire la documentele aflate în depozitele Arhivelor Naționale, consideră că „datoria instituției noastre este de a conserva aceste documente și de a prezenta istoria pe baza acestora”. Apreciază că „Arhivele Covasna trebuie să devină un centru de cultură, dl. Ioan Scurtu exprimându-și dorința de a participa la sesiunea anuală a acestei direcții județene, de a vedea „rezultatele muncii arhivistice concretizate în buletine informatice, cataloage de documente ș.a.”. Este convins că „instituția va avea o activitate rodnică, cunoscând devotamentul lucrătorilor care vor munci cu satisfacție”. În finalul alocuțiunii, felicită colectivul de arhiviști de la Direcția Județeană Covasna a Arhivelor Naționale, urându-le „La Mulți Ani!”.

Prorectorul Universității „Babeș-Bolyai” din Cluj, prof.univ.dr. Nicolae Bocșan, consideră „o onoare, o plăcere deosebită să aducă salutul istoricilor din Cluj-Napoca”. Crede că „instituția Arhivelor Naționale s-a afirmat prin promptitudinea cu care a răspuns solicitărilor”. Dl. Nicolae Bocșan adresează omagiul colegilor domniei sale, „tuturor celor care muncesc, care fac muncă de cercetare pentru a aduce o bogăție de informații istorice” și le urează arhiviștilor din Sf. Gheorghe sănătate și „să se bucure de noua casă”.

Dl. Horia Grama, prefectul județului Covasna, declară că este emoționat de acest eveniment, de importanța inaugurării unui nou edificiu cultural în județ. Totodată, adresează mulțumiri domnului secretar de stat, general Pavel Abraham, conducerii Ministerului de Interne, exprimându-și speranța că această instituție va avea un rol mult mai activ în viața culturală și administrativă.

Dl. Albert Almos, primarul municipiului Sf. Gheorghe, consideră că acest moment al inaugurării sediului a fost așteptat de multă vreme. Crede că instituția Arhivelor Naționale „s-a confruntat în trecut cu anumite greutăți, dar astăzi s-au deschis ușile, accesul este asigurat”. Se declară surprins că au trecut deja zece ani de când s-a propus construirea unei noi clădiri.

Cu prilejul inaugurării sediului, precum și al Zilei Arhivelor Naționale dl. primar a urat „sănătate, succese și răbdare în activitatea pe care o desfășoară lucrătorii Arhivelor Naționale”.

Dl. Ioan Lăcătușu, expert guvernamental la Ministerul Administrației Publice, își exprimă sentimentele adânci față de munca desfășurată în instituția Arhivelor Naționale. Consideră noua construcție „casa vitală pentru destinele societății românești” și crede că este greu de realizat într-o perioadă de tranziție așa ceva. Adresează mulțumiri celor care au contribuit la materializarea acestui obiectiv și îi asigură de „disponibilitatea pentru punerea în valoare a unui tezaur arhivistic ecleziastic, pentru prelucrarea arhivelor administrative”.

Prof.univ.dr. Corneliu Mihail Lungu, directorul general al Arhivelor Naționale, a subliniat importanța evenimentului la care sunt martori, apreciind că „întreaga suflare a arhivisticii românești se bucură de acest moment”. Amintește că în urmă cu zece ani a făcut o documentare „ca model de cum nu trebuie păstrate documentele”, iar conducerea Ministerului de Interne a fost receptivă la aspectele prezentate, în acest context menționându-l pe fostul ministru de Interne, regretatul George Ioan Dănescu. Totodată, mulțumește tuturor celor care au contribuit la ridicarea construcției și precizează că „acum, când sunt condiții, arhiviștii vor reuși să scoată la lumină bogatele informații documentare, mărturii ale evoluției societății pe aceste meleaguri, precum și adevărul istoric care să-i dezarmeze pe cei care învrăjbesc”.

La finalul alocuțiunilor, dl. Dan Baicu și dl. Corneliu Mihail Lungu au înmănat diplome de onoare P.S. Ioan Selejan, prof.univ.dr. Ioan Scurtu, prof.univ.dr. Nicolae Bocșan, prefectului Horia Grama, primarului Albert Almos, expertului guvernamental Ioan Lăcătușu, comisarului șef de poliție Constantin Scurtu, precum și întregului colectiv al Direcției Județene Covasna a Arhivelor Naționale.

Deosebit de emoționantă, ceremonia de inaugurare a noului sediu al Direcției Județene Covasna a Arhivelor Naționale a marcat un act cultural de cea mai mare însemnătate, atât în plan local, cât și în plan național. Noul local, care dispune de spații optime pentru păstrarea și conservarea documentelor, reprezintă o realizare demnă de importanța instituției Arhivelor Naționale, constituind, în același timp, și un imbold adus activității arhivistice desfășurate de lucrătorii Direcției Județene Covasna a Arhivelor Naționale.

DANIEL MUȘAT

Reuniunea anuală a Comitetului Internațional de Sigilografie, Ludwigsburg, 12-17 mai 2002

În perioada 12-17 mai 2002 a avut loc, la Ludwigsburg, în Germania, reuniunea anuală a Comitetului de Sigilografie (CSG), din cadrul Consiliului Internațional al Arhivelor (CIA), unde, la invitația CIA și a Arhivelor landului Baden-Württemberg, a participat, din partea Arhivelor Naționale ale României, semnatarul acestor rânduri, în calitate de membru al prestigiosului comitet. La această manifestare au luat parte specialiști în domeniul sigilografiei din Marea Britanie, Republica Cehă, Elveția, Franța, Germania, Italia, România și Vatican.

Reuniunea s-a desfășurat după următorul program:

1. Prezentarea, pentru „Bibliografia curentă de sigilografie”, a rapoartelor participanților privind publicațiile cu caracter sigilografic din țările lor în perioada 2001-2002, prilej cu care am înmănat secretarului CSG manuscrisul și o dischetă cu titlurile lucrărilor, studiilor și articolelor elaborate în România, spre a fi introduse în Banca de date a Comitetului.

2. Actualizarea site-ului web a CSG, cu adresele membrilor prezenți la reuniune.

3. Vizita la atelierul de restaurare a sigiliilor din cadrul Institutului pentru conservarea documentelor din arhive și biblioteci. Aici, am constatat că acest institut, care este cel mai mare și mai modern din toată Germania, nu face parte din structura Arhivelor Federale, ci are un statut aparte. Totodată, am remarcat utilizarea de aparatură modernă, substanțe și pigmenți de bună calitate pentru restaurarea sigiliilor și realizarea de fotografii atât înainte, în timpul procesului de restaurare, cât și după această operațiune. Pe tot parcursul acestei vizite a avut loc un schimb continuu de experiență pe profil între membrii CSG și restauratorii-gazdă.

4. Discuții și concluzii asupra rezultatelor vizitei de la atelierul de restaurare a sigiliilor; perspective pentru organizarea unei a doua întâlniri privind problema conservării și restaurării sigiliilor.

5. Stadiul de inventariere și evidența colecțiilor de sigilii – este un proiect pe termen mediu (2001-2004) privind descrierea sigiliilor, dar ceea ce interesează cel mai mult comunitatea istoricilor este evidența științifică a colecțiilor, spre a le aprecia mai bine valoarea și importanța pentru cercetarea istorică.

6. Vizitarea colecției de sigilii de la Arhivele Centrale din Stuttgart. Cu acest prilej am remarcat modul de conservare a sigiliilor, unele de o mare valoare, dar și introducerea documentelor cu sigilii atârnate pe internet.

7. Învățămintul și cercetarea în domeniul sigilografiei.

8. Vizitarea colecției de sigilii și a celei de monede ale prințului Friederich Karl I de Hohenlohe-Waldenburg-Schillingsfürst (1814-1884), de la castelul Waldenburg, unde am putut vedea cca 4000 de mulaje sigilare și o colecție de monede, conservate în bune condiții, în special, în interiorul unor vitrine sub formă de piramide din sticlă.

9. Elaborarea manualului de paleografie a sigiliilor, în care s-a pus accent pe inscripțiile, legendele și devizele de pe suprafața sigiliilor, privite sub toate aspectele. S-ar impune ca fiecare administrație arhivistică națională reprezentată în acest Comitet Internațional de Sigilografie să-și concentreze eforturile pentru editarea unui astfel de instrument util pe plan național, iar apoi strângerea și analiza acestora pe plan internațional. -

10. Elaborarea normei internaționale de descriere a sigiliilor ISAD(S). Cu acest prilej, a fost dezbătut conținutul respectivei norme, încă nedefinitivată. Capitolele cuprinse în această normă fac referiri la: identificarea, contextul, conținutul, condițiile de acces și de utilizare, izvoarele complementare și note asupra vestigiilor sfragistice.

Totodată, președintele Comitetului i-a informat pe participanți că la nivelul de conducere al CIA s-a luat hotărârea ca, în cazul absenței fără motive temeinice, reprezentantul țării respective să fie exclus din acest comitet, fapt ce atrage după sine îndoiala asupra participării viitoare a acestuia la manifestările internaționale ale CSG.

În urma participării la această prestigioasă manifestare sigilografică, am primit, din partea organizatorilor și a gazdelor noastre, material documentar, anume: 1. *Siegel aus tausend Jahren*; 2. „Archiv Nachrichten” nr. 24, mai 2002; 3. *Sphragistische Aphorismen*; 4. *Hohenlohe-Zentralarchiv Neuenstein*; 5. „Zeitschrift für die Geschichte des Oberrheins”/147 Band (Der neuen Folge 108 Band); 6. *Stifterfamilie und Wappengestaltung. Die Entwicklung des Wappens der Prämonstratenserreichsabtei Marchtal, von Wilfried Schöntag*; 7. *Graf Albrecht II und die Grafschaft Hohenberg*; 8. *Institut für Erhaltung von Archiv und Bibliotheksgut*; 9. *Katalog zur Ausstellung. Württemberg und Mömpelgard 600 Jahre Begegnung*; 10. *La Conservation et Restauration des Sceaux à l'Institut pour la Préservation des Documents d'Archives et de Bibliothèques*; 11. 1495. *Württemberg wird Herzogtum*; 12. *Fridericus Ein Privileg für die Ewigkeit. Präsentation des Hauptstaatsarchivs Stuttgart anlässlich des 750. Todes Kaiser Friedrichs II*; 13. *Klug Conservation Dauerhafte Archivierung von Kulturgut*.

Un fapt îmbucurător pentru noi l-a constituit propunerea șefului Arhivelor din landul Baden-Württemberg ca specialiștii români, vorbitori de germană sau franceză, să poată participa la realizarea de proiecte sau specializări în toate

ramurile arhivisticii, partea germană exprimându-și disponibilitatea de a suporta toate cheltuielile posibililor participanți.

Considerăm că este necesară sprijinirea, de către Arhivele Naționale ale României, a specialiștilor proprii în domeniul sigilografiei și heraldicii, în vederea cunoașterii realizărilor pe plan internațional, prin facilitarea participării acestora atât la manifestări, cât și la cursuri de perfecționare, pe profil, din străinătate.

În ultima zi a reuniunii, la ședința de închidere, s-au tras concluzii asupra desfășurării manifestării, s-a întocmit un raport pentru *Buletinul CIA* și s-a fixat locul viitoarei întruniri a Comitetului Internațional de Sigilografie.

LAURENȚIU ȘTEFAN SZEMKOVICS

Marcel-Dumitru Ciucă, Silvia Vătafu-Găitan, *Colecția Achiziții Noi. Indice cronologic nr.25, vol. I (sf. sec.XIII-1685), București, Arhivele Naționale, 2002, VIII + 312 p.*

Volumul de față continuă seria inițiată de C.D. Aricescu prin publicarea, în anul 1872, a unui volum intitulat *Indice de documente aflate în Arhiva Statului și nepublicate încă* (în anul 1876 apărând volumul al II-lea al lucrării). În 1947, la dorința directorului general de atunci al Arhivelor Statului, profesorul Aurelian Sacerdoțeanu, s-a reluat publicarea indicilor cronologici, editându-se volumul cu nr. 11, pentru fondurile mănăstirilor: Cozia, Crasna, Dălhăuți, Dealul, Dedulești, Dintrunlemn, Sfânta Ecaterina-București, Fedeleşciori. Până în anul 1958, s-au întocmit 24 de volume pentru fondurile arhivistice ecleziastice din Țara Românească: Mitropolia, episcopii, mănăstiri, biserici și unul pentru Arhiva Militară din Timișoara.

Primele volume apărute au fost foarte sumare, conținând data și subiectul documentului, obiectul acestuia (moșie, sat, rumân), cota documentului și forma sub care s-a păstrat (original, copie, regest, mențiune). În urma criticilor aduse de unii recenzenți, conținutul indicilor s-a îmbogățit, în sensul că fiecare document cuprins în lucrare a fost prezentat sub formă de rezumat.

Indicii cronologici sunt lucrări care se pot întocmi mai ales pentru fondurile arhivistice feudale și pentru colecțiile în care documentele sunt grupate pe pachete, iar, în cadrul acestora, sunt ordonate cronologic. Prin indicele cronologic se realizează un instrument de cercetare care redă, strict cronologic, toate documentele dintr-un fond sau colecție, indiferent de forma în care acestea se păstrează: original, copie, traducere, ca documente distincte, sau sub formă de copii, regeste, rezumate și mențiuni aflate în periplisuri sau în diferite alte liste de documente.

Acum, după 44 de ani de la apariția ultimului volum al seriei anterioare, de indici cronologici, doamna Silvia Vătafu-Găitan și domnul Marcel-Dumitru Ciucă, director al Direcției Arhivelor Naționale Istorice Centrale, au realizat, după o muncă migăloasă și la care puțini se încumetă, volumul I al *Indicelui cronologic* pentru colecția *Achiziții Noi*.

Colecția, păstrată în depozitele Serviciului Arhive Feudale, Personale și Colecții, din Arhivelor Naționale, este alcătuită din categorii de documente foarte diverse: acte diplomatice, cartografice, manuscrise, majoritatea în limba română, provenind din Țara Românească, Moldova și Transilvania, dar și rezumate ale unor documente provenind din alte țări: Polonia, Rusia, Ungaria, Germania, Franța, Croația, Italia. Este a doua colecție, ca mărime, după cea intitulată *Documente Istorice*, care a fost preluată de la Biblioteca Academiei Române, și conține 3.109 pachete de documente, totalizând 56.071 unități arhivistice, numărul de documente fiind, evident, mult mai mare. De exemplu, există o listă de acte pentru o moșie din Moldova care conține peste 500 de documente.

Pentru a ne da seama de răbdarea și migala pe care au avut-o autorii lucrării, trebuie amintit faptul că documentele colecției sunt cuprinse în 54 de inventare, care au fost parcurse pentru a se selecta documentele necesare întocmirii acestui prim volum ce cuprinde repertoriul cronologic al tuturor documentelor din colecție, din perioada cuprinsă între sfârșitul secolului al XIII-lea și anul 1685, indiferent de forma sub care s-au păstrat în cuprinsul colecției.

Primul document prezentat este datat între sfârșitul secolului al XIII-lea și începutul secolului al XV-lea și este un fragment de două file al tratatului moralo-ascetic, *Cele șapte păcate de moarte*.

Lucrarea este realizată din perspectiva metodologică actuală, punând la dispoziția celor interesați informații complete privind forma de păstrare a unui document sau al altuia, cât și conținutul acestuia, fiind de un real folos celor care urmăresc fie o anumită problemă, fie o regiune sau perioadă cronologică. Documentele cuprinse în acest volum pot completa informația istorică referitoare la organizarea administrativă, dregătoriile, categoriile sociale, viața bisericească și monahală a celor trei Țări Române și a capitalelor, Iași și București. De asemenea, pe lângă bogatele date privind organizarea internă, unele acte sunt importante surse despre relațiile Țărilor Române cu Poarta sau ale Moldovei cu Polonia.

Extrem de util este indicele de la finalul lucrării, care conține toate numele de locuri existente în rezumate și foarte multe nume de persoane (domnitorii Moldovei și Țării Românești, voievozii și principii Transilvaniei, marii dregători, membrii familiilor boierești și nobiliare, dregătorii orașelor, diecii, meșteșugarii, negustorii ș.a.), constituind, astfel, un prețios ajutor pentru orientarea celor care sunt interesați de informații de acest gen. În lucrarea prezentată, Silvia Vătafu-Găitan și Marcel-Dumitru Ciucă semnalează unele documente cu un conținut extrem de variat, care îmbogățesc în mod real imaginea de ansamblu asupra acestei perioade.

Cu speranța că, în curând, autorii vor realiza și următoarele volume pentru întreaga colecție, ne exprimăm convingerea că lucrarea va fi utilă celor care studiază trecutul și va fi un instrument de lucru necesar celor care întocmesc diverse ediții de documente. De asemenea, nu putem să nu subliniem necesitatea alcătuirii unor indici pentru toate fondurile ecleziastice din Moldova, pentru colecția *Documente Istorice*, ca și pentru alte colecții deținute de Direcția Arhivelor Naționale Istorice Centrale și chiar și pentru colecțiile aduse din alte țări, sub formă de microfilm.

MIRELA COMĂNESCU

***Stenogramele ședințelor Consiliului de Miniștri. Guvernarea
Ion Antonescu, vol.VI (februarie-aprilie 1942),
București, Editura Noua Valahie, 2002, 615 p.***

Realizare de excepție a istoriografiei române, cel de-al VI-lea volum al colecției de Stenograme ale ședințelor Consiliului de Miniștri din timpul Guvernării mareșalului Ion Antonescu, perioada februarie-aprilie 1942, datorat domnului Marcel-Dumitru Ciucă și doamnei Maria Ignat, abordează în plan militar, pregătirile în vederea unor noi ofensive pe frontul antisovietic și a desfășurării de acțiuni militare în Crimeea. În plan intern, Guvernul Român și-a concentrat atenția asupra unor multiple probleme economice, buget, finanțe, administrație, politici școlare, demografie, nivel de trai, refugiați etc.

La fel ca în perioada anterioară, dezbaterile din Consiliul de Miniștri au fost dominate de mareșalul Ion Antonescu, acesta fiind preocupat de majoritatea greutăților cu care se confrunta România, uneori în domenii mărunte, care puteau să nu atragă atenția specială a conducătorului statului. Lectura stenogramelor relevă implicarea mareșalului Ion Antonescu în problemele importante ale țării: economie, comerț, relații cu Germania, administrarea provinciilor românești eliberate (Basarabia și Nordul Bucovinei), precum și a Transnistriei etc.

La 2 februarie 1942, sintetizând scopul activității sale, Ion Antonescu preciza: „Ceea ce mă preocupă pe mine acum este să ajung la sfârșitul acestui conflict cu națiunea românească cât mai puțin epuizată și astfel pregătită pentru a face față aceluiași greutate care vor fi mult mai mari decât cele care au rezultat din războiul trecut”. O atenție deosebită a acordat valorificării bogățiilor economiei, ale țării, conducerii eficiente a procesului de producție, considerând că, „din cauza dezorganizării, din cauza lenei, am pierdut locul pe care îl aveam, de una din cele mai principale țări din Europa” (p.379).

Pe aceleași coordonate de activitate recomanda ministerelor de profil să acorde atenție societăților străine, astfel încât să profite și ele și românii. Considerând utilă pătrunderea capitalului german în economia românească, Antonescu arăta că acest lucru trebuia făcut numai până la limita fixată de români. Cu alt prilej, acuzându-și unii colaboratori de corupție și slăbiciune în fața abuzurilor germane, el concluziona: „Dacă facem o excepțiune, o facem din prostie, pentru că avem sânge de sclavi, sau pentru că suntem de conveniență cu ei” (p.136).

Sugestivă este și propunerea făcută la 20 martie 1942 ca, în cadrul schimbului armament-petrol dintre Germania și România, să se constituie un cont special, căci, aprecia mareșalul, „nu putem să dăm grâul, porumbul și petrolul românesc în schimbul armamentului care se consumă pe câmpul de război și în interesul Germaniei și al altor țări și care nu constituie marfă de schimb pentru țărani noștri care dau cereale. Ei dau o marfă, noi trebuie să le dăm altă marfă”. Altfel, se aprecia că țara mergea „la ruină”.

În mod surprinzător, pentru unii dintre colaboratori, Ion Antonescu nu a ezitat să ia atitudine împotriva abuzurilor făcute de germani în România, inclusiv de membrii Grupului Etnic German, apreciind că acestea se datorau slăbiciunilor interne, că toți trebuiau să acționeze în cadrul prevederilor legale. În acest cadru a cerut, la 24 februarie 1942, să fie apreciat elementul românesc sau cel puțin să i se dea aceeași atenție ca celui străin, căci „se fac toate șicanele românilor și toate ușurințele străinilor. Dacă este cineva cu nume străin, imediat i se deschid toate ușile românești...Cum are un <<escu>> în coadă trebuie să stea la ușă și să aștepte fără nici o speranță că va căpăta ceva”. Aprecierea se baza pe numeroasele concesiuni făcute germanilor, care încercau să profite de poziția dominantă a Reichului în relațiile cu România.

Conducătorul Statului Român combătea, în ședințele Consiliului de Miniștri, fapt relevant în volum, racilele birocratice excesive și numeroasele furturi înregistrate la diverse niveluri ale societății românești, informând membrii guvernului, la 2 februarie 1942, că a cerut generalului Stoenescu să fie imprimat cu fierul roșu cuvântul „hoț” pe fruntea celor prinși furând. La 24 februarie, reluând această problemă, a făcut un recurs istoric, concluzionând că „nici o țară care e dominată de tâlhari, care are tâlhari sus și jos, n-a putut să-și mențină prestigiul și nici chiar existența”.

Cu toate că a condamnat, cu orice prilej, abuzurile săvârșite de administrația maghiară în Ardealul cucerit în 1940 de către Ungaria, Ion Antonescu a cerut autorităților să se poarte civilizat cu maghiarii din România. Ardelenilor din spațiul ocupat de Ungaria le-a cerut să reziste și să rămână în Ardeal până la eliberare, căci „dacă preotul fuge, învățătorul fuge, directorul de bancă fuge...dacă toți fug, cu cine mai rămâne țaranul? În caz contrar, ne slobozim la Est și ne maghiarizăm la Vest”.

Lectura lucrării permite relevarea a mult mai multor probleme cu care s-a confruntat Guvernarea mareșalului Ion Antonescu în această perioadă, inclusiv în ceea ce îi privește pe evrei, față de care mareșalul a greșit mult, declarând el însuși, la 24 februarie 1942: „Eu nu am stat inactiv și duc această luptă contra evreilor. Niciodată nu a existat o circumstanță mai favorabilă pentru această românizare”. Antisemit convins, Ion Antonescu a refuzat însă, în aceeași perioadă de timp, să dea curs cererilor lui Hitler de a imbarca și trimite, cu trenurile, pe evreii români în lagărele morții.

Lectura lucrării reprezintă singura modalitate de a cunoaște problemele abordate de Guvernul român în perioada februarie-aprilie 1942, precum și felul în care fiecare membru al Executivului s-a implicat în adoptarea deciziilor majore ale țării.

ALESANDRU D. DUȚU

***Stenogramele ședințelor Biroului Politic al
Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Român, vol.I,
1948, București, Arhivele Naționale, 2002, 456 p.***

Ca primă lucrare de acest fel pentru perioada regimului comunist în România, volumul *Stenogramele ședințelor Biroului Politic al Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Român*, vol.I, 1948, este extrem de util oricărei cercetări științifice a acelui moment de istorie românească.

Autorii, cunoscuți arhiviști și, în același timp, istorici ai regimului comunist în România, Camelia Moraru, Laura Neagu, Constantin Moraru, Constantin Neagu, Claudiu Dincă, George Mocanu, pun la dispoziția cititorului 52 de stenograme și procese-verbale, date între 22 ianuarie și 21 decembrie 1948, cu un conținut extrem de interesant, fără de care studierea și scrierea istoriei românești a anului 1948 ar fi, fără îndoială, incompletă.

Pentru o mai bună înțelegere a epocii istorice, documentele sunt precedate de un excelent studiu introductiv, semnat de domnul prof.univ.dr. Ioan Scurtu, care analizează principalele evenimente petrecute în acel an, 1948, decisiv pentru ceea ce s-a întâmplat în România în următoarele cinci decenii.

Lectura documentelor relevă abordarea de către cei care conduceau partidul comunist a unor probleme extrem de diverse, cu precădere pe linie de partid (organizare, propagandă, cadre etc.), dar și pe linie de stat (naționalizarea principalelor mijloace de producție, reforma administrativă, a sistemului de învățământ, unificarea bisericilor

greco-catolică și ortodoxă etc.). Pe ansamblu, însă, au primat discuțiile privind situația din interiorul partidului, care nu era deloc limpede, în condițiile declanșării luptei fracționiste, care ocupa o bună parte din timpul „tovarășilor de drum”.

Relevante sunt, în acest sens, interminabilele discuții asupra modului în care anumiți membri ai conducerii partidului, în special Iosif Chișinevski, au prelucrat Rezoluția Biroului Informativ (Cominformul) în problema iugoslavă, precum și teama apărută în acest context, unii dintre ei fiind acuzați de practici „titoiste” după schisma liderului de la Belgrad. Deși era evident faptul că respingerea cultului personalității era formală (pentru ca lumea să simtă în primul rând partidul și nu conducătorul), Gheorghe Gheorghiu-Dej profitând de „gafa” ideologului partidului, a făcut un adevărat rechizitoriu acestei practici, a incitat cu abilitate spiritele pentru a vedea reacția celorlalți, după care, văzând că Ana Pauker și Vasile Luca, considerați a fi principalii „oameni ai Moscovei”, au luat cu prudență apărarea lui Iosif Chișinevski, a pus, în final, capăt discuției, după ce a dovedit tuturor că aveau în permanență deasupra capului sabia lui Damocles. Dezbateră pe această temă, ca și pe altele, a relevat numeroase intrigi și moravuri ale elitei comuniste românești, care aveau să declanșeze la scurt timp luptele fracționiste de mai târziu.

În contextul în care Vasile Luca declara că nu avea nimic cu Emil Bodnăraș, dar arăta că nu era just ca portretul acestuia să fie pus alături de „tov. Stalin”, așa cum se întâmplase cu prilejul Zilei Victoriei asupra fascismului, de la 9 Mai, în contextul în care Vasile Luca preciza că după numele lui Stalin nu se putea striga nici numele lui Gheorghe Gheorghiu-Dej, era clar că „acolo sus” ceva nu era în regulă, că nu avea prioritate soluționarea principalelor probleme ale țării, că abia se aștepta prilejul pentru a se ataca unul pe altul. Extrem de interesante și sugestive sunt și documentele care se referă la verificarea membrilor de partid, devenită, chiar dacă unele cifre și aprecieri erau exagerate pentru a legitima lupta de clasă, grăitoare pentru starea acestuia, din ce în ce mai aprigă. Din acest punct de vedere, unele informații sunt șocante și tragice dacă ar fi adevărate. În primul rând, pătrunderea elementelor legionare până în C.C. al P.M.R. (în tot partidul se aprecia că erau peste 100.000 de legionari, la un moment dat Gheorghe Gheorghiu-Dej afirmând că, dacă s-ar pune rigid problema și s-ar zice „afară cu legionarii”, s-ar rămâne fără membrii de partid).

Apoi, invocarea numărului extrem de mare de chiaburi și burghezi din cadrul societății românești (și chiar din partid), care nu constituia o realitate, ca pretext al ascuțirii luptei de clasă, acțiune care va avea rezultate catastrofale asupra întregului popor român, cunoscute fiind deportările în Bărăgan, în special, procesele și anii mulți de temniță la care au fost condamnați mulți oameni nevinovați, intelectuali, cu precădere, dar și simpli cetățeni.

Lectura documentelor relevă și relația cu „stăpânul” de la Kremlin, Gheorghe Gheorghiu-Dej îndemnând să se ceară „sfatul tovarășilor sovietici” și pentru mărunta problemă ridicată la 18 septembrie 1948, de Eduard Mezincescu, în legătură cu trecerea în zona de frontieră română a unor specialiști topografi iugoslavi. Teamă de Moscova și copierea modelelor sovietice rezultă și din precizarea făcută de Iosif Chișinevski, la 7 octombrie 1948, în finalul discuției privind reorganizarea învățământului superior. După ce Gaston Marin declarase că era „complet zăpăcit” în urma discuțiilor purtate, acesta i-a liniștit pe toți

afirmând: „Dacă ne vom conduce după sistemul franțuzesc o să iasă, desigur, prost, dar dacă ne vom orienta după sistemul sovietic, va ieși bine”.

Sugestivă pentru spiritul epocii este și scrisoarea autocritică a lui Constantin Doncea, din 28 septembrie 1948, înlocuit din funcție pentru că nu a rezolvat problemele Capitalei în lumina învățăturii marxist-leniniste, pentru că a subapreciat ascuțirea luptei de clasă, rolul conducător al partidului și al clasei muncitoare, că a introdus un spirit nesănătos, mic burghez etc. Pentru că „cenușa pusă în cap” nu a fost considerată suficientă, scrisoarea a trebuit să fie refăcută de Emil Bodnăraș și Gheorghe Apostol, în vederea publicării.

În afară de lista documentelor, lucrarea – redactată excelent de doamna Maria Ignat – mai cuprinde un indice antroponimic și un indice toponimic, extrem de utile, care înlesnesc studiul din partea specialiștilor.

ALESANDRU D. DUȚU

***România – Viața politică în documente, 1950,*
București, Arhivele Naționale, 2002, 390 p.**

În pofida resurselor financiare restrânse, Arhivele Naționale ale României au reușit, în anul 2002, să tipărească mai multe volume de documente – rod al trudei vrednicului colectiv de arhiviști cercetători, care, după anul 1989, au dezvoltat un program de cercetare vast și diversificat, meritând toată lauda și admirația noastră.

Volumul *România – Viața politică în documente, 1950*, tipărit recent, continuă seria inaugurată cu mai mulți ani în urmă, din care au apărut până în prezent anii 1945, 1946, 1947. Prezentul volum, prefătat de dr. Alesandru Duțu, a fost alcătuit de arhiviști de la Arhivele Naționale, în colaborare cu colegii de la Arhivele Militare Române și Arhivele Serviciului Român de Informații. Autorii volumului sunt: Alesandru Duțu, Elena Istrățescu, Maria Ignat, Ioana Alexandra Negreanu, Vasile Popa, Alexandru Oșca, Nevean Tunăreanu. Indicii (antroponimic, toponimic) au fost alcătuiți de Șerban Marin, redactorul volumului fiind Ioana Alexandra Negreanu.

Volumul *România – Viața politică în documente, 1950* cuprinde un total de 95 de documente, neadnotate, ordonate cronologic, acoperind calendaristic toate lunile anului 1950, cu cel puțin trei documente pe o lună (aprilie, august) și maximum 16 documente (martie). Important de precizat este proveniența documentelor: 60 din fondul C.C. al P.C.R., Cămară sau alte dosare; 14 din Arhivele Militare Române, îndeosebi fondul Direcția Superioară Politică a Armatei; trei din Arhivele Serviciului Român de Informații; 18 din alte fonduri de arhivă ale Direcției Arhivelor Naționale Istorice Centrale (fondurile Consiliul de Stat, Președinția Consiliului de Miniștri) sau ale Direcției Județene Giurgiu (două documente) etc. Acest fapt pune în evidență valoarea arhivistică

deosebită, mai ales a fondului C.C. al P.C.R., Cămară, dat deja în circuitul cercetării științifice.

Cât privește conținutul documentelor prezentate în volum, acestea vizează câteva domenii importante: politica internă și externă a statului român (circa 41 documente, din care 32 pentru politica internă și nouă pentru politica externă); activitatea organizatorică și de propagandă a partidului unic de guvernământ, comunist (28 documente); aspecte ale situației armatei și a problemelor de apărare națională (13 documente); 13 diverse alte documente.

Se poate afirma că, în linii generale, documentele prezentate în volumul *România – Viața politică în documente, 1950* acoperă domeniile principale ale societății românești pentru anul calendaristic 1950, dovedind preocuparea stăruitoare a autorilor de a nu omite aspectele semnificative ce au marcat societatea românească în acel an, pe care îl considerăm definitoriu pentru implementarea modelului sovietic, stalinist, pe meleagurile românești. Este vorba, între altele, de: intensificarea colectivizării agriculturii și aplicarea unui regim drastic în colectarea produselor agricole; măsurile pentru o nouă împărțire administrativ-teritorială a României după modelul sovietic, cu raioane și regiuni, inclusiv o regiune autonomă, care schimba caracterul unitar al statului român, transformându-l în stat multinațional; hotărârea pentru elaborarea unei noi Constituții, adoptată în 1952, și care, prin esența stalinistă a acesteia, echivala România cu o republică sovietică; primele alegeri de deputați în sfaturile populare – noua formă de organizare a puterii politice la nivel local; încheierea, după doi ani, a acțiunii de verificare a membrilor de partid, cu eliminarea a 20 % din aceștia ca fiind elemente dușmănoase, carieriste, mic-burgheze etc.; adoptarea cifrelor primului plan cincinal, 1951-1955, ș.a.m.d. Cert este că în toate domeniile societății românești se aplica, în proporție sporită, cu înverșunare, principiul devastator al luptei de clasă, al dictaturii proletariatului, pe temeiul așa-zisei învățături staliniste. Stalin mai trăia și cultul personalității acestuia atinsese și în România cote paroxistice, mai ales că în decembrie 1949 se aniversaseră, cu fastul propagandistic adecvat, 70 ani de la nașterea acestuia.

Am putea spune că, fără excepție, toate documentele cuprinse în volumul *România – Viața politică în documente, 1950* au o valoare arhivistică deosebită, permit conturarea unei imagini aproape complete asupra spiritului stalinist ce bântuia prin structurile societății românești, promovat și susținut cu înverșunare, la acea dată, de uriașul aparat propagandistic al partidului unic de guvernământ, comunist. Documentele prezentate în volum oferă cercetătorului istoric o multitudine de aspecte semnificative, pe temeiul cărora se pot dezvolta teme coerente de cercetare, atât de mult așteptate astăzi în istoriografie, cu dramatismul zguduitor inclus în unele documente sau cu savoarea umorului involuntar aflat în altele.

Considerăm volumul prezentat o reală reușită și felicităm sincer pe autori.

AUREL PENTELESCU

**Filofteia Rânziș, *Arhive personale și familiale.*
Repertoriu arhivistic, vol.II, București,
Arhivele Naționale, 2002, 352 p.**

O recentă apariție editorială, realizată sub egida Arhivelor Naționale, cel de al doilea volum al lucrării *Arhive personale și familiale. Repertoriu arhivistic*, având-o ca autoare pe Filofteia Rânziș, vine în sprijinul celor interesați în activitatea unor familii sau personalități cu un rol important în viața politică, socială, științifică sau artistică a țării.

Fondurile personale și familiale se constituie într-un tezaur documentar valoros, fapt demonstrat de cantitatea și calitatea informațiilor deținute, precum și de numărul mare de cercetători care consultă aceste arhive.

Lucrarea cuprinde descrierea unui număr de 587 de fonduri arhivistice aflate la Direcția Arhivelor Naționale Istorice Centrale (385) și la Direcțiile Județene ale Arhivelor Naționale Cluj (147), Dâmbovița (25), Galați (6), Giurgiu (7), Gorj (7), Harghita (4) și Hunedoara (8).

Repertoriul este constituit din fișe complexe de prezentare a documentelor fondurilor personale și familiale, concepute potrivit cerințelor de elaborare a unui astfel de instrument științific: 1-date generale despre fond (denumire, anii extremi ai documentelor, numărul unităților arhivistice, numerele de inventare arhivistice și limbile în care sunt scrise documentele); 2-informații generale despre creatorul fondului; 3- descrierea diferitelor fragmente aparținând aceluiași creator; 4-bibliografia fondului sau colecției, acolo unde aceasta a putut fi urmărită.

O parte importantă a lucrării este consacrată arhivelor de dimensiuni reduse ce constituie colecția *Scriitori și artiști români și străini* și colecția *Personalități din domeniile economic, politic, militar și tehnic*, conservate la Direcția Arhivelor Naționale Istorice Centrale. În vederea facilitării accesului la piesele documentare care compun cele două colecții, au fost organizate „mici” fonduri personale sau familiale, ordonate alfabetic, în funcție de numele creatorului.

La prima vedere, cele două colecții pot părea modeste din punctul de vedere al cantității sau conținutului documentelor. Au însă un mod de organizare care unora li se dezvăluie abia acum. Într-un astfel de fond există un ansamblu informațional care personalizează un individ: acte de stare civilă și de studii, scrisori personale și de familie, ilustrate, caiete sau însemnări zilnice, manuscrisele unor lucrări științifice sau literare, ordine și distincții militare și științifice, invitații la manifestări și programe ale acestora, schițe și arbori genealogici, fotografii, amprente sigilare, desene, gravuri, stampe și timbre, colecții de ziare sau de reviste.

Prin urmare, meritul acestui repertoriu arhivistic este tocmai prezentarea unor „bijuterii” arhivistice ce cuprind informații despre scriitori și oameni de cultură (Gheorghe Asachi, Ion Creangă, Mihail Sadoveanu, Vasile Alecsandri, Tudor Arghezi, Ion Minulescu, Gala Galaction, Constantin Noica, Mircea Eliade, Radu Gyr, Titu Maiorescu), dar și despre istorici (Vasile Pârvan, A.D. Xenopol), artiști plastici (Aurel Bordenache) sau actori români (Agatha Bârescu). Sunt semnalate și documente

referitoare la scriitori străini (sau creații ale acestora), precum Alphonse de Lamartine, André Malraux, Guy de Maupassant, Marcel Proust, Jules Verne, Emile Zola.

Din cadrul colecției *Personalități din domeniile economic, politic, tehnic, militar și tehnic* sunt de menționat documente aparținând lui P.S. Aurelian, Constantin Dissescu, Mihail Manoilescu, Ioan Mocsanyi-Stârcea, Emil Socec etc.

Documentele incluse în fondurile personale și familiale păstrate la Direcția Județeană Cluj a Arhivelor Naționale reprezintă surse valoroase care reflectă realități economice, sociale și culturale transilvănene. Se fac referiri la arhive familiale (Bethlen din Criș, Kornis de Göncztuszka, Apor) sau personale (Alexe Procopovici, George Barițiu, Timotei Cipariu, Valeriu Braniște, Karl Kurt Klein, Lajos Kelemen).

Atmosfera politică și viața cotidiană a Olteniei în secolele al XIX-lea și al XX-lea se regăsesc în documentele fondurilor personale (Gheorghe Magheru, Nicolae Bidnei, Gheorghe Ruscescu) sau familiale (Corbescu, Vorvoreanu) conservate în depozitele Direcțiilor Județene Dâmbovița și Dolj ale Arhivelor Naționale.

Sunt evidențiate documentele fondului Aristide Serfioti (D.J.A.N. Galați), manuscrisele lucrărilor lui Vasile Cărăbiș și Lucian Tamaris (D.J.A.N. Gorj), documentele familiei Both (D.J.A.N. Harghita) sau manuscrisele lucrărilor istoricului Silviu Dragomir (D.J.A.N. Hunedoara).

Indicii, de arhive, antroponomic și toponimic, care înlesnesc folosirea acestui repertoriu ca instrument de lucru, au fost alcătuiți de Florica Bucur, iar redactorul de carte este Ioana Alexandra Negreanu.

Apreciam că se impune continuarea acestui demers, concretizată în publicarea pe mai departe a repertoriului fondurilor personale și de familie, aflate în custodia celorlalte Direcții Județene ale Arhivelor Naționale.

CARMEN DOBROȚĂ

Documente privind istoria orașului Brașov (Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt), vol. VIII, fascicula 2: Annales ecclesiastici 1556 (1531) - 1706 (1763), ediție îngrijită de Gernot Nussbächer, Brașov, Editura Aldus, 2002, 528 p.

Volumul VIII, fascicula 2, al seriei *Documente privind istoria orașului Brașov (Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt)*, a văzut lumina tiparului în anul 2002, sub egida Direcției Județene Brașov a Arhivelor Naționale și a Societății Transilvane din Heidelberg. Ediția, o sursă de informare deosebită, îngrijită de domnul Gernot Nussbächer, cuprinde documente din perioada 1556 (1531)–1706 (1763), scrise în limbile latină și germană.

Prezenta fasciculă, a doua din volumul VIII, din seria *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt* (prima fasciculă a acestui volum fiind tipărită în urmă cu 75 de ani), respectă aproape cu exactitate prezentarea documentelor din volumul redactat de Julius Gross, cules în tipografia Markus din Sighișoara. Sursele folosite de Julius Gross se află în cea mai mare parte în Arhiva Bisericii Negre din Brașov. Volumul lui Julius Gross este structurat în cinci secțiuni: 1. *Acta Capituli Barcensis, 1556-1577* (p. 1-127); 2. *Socoteli ale capitolului și chitanțe, 1531-1577* (p. 128-185); 3. *Inventaria bonorum parochialium capituli Barcensis 1556* (p. 186-193); 4. *Rationarius aedituorum ecclesiae apud S. Bartholomeum (1560-1763)* (p. 194-215); 5. *Acta Capituli Barcensis (Continuatio) (1578-1706)* (p. 216-464), iar fascicula a doua a volumului VIII este structurată astfel: Cuvânt înainte (în limbile română și germană); Introducere bilingvă; Descrierea surselor prezentului volum (în limbile română și germană); Observații și completări; Textul pregătit pentru tipar de către Gross (p. 1-464); Indicele pentru locuri și persoane; Reproduseri.

În *Cuvântul înainte*, doamna Elisabeta Marin, editorul volumului, subliniază necesitatea valorificării documentelor, prezentând și lista publicațiilor apărute sub egida Direcției Județene Brașov a Arhivelor Naționale. Domnul Gernot Nussbächer punctează, în *Introducerea* lucrării, structura prezentului volum și ne oferă informații despre Julius Gross și volumul redactat de către acesta.

Arhiva Capitulului Țării Bârsei, texte narative și izvoare privind istoria bisericească din secolele XVI-XVII, Brașovul și Țara Bârsei, dar și probleme generale ale Transilvaniei constituie sursele celei de-a doua fascicule din volumul VIII.

Paginile 1*-46* sunt rezervate pentru *Observații și completări*, rezultate din colajarea textelor tipărite de la paginile 1-464, cu sursele arhivistice; este indicat numărul paginii și al rândului, iar unde sunt necesare completări – cuvinte și fragmente care lipsesc.

În volum, documentele sunt grupate în cinci secțiuni. *Actele Capitulului Țării Bârsei (Acta Capituli Barcensis)*, documente scrise în limbile germană și latină, sunt rapoarte privind ședințele sinodale, statute ale bisericilor, circulare ale decanilor, invitații la ședințele organizate la Brașov, Cristian-Brașov, Bod, Prejmer, Râșnov, Feldioara, ordine de chemare a decanilor la sinoade, scrisori de recomandare, acte privind doctrina, botezul, masa Domnului, bunurile bisericești, căsătoria și divorțul, vrăjitoria, întrunirile nocturne, disprețul față de preoți, blamarea dușmanilor ș.a.

În prezentul volum au fost incluse socoteli și chitanțe ale Capitulului (1531-1577), scrise în limba latină, și inventare atât ale bunurilor parohiale din Capitulul Țării Bârsei (Brașov, Râșnov, Vulcan, Codlea, Hălchiu, Feldioara, Rotbav, Măieruș, Prejmer, Hărman, Bod, Sânpetru, Cristian-Brașov ș.a.), cât și ale paznicilor ecleziastici la S.Bartholomeu (1560-1763).

Fascicula a doua din volumul VIII al seriei *Documente privind istoria orașului Brașov* a apărut cu sprijinul financiar al Societății de Studii Transilvane din Heidelberg și al landului Nordrhein-Westfalen și a fost tipărit la tipografia româno-italiană „Mondoprint” S.A. din Brașov, sub egida Editurii „Aldus”.

**Publicații străine intrate în Biblioteca documentară
a Arhivelor Naționale în anul 2002**

Volume

1. *Access to Official Documents and Archives. Report from an Eu-Conference on Access to Official Documents and Archives in Lund, Sweden, April 5-6, 2001.* Stockholm, Swedish National Archives, 2001, 151 p.
2. Ait, Ivana; Vaquero Piñeiro, Manuel, *Dai casali, alla fabbrica di San Pietro. I Leni: nomi d'affari del Rinascimento*, Roma, Ministero per i beni e le attività culturali. Ufficio centrale per i beni archivistici, 2000, 338 p.
3. *Annuaire des institutions documentaires nationales de la francophonie: archives nationales, bibliothèques nationales, bibliothèques parlementaires, centre nationaux d'IST/1998*, Hull, Banque Internationale d'Information sur les États Francophones, 1998, 56 p.
4. *Archives of Former International Organizations of the States of Central and Eastern Europe. Papers of the International Conferences, Warsaw, October 13-14, 2000, Moscow, May, 21-22, 2001.* Warszawa, 2001, 214 p.
5. Archivio di Stato di Firenze, *I Consigli della Repubblica fiorentina. Libri fabarum XIII e XIV (1326-1331)*. Roma, Ministero per i beni e le attività culturali. Ufficio centrale per i beni archivistici, 2000, 520 p.
6. Archivio di Stato di Genova, *Inventario dell'Archivio del Banco di San Giorgio (1407-1805. Vol. II. Affari generali. Tomo I.* Roma, Ministero per i beni e le attività culturali. Ufficio centrale per i beni archivistici, 2001, 368 p.
7. Archivio di Stato di Trieste, *Inventario dell'Archivio di Igino Brocchi. 1914-1931*. Roma, Ministero per i beni e le attività culturali. Ufficio centrale per i beni archivistici, 2000, 208 p.
8. *Archiwa W Polsce. Informator Adresowy (stan z 30 czerwca 2000 roku)*. Warszawa, Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych. Centralny Ośrodek Informacji Archiwalnej, 2000, 204 p.
9. *Arts and Society in Flanders and the Netherlands*. Bruges, „Stichting Ons Erfdeel”, 2002, 320 p.
10. *Az MSZMP Központi Vezető Szervei Üléseinek Napirendi Jegyzékei. IV 1-2. Kötet. 1981-1989*, Budapest, Magyar Országos Levéltár, 2001, 2 vol., 526 p.
11. *Beni culturali a Napoli nell'Ottocento. Atti del Convegno di Studi, Napoli, 5-6 novembre 1997*. Roma, Ministero per i beni e le attività culturali. Ufficio centrale per i beni archivistici, 2000, 287 p.
12. *Carteggio degli Oratori Mantovani alla Corte Sforzesca (1450-1500). III. 1461*, Roma, Ministero per i beni e le attività culturali. Ufficio centrale per i beni archivistici, 2000, 471 p.
13. Clewing, Konrad, *Staatlichkeit und nationale Identitätsbildung, Dalmatien in Vormärz und Revolution*. München, R. Oldenbourg Verlag, 2001, 464 p.

14. Conseil International des Archives *XIIIe Congrès International des Archives, Beijing, 1996, XIIIe Session de l'Assemblée Générale, Beijing, 4,5 et 6 septembre 1996*. Paris, [CIA], 1996, 145 p.
15. Dërmaku, Ismet, Nikolla N. *Naço-Korça (1843-1913). Apostull i shqiptarizmit*. Prishtinë, 2000, 433 p.
16. *Des archives de l'architecture aux archives de la ville. Table ronde tenue aux Archives Nationales les 18 et 19 juin 1998*, Paris, Direction des Archives de France, 2000, 192 p.
17. Dhérent, Catherine, *Les archives électroniques. Manuel pratique*, Paris, Direction des Archives de France, 2002, 104 p.
18. Drejtoria e Pergjithshme e Arkivave. Opšta Direkcija Arhiva, *Mali i zi në Dokumentet Arkivore Shqiptare. Crna Gora u Arhivskim Dokumentima Albanija*. Tiranë, 2001, 87 p.
19. *Fondscatalogus. Catalogue des Publications/2000*, Brussel, Algemeen Riksarchief, 1999, 104 p.
20. *Fonti per la storia della scuola. V. L'istruzione universitaria (1859-1915)*, Roma, Ministero per i beni e le attività culturali. Ufficio centrale per i beni archivistici, 2000, 376 p.
21. *Guida alle fonti per la storia del brigantaggio postunitario conservate negli Archivi di Stato. II*, Roma, Ministero per i beni e le attività culturali. Ufficio centrale per i beni archivistici, 2000, 750 p.
22. *Guida degli Archivi capitolari d'Italia*. Roma, Ministero per i beni e le attività culturali. Ufficio centrale per i beni archivistici, 2000, 336 p.
23. Hausleitner, Mariana, *Die Rumänisierung der Bukovina. Die Durchsetzung des nationalstaatlichen Anspruchs Grossrumäniens, 1918-1944*, München, R. Oldenbourg Verlag, 2001, 500 p.
24. *Information and good Governance*, Berne, Swiss Agency for Development and Cooperation, Swiss Federal Archives, 2001, 18 p.
25. *Information et bonne gouvernance*. Berne, Direction du Développement et de la Coopération, Archives Fédérales Suisses, 2001, 19 p.
26. Ketelaar, F.C.J., *Training, refresher Courses and additional Training*, Bruxelles, Archives Générales du Royaume, 2002, 11 p.
27. Kovács, Ákos, *Játék a tüzzel. Fejezetek a magyarországi tüzijátékok és diszkvilágítások XV-XX. Századi történetéből*. [Budapest], Helikon, Kiadó, 2001, 188 p.
28. *L'Archivista sul confine. Scritti di Isabela Zanni Rosiello*, Roma, Ministero per i beni e le attività culturali. Ufficio centrale per i beni archivistici, 2000, 453 p.
29. *La memoria silenziosa. Formazione, tutela e status giuridico degli archivi monastici nei monumenti nazionali. Atti del convegno, Veroli, Abbazia di Casamari, 6-7 novembre 1998, Ferentino, Palazzo comunale, 8 novembre 1998*, Roma, Ministero per i beni e le attività culturali. Ufficio centrale per i beni archivistici, 2000, 304 p.
30. *Le biblioteche d'archivio. Atti della giornata di studi, Roma, 24 febbraio, 1999*, Roma, Ministero per i beni e le attività culturali. Direzione generale per gli archivi, 2001, 195 p.

31. *Le deliberazioni del Comune di Pescia (1526-1532). Regesti*, Roma, Ministero per i beni e le attività culturali. Ufficio centrale per i beni archivistici, 2000, 555 p.
32. Lekli, Béla, *Az Élelmezési Minisztérium 1951. Az Élelmiszeripari Minisztérium 1952-1956. És a Begyűjtési Minisztérium 1952-1956. Fondjainak Repertórium*, Budapest, Magyar Országos Levéltár, 2000, 111 p.
33. *Les archives des associations. Approche descriptive et conseils pratiques*. Paris, Direction des Archives de France, 2001, 244 p.
34. *Les religions et leurs archives. Enjeux d'aujourd'hui. Journées d'étude de la Direction des Archives de France. (Paris, Collège de France, 11-12 mars 1999)*. Paris, Direction des Archives de France, 2001, 150 p.
35. *Les Services d'Archives en France. Annuaire/1999*. Paris, Direction des Archives de France, 1999, 98 p.
36. *Les Services d'Archives en France. Annuaire/2001-2002*. Paris, Direction des Archives de France, 2001, 86 p.
37. *Levéltárkezelői Ismeretek. Oktatási segédanyag a tanfolyami hallgatók részére. Okj 52 3452 03*, Budapest, Magyar Országos Levéltár, 2001, 223 p.
38. Ljapunow, Jurij; Nikirsa, Maria, *Die Urkundeschatzkammer der Bukowina (zum 90 Jahrestag der Archivgründung)*. Czernowitz, Staatsadministration des Gebietes Czernowitz Staatsarchiv des Czernowitzer Gebietes, 1998, 53 p.
39. Lucca Giacobina. *Primo governo democratico della Repubblica lucchese (1799). I Saggio introduttivo. Il Regesti degli atti*, Roma, Ministero per i beni e le attività culturali. Ufficio centrale per i beni archivistici, 2000, 2 vol., 964 p.
40. Moreau de Gerbehaye, Claude de, *Inventaires et guides des dépôts français d'archives publiques conservés à la Bibliothèque des Archives Générales du Royaume (État au 31 décembre 1999), I-II.*, Bruxelles, Archives Générales du Royaume, 2000, 2 vol., 710 p.
41. Porck, Henk J.; Teygeler, René, *Preservation science survey. An Overview of recent developments in research on the conservation of selected analog library and archival materials*, Amsterdam, European Commission on Preservation and Access, 2001, 69 p.
42. Schmidt, Horst Dieter, *Ein verschwundenes Dorf im Banat. Bevölkerungsbiologische Untersuchungen der böhmer – deutschen Gemeinde Lindensfeld*, [Ulm], Armin Vaas Verlag, 1991, 136 p.
43. Schmitt, Oliver Jens, *Das venezianische Albanien (1392-1479)*, München, R. Oldenbourg Verlag, 2001, 704 p.
44. *Stage technique international d'archives. Annuaire des participants. 1951-2000*, Paris, Direction des Archives de France, [2000], 68 p.
45. Státní Ústřední Archiv v Praze, *Průvodce po Archivních Fondch A Sbirkách. Die I. Svazek 2*, Praha, Archivní Správa Ministerstva Vnitřní ČR, 2000, 391 p.
46. *Szemponatok a Közlevéltárak Gazdasági Szervekkel Kapcsolatos Gyűjtőterületi Munkájának Végzéséhez. Módszertani segédanyag*, Budapest, Magyar Országos Levéltár, 2001.
47. *Table-ronde de la Francophonie sur les archives. Systèmes nationaux d'information gouvernementale. (Beijing, 1er septembre 1996). Rapports nationaux*, Hull, [BIEF], [1996].

48. *The Low Countries, 9. Arts and Society in Flanders and the Netherlands*, Bruges, [The Flemish-Netherlands Foundation „Stichting Ons Erfdeel”], 2001, 320 p.
49. Tischler, Ulrike, *Die habsburgische Politik gegenüber den Serben und Montenegrinern. 1791-1822. Förderung oder Vereinnahmung?* München, R. Oldenbourg Verlag, 2000, 410 p.
50. Weinberg, Jeshajahu; Elieli, Rina, *The Holocaust Museum in Washington*, New York, [Rizzoli International Publications], 1995, 200 p.

Periodice

1. „A Magyarországi Közlevéltárak Iratgyarapodása”, Budapest, 2000
2. „Archivni Časopis”, Praha, nr. 1; 2; 3; 4/2001
3. „Arhiven Pregled”, Sofia, nr. 1-2; 3-4/2001
4. „Arkistolaitos”, Helsinki, 2000
5. „Arxius”, Barcelona, nr. 29; 30; 31/2001
6. „Atlanti”, Maribor, nr. 1; 2/2001
7. „Belleten”, Ankara, nr. 240; 241/2000; 242/2001
8. „Boletín de Información”, Madrid, nr. 1-2-3; 4/2000; 3-4/2001
9. „Bollettino del C.I.R.V.I.”, Torino, nr. 37-38/1998, 39-40/1999, 41/2000
10. „Bulgarian Historical Review”, Sofia, nr. 3-4/ 2000; 1-2/2001
11. „Bulletin de L'UNISIST”, Paris, nr. 1/2001
12. „Der Archivar”, Düsseldorf, nr. 2; 4/2001; 1/2002
13. „Études Balkaniques”, Sofia, nr. 4/ 2000; 1/2001
14. „Historical Abstracts”, Santa-Barbara, nr. 4/ 2000
15. „Istoriceski Pregled”, Sofia, nr. 5-6/2000, 1-2; 3-4; 5-6/2001
16. „Izvestia na Drjavnite Arhivi”, [Sofia], nr. 78; 79
17. „Kitanomaru”, Tokyo, nr. 34/2001
18. „Korea and World Affairs”, Seoul, nr. 1; 2; 3; 4/2001
19. „Levéltári Közlemények”, Budapest, nr. 1-2/2001
20. „Levéltári Szemle”, Budapest, nr. 4/2000, 1; 2; 3; 4/2001
21. „Mitteilungen aus dem Bundesarchiv”, Koblenz, nr. 3/2001, 1/2002
22. „Nachrichten aus den Staatlichen Archiven Bayerns”, München, nr. 44, 45/2001
23. „Newsletter”, Istanbul, nr. 53/2000, 54; 55; 56/2001
24. „Otecestvennie Arhivi”, Moscova, nr. 1; 2; 3; 4; 5; 6/2001; 1; 2/2002
25. „Prologue”, Washington, nr. 1; 3/2001
26. „Rassegna degli Archivi di Stato”, Roma, nr. 1/2000
27. „Sbornik Archivnich Praci”, Praha, nr. 1; 2/2001
28. „Slovenska Archivistika”, Bratislava, nr. 1; 2/2001
29. „Südostdeutsche Vierteljahresblätter”, München, nr. 2/2001
30. „Zeitschrift für Kulturaustausch”, Stuttgart, nr. 1; 2/2001
31. „Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde”, Köln, nr. 1/2001

CAMELIA COJOCARU

Informăm cititorii că pot procura orice număr al „Revistei Arhivelor“ de la sediul Arhivelor Naționale ale României, Bd. Regina Elisabeta, nr. 49, sector 5, București, telefon: 315 24 46, precum și de la direcțiile județene ale Arhivelor Naționale.

„Revista Arhivelor“ publică studii și comunicări de teorie și practică arhivistică, de paleografie, diplomatică, sigilografie, heraldică, miniaturistică și alte științe speciale ale istoriei, studii și articole de istorie bazate pe documente de arhivă, prezentări de fonduri și colecții arhivistice, recenzii și prezentări de reviste și cărți de specialitate, cronici, note și informații bibliografice.

Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor. Articolele nepublicate nu se restituie.

Tipărit la Arhivele Naționale

Fotoreproducere și tipar offset:

STELIANA DĂNĂILESCU
VASILE IVAN
AUREL VOICU

Legătorie:

ANGELA NICOLAE

1. *Handwritten text in Cyrillic script, likely a stenographic record. The text is dense and difficult to decipher due to the shorthand used. It appears to be a transcription of a speech or document, possibly related to the political or administrative context mentioned in the caption below.*

- În curs de apariție la Arhivele Naționale ale României:
- STENOGRAMELE ȘEDINTELOR CONSILIULUI DE MINISTRI. GUVERNAREA ION ANTONESCU (1942), VOL.VII
 - STENOGRAMELE ȘEDINTELOR BIROULUI POLITIC al C.C. al P.M.R. (1949)
 - MIȘCAREA COMUNISTĂ ÎN ANII CELUI DE AL DOILEA RĂZBOI MONDIAL
 - ARHIVE PERSONALE ȘI FAMILIALE. REPERTORIU ARHIVISTIC, vol. III
 - CASA REGALĂ – DOCUMENTE OFICIALE. INVENTAR ARHIVISTIC, vol. I (1865-1900)
 - „REVISTA ARHIVELOR” nr. 1-2, 2003